

Українська література

в загальноосвітній школі

ІНСТИТУТ ПЕДАГОГІКИ
НАПН УКРАЇНИ

Науково-методичний журнал

№ 5 травень, 2012

Свідоцтво про реєстрацію

Серія KB № 3352

Передплатний індекс 22410

Видається з січня 1999 року

Головний редактор

Н. М. Логвіненко, канд. пед. наук

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Н. М. Бібік, д-р пед. наук

М. С. Вашуленко, д-р пед. наук

С. А. Гальченко, канд. філол. наук

А. В. Градовський, д-р пед. наук

А. Б. Гуляк, д-р філол. наук

С. О. Жила, д-р пед. наук

В. О. Зайчук, канд. пед. наук

А. Й. Капська, д-р пед. наук

Л. І. Мацько, д-р філол. наук

В. В. Оліфіренко, канд. пед. наук

В. Ф. Погребенник, д-р філол. наук

П. І. Розвозчик, заслужений учитель України

Г. Ф. Семенюк, д-р філол. наук

А. Л. Ситченко, д-р пед. наук

О. В. Слоньовська, канд. філол. наук

В. І. Шуляр, канд. пед. наук,

заслужений учитель України

Т. О. Яценко, канд. пед. наук

Редактор **Олена Черниш**

Верстка, дизайн **Дмитро Лебедь**

Постановою Президії ВАК України

від 14.04.2010 р. №1-05/3

науково-методичний часопис

«Українська література

в загальноосвітній школі»

включено до переліку наукових видань України

Затверджено вченою радою

Інституту педагогіки НАПН України

Протокол № 4 від 26 квітня 2012 р.

За підтримки видавництва

«Антросвіт»

481—37—70

04053, Київ-53,

вул. Артема, 52-Д

Редакція журналу

«Українська література

в загальноосвітній школі»

E-mail: ukr_lit@ukr.net

ЗМІСТ

Літературознавство і школа

- Єременко О., Баранова О.** Українці на чужині: варіативність буття (за романом "Мальви" Р. Іванчука). 2
- Привалова С., Вишневецька О.** Образ Марії в українській літературі. 5

Фахові проблеми

- Яценко Т.** Формування компетентного читача на уроках української літератури в основній школі. 8
- Адабір А.** Формування у старшокласників умінь інтерпретувати морально-естетичну позицію письменника під час вивчення великих епічних творів. 10
- Небеленчук І.** Психологічний портрет як ключ до розуміння образу героя (за романом В. Винниченка "Записки Кирпатого Мефістофеля"). 14

Конкурс "Краса і сила мистецтва слова"

Номінація "Урок літератури — це витвір мистецтва"

- Ульянова Г.** Інтимна лірика Лесі Українки. Ідея невмирущості справжнього кохання, засоби психологічної характеристики настрою ліричного героя у віршах "Все-все покинуть"..., "Уста говорять" та в поетичній прозі "Твої листи..." 19
- Черненко В.** Вічна загадка любові (за новелою Гр. Тютюнника "Три зозулі з поклоном"). 21

Учитель року — 2012

- Якобчук Я.** Вчимося розуміти те, що написано, і розуміти навіть те, що не написано. Текст і підтекст роману В. Підмогильного "Місто". 11 клас. 24

Атестація — крок до майстерності

- Защипас В.** Шляхи вдосконалення мовної культури сучасного педагога та його вихованців. Вивчаємо поему М. Вороного "Євшан-зілля". 8 клас. 27

Дебют

- Привалова М.** Інтерпретація образу Роксолани у творчості українських митців. 31

Позакласна робота

До Дня слов'янської писемності

- Защипас В., Лінкевич Л.** "Мова — життя духовного основа". Усний літературно-музичний журнал. 33
- Бабійчук Т.** Екскурсія в музей Дجوзефа Конрада у Тереховому. 36

На засадах родоцентризму

- Корж-Усенко Л.** Джерельній базі — широку основу. 46
- Дубровська С.** Основна мета — національно свідомо особистість. 48

Індекс видання 22410

Формат 60x84/8. Ум. друк. арк. 7.5. Зам. 4250

Друкарня ТОВ «ЗАДРУГА»

м. Київ, вул. Фрунзе, 86

© «Українська література в загальноосвітній школі», 2012

Українці на чужині: варіативність буття

(за романом "Мальви" Р. Іваничука)

Оксана Єременко,

кандидат філологічних наук;

Ольга Баранова,

студентка

Сумський державний педагогічний університет

імені А. С. Макаренка

Роман Іваничук — живий класик-шістдесятник, химерник і характерник, улюблений студентами професор-ерудит, великий книжник, педант і оптиміст... Завжди організований і працелюбний, він встигає в солідному віці займатися спортом, читати майбутнім філологам Львівського національного університету курси "Література і держава", "Український історичний роман". Але найважливіше — Р. Іваничук пише, бо слушно перекоаний, що його професія (і покликання, і талант) — перо, бо праця є альфою і омегою його життя, бо "Verba Volant, scripta manent"*

У творчому доробку лауреата літературних премій ім. А. Головка, премії ім. І. Мазепи, премії Міжнародної фундації Омеляна і Тетяни Антоновичів, Національної премії України ім. Т. Шевченка, Героя України Романа Іваничука шістнадцять історичних романів, що складають унікальний цикл з веломовною назвою "Меч і мисль". Індивідуальна "каліграфія" прозаїка вибаглива, мовна тканина текстів "самобутня, як мережаний гуцульський обрус" [6; 8], фольклорні ремінісценції витончені, оригінальність романічних структур вишукана — роман-містифікація "Манускрипт з вулиці Руської", роман-цитата "Черлене вино", роман-легенда "Рев оленів нарозвидні", роман-псалом "Орда", романний триптих-притча "Вогненні стовпи", химерний роман "Через перевал", романи-біографії "Вода з каменю", "Саксаул у пісках", "Шрами на скалі" та ін.. Емоційний діапазон його творів подивовує: легка елегійність, іронічність, глибинний душевний біль, трагічний розпач, світла надія, радість... Увесь спектр переживань, оприятлених автором, оповитий всепоглинаючою любов'ю — до рідної землі й українського народу як смислу існування людини.

Уже перший історичний роман "Мальви" ("Яничари"), яким сорокалітній прозаїк дебютував у 1968 р. як історичний романіст, засвідчив, що Р. Іваничук — модерніст і водночас адоратор традиції. Цей роман належав до тих творів, що, за словами С. Пушика, "підіймають" українське небо, бо змусив читачів думати, дав духовну поживу небайдужим. Саме тому компартійна критика оголосила його "історичним романом без історії", автора ж наділила статусом "напівнеблагонадійного".

До характеристики персонажів роману спорадично зверталися О. Бойко, Ю. Бондаренко, О. Мельник, М. Слабошпицький, проте ніхто з дослідників детально не розглядав специфіку художнього моделювання образів Марії, Стратона, Соломії (Мальви), Андрія (Аліма) та Семена (Селіма). Автори цієї статті мають на меті з'ясувати особливості образотворення героїв, висвітлити варіативність їхнього буття на чужинецькому ґрунті.

Реалізація мети передбачає розв'язання таких завдань:

— з'ясувати, які чинники мали вирішальний вплив на формування життєвих позицій персонажів;

— простежити еволюцію/занепад їхнього духовного світу;

— висвітлити проблему національного відступництва.

Письменник зобразив у "Мальвах" українців, волею долі закинутих на чужину, чим узагальнив страдницьку історію свого бездержавного народу, який потерпав від хижих ворогів-нападників. Буття людини випробовується у творі на вірність своїм моральним цінностям і переконанням, на вміння самопожертви заради майбутнього. Трагічне життя української жінки-матері Марії затьмарене втратою її дітьми історичної пам'яті й національної свідомості, що розвиваються у просторі Османської імперії. Автор не випадково вибирає ім'я Марія, адже воно має нагадати про страждання Божої Матері, яка також пережила втрату дитини. Християнська Богородиця — Діва Марія — найпопулярніший та найулюбленіший образ світового мистецтва, зокрема й української літератури ("Марія" Т. Шевченка, "Я (Романтика)" М. Хвильового, "Марія" У. Самчука, "Чорнобильська мадонна" І. Драча). Її називають Матір Христова, Пречиста Діва, Богоматір. Для католиків Вона — Мадонна. Саме Вона народила й виховала Ісуса Христа. У церковних проповідях Богородиця постає Багатостраждальною Матір'ю, яка розділила з Ісусом Христом тернистий шлях, намагаючись полегшити Його муки.

Героїню "Мальв" із долею Діви Марії пов'язує страдницький життєвий шлях матері, яка втрачає своїх дітей. Пригадаймо євангельську легенду, коли Марія та Йосиф принесли Ісуса до храму. Симеонові Божий Дух вказав на Боже Дитя. Він узяв дитину з рук Марії, поблагословив і сказав: "Нині звільняєш раба Твого, Владико, за словом Твоїм, за миром, бо бачили очі мої Спасителя". А потім продовжив, звертаючись до Богоматері: "Скорбота зброєю протне Твоє серце" (Лука, 2; 21-40). Матір Христова відала про майбутнє свого сина. Героїня ж "Мальв" не знала, що чекає на неї та її дітей. Заради доньки Марія змушена була зректись "свого Бога" прилюдно, та Він все одно жив у серці та думках. У романі життя Марії символізує долю України. Матері боляче не лише від того, що чужинці фізично поглумилися над її дітьми, а й витоптали їм душі. Лише заради дитини мати пішла за дровищем, який примушував відрестися від своєї віри. І вона, "смирнена, скорена" [5; 403], була готова на все, "щоб вивести колись із цієї страшної землі" [5; 403] доньку. Соломія-Мальва робить свій перший несвідомий крок до яничарства — топче християнський хрест.

* Латинське прислів'я: "Сказане звірюється, а написане залишається"

У романі стрімко розбудовується часопростір неволі-чужини. Тернисту дорогу моральних і фізичних принижень здолала Марія, марячи довгоочікуваною волею, що лякала невідомістю: "а що далі? Куди дітись?" [5; 394]. Поселення Мангуш видається жінці "шматочком України, що якийсь забрів у Кримські гори. Правда, по дорозі він прибрався трохи по-чужинецьки: приплюснуті дахи замість високих солом'яних стріх, мечеть під горою, кам'янистий ґрунт замість пухкого чорнозему, піщані гори замість степу, та все-таки повіяло знайомим, рідним вітром із чужої долини" [5; 458]. Та у світосприйнятті матері й дітей відчувається прірва: вони не пам'ятають, тому і не можуть полюбити те, чим марить їхня нянька.

Знаходячись на чужині, Самійлиха думками лине до рідної землі, не втрачає надії повернутися на батьківщину. Відвідуючи Успенський собор у кримських скелях, вона звертається до свого Бога, її молитва "волала до неба, втворювалася настирливо без кінця, і, здавалося, не втерпить всетерпимий Бог. Впаде небо, здригнуться гори, зйдуть зі скелі дослі сини святої жінки, стане їх по два біля кожної осиротілої матері, і виведуть вони матерів на ясні зорі, на тихі води, у край веселий" [5; 478]. Марія — вірець відданості рідній землі, матері-берегині, хранительки роду, захисниці звичаїв і традицій українського народу. Жінка не може змиритися з долею тещі хана, її не висачає повітря чужини, її мучить найтяжча з хвороб, від якої немає ліків, — ностальгія. Найбільше щастя для неї — повернутися в Україну, де "коноплі по стелю, а льон по коліна, де мальви вище соняхів ростуть білі, голубі й червоні..." [5; 614].

Допомагає Марії на чужині каменярь Стратон — "кульгавий чоловік з острішкуватими бровами і рудими прокуреними вусами" [5; 459]. Ще хлопцем потрапив він у полон, та через фізичну ваду — кульгавість — його не взяли ні в яничари, ні на галери. Був майстром на всі руки — від батька вивчився столярувати, від матері-ворожки успадкував знання про цілющі зела, вмів будувати, ходити біля коней. Врятувавши життя синові бєа, Стратон отримав свободу, але про повернення в Україну навіть не мріяв. "Гяур" поселився в опустілому Мангуші — і за кілька років село "розрослося". Окрім українців, там поселилися довколишні татари. Боляче було спостерігати майстрові, як "...поглинає татарва православні душі — непомітно, крадькома, без крику..." [5; 474]. Іноді зринало бажання покинути чужу землю, почути рідне слово, та згадував про "лядську" неволю...

Спочатку каменярь відмовляє Марію покидати Крим, але згодом поклик рідної землі перемагає: "туга за козацькою волею... визволяла душу і не давала жити" [5; 580]. У кривавому герці з ворогами рідної землі мужній і безстрашний "засновник козацького поселення в Мангуші, вірний друг Марії, матері яничарської" [5; 613] гине.

"Голос крові" по-різному озивається в кожному з героїв. Свідоме життя Мальви почалося вже на чужині, тому кримська земля стає для неї рідною. Дівчина вважає себе справжньою мусульманкою і не поділяє матеріного бажання повернутися в Україну. Козачка назвала Соломію Мальвою, бо повірила, що донечка, як і квіти, приживеться на чужій землі. Мальва-квітка — це символ добрих родинних стосунків, краси. У дівочому вінку вона означає віру, надію, любов; у сучасній культурі — символічний образ рідної хати, села, України.

Потрапивши на чужину, Мальва поступово забувала рідну мову, батьківщину. Для дівчини нічого не значило зречення православної релігії. Та чи можна за це винити дитину? Чи було мусульманство для неї таким чужим, як для Марії? Адже Мальва з дитинства чує му-

сульманське слово молитви і починає вірити у "всемогутнього аллаха". Бідування й голод змушують її обсурманитися.

Безтурботна маленька дівчинка чує від татарських підлітків зневажливе, образливе слово "гяурка", "яке позбавляє праці, довір'я, будь-якого права" [5; 394], й усвідомлює своє принизливе становище. Згодом прагнення матері повернутися на рідну землю заволодіє і нею, а наслідком цього буде зруйноване кохання і загибель. Синьоока красуня пророкує ханство Іслам-Гірею, який здійснює дану їй обітницю: дівчина стає його третьою, але першою дружиною. Спочатку Мальва не здогадується, що потрапила з однієї неволі в іншу, стала, як ті рибки, вирізьблені в басейні біля виходу, що ніколи не зможуть покинути його... І фонтан із гарним оздобленням, що підкреслює пишність ханського палацу, асоціюється у свідомості дівчини з пасткою. Мальва починає розуміти, що весь світ для неї — це "чотири високі стіни, басейн, витоптані стежки, і кожній куца дорога..." [5; 554].

Коли героїня потрапляє у ханський палац, у ній народжується невимовне прагнення до свободи. Іслам-Гірей називає її "козацькою", значення цього слова молода жінка не розуміє, та відчуває докір. Материнська мова, пісня, напівзабута рідна молитва, легенди про Україну відроджують душу Мальви, духовний зв'язок із батьківщиною. І тут особливого значення набуває національний хронотоп, який допомагає усвідомити ідею національної свідомості, вірності як самобутньої цінності. Дружина хана свято вірить у свій вплив на чоловіка, у свою спроможність допомогти рідному народові. Звертаючись до свого маленького сина, Іслам-Гірей відчуває побоювання: "Не допусти аллах, щоб заговорила в тобі, як виростеш, козацька кров" [5; 556].

Наїрина казка про полонянку і турецького султана в уяві ханом розросталась все більше, і Маруся ставала все більш схожою на синьооку красуню з Мангуша. З батьківським запалом потурначка намагається безрезультатно вплинути на кримського хана. "Дівчина презентує тих співвітчизників, хто йшов служити імперіям, але при цьому прагнув приносити користь і рідному краю" [2; 36], — слушно зазначив Ю. Бондаренко. Вона отрує коханого, батька своєї дитини, бо він зрадив українського гетьмана, а отже, — і її саму. Цей вчинок коштував героїні життя. Збурсурманена з дитинства Мальва стає українською патріоткою.

Р. Іванчук, художньо моделюючи життя українців на чужині, обирає досить несподівану точку зору: простір чужини — Османської імперії — не має в романі однозначності зловорожого. Образи можливо-владців (султана Ібрагіма — боягуза, п'яниці, розпусника), "ідеологів" імперії (мусульманського монаха Мурах-баби, шейх-уль-іслама Регеля), які маніпулюють долями простих людей, виведено з негативною конотацією; натомість із симпатією змальовує автор мудрого візира Азем-Пашу, вкладає в уста філософа Омара пророчі слова, наділяє високими моральними якостями Ахмета та Юсуфа, названих батьків Аліма — Хюсама і Нафісу.

Пріоритетний хронотоп неволі-чужини, в якому приречені існувати українці, здавався невідкладним руйнуванню. Однак могутня імперія поступово руйнується під впливом внутрішніх чинників. "Причин для цього було багато: неспроможність економічно оволодіти надто великою територією й духовно поневолювати безліч народів — асимілювати їх; яничари — колись наймогутніша піхота в Європі й на Близькому Сході — перетворилась у касту, яка стала над народом, і державна узаконювала їх безконтрольні й часто шкідливі для імперії вчинки" [8; 161]. Створив військо яничарів

Урхан: "Називайтеся "йені-чері". Хай буде ваше обличчя грізним, рука переможною, мечі гострими, а хоробрість нехай стане вашим щастям" [5; 428]. Він же дав їм герб (ложку — символ наживи), потім вони самі почали створювати собі емблеми: казан, у якому варились їжа, став символом орти і дорівнював прапору. Та згодом яничарам стало мало плати за службу — вони почали керувати політичною владою в імперії, вибирати султанів. Ось так "на стику" України й Османської імперії утворилися моральні покручі — яничари, зрадники своєї батьківщини, яким османський народ дав віру і зброю, а любові дати не зміг.

Автор роману переконали, що національне відступництво — це зло й трагедія для самих яничар. Про це свідчить доля Андрія-Аліма, який виробив собі особливу філософію: усе, що заважає вижити в неволі, треба стерти з пам'яті, забути рідну мову, релігію, землю, будь-якою ціною збудувати кар'єру. Попри спроби забути минуле, як сон, у пам'яті чорбаджі спливає "білостінна хата посеред великого хутора", "обсаджена головатими соняшниками" [5; 433]. Пам'ятає він і матір, яка "тулила до себе одинака" [5; 433], і батька — "статечного довговусого козарлюгу" [5; 434], який не зміг уберегти сина від набігу поневолювачів.

Андрій змирився з неволею, бо з юних літ його наvertали й виховували в душі любові та відданості Османській імперії. Та й сам він уважає, що все "в цьому світі підпорядковано користі, тож і він, Алім, мусить якось скористатися з життя... необхідно погодитися з новою вірою, щоб міг колись жити з меча" [5; 440]. Доводячи вірність яничара, дикуватий хлопчина з дніпровських степів виявляє готовність до жадливого випробувань: вбивства української дівчини, яка, на відміну від нього, має почуття національної гідності; без вагань проколює горло свого вихователя Хюсама. Вбивство стає для нього ремеслом, під впливом якого формується/деградує його духовний світ. Алім убиває султана Ібрагіма, а потім гине сам, бо султанську кров турки змивали кров'ю чужинця.

Безжалісний яничар Алім вбиває і своїх співвітчизників, і поневолювачів. Він скрізь відчуває себе чужинцем. Та все ж у момент смерті до нього приходить далекий і теплий спогад про Україну: "... коли вже шию стягнув холодний зашморг, зринув у пам'яті Аліма виклятий ним самим степ і висока трава... а в небі хмаринки білі... і скачуть коні — його і батька, і летять голови татарські... І злетіли червоні коні в чуже чорне небо над Босфором" [5; 592].

Найприкріше те, що життєвий вибір, зроблений Андрієм, непоодинокий і нині. Минають століття, та давноминулі вчинки не змінюють своєї суті. Пристосуванство, намагання вислужитися, дволикість, бездумне виконання чужих наказів призводять до невиправних, часто трагічних, помилок. Подібна поведінка стає не лише особистою трагедією, а й трагедією України, адже історія яничарів набуває ширшого сенсу — національного ренегатства, що має в Україні давні, але живучі корені. Про смертоносний вірус нігілізму про-никливо пише наша сучасниця Неоніла Стефурак:

Чи винні яничари у боргах?

Не ствердити тепер, не заперечити.

На сонячних, піщаних берегах

тіла там їхні вигрлі, Туреччино.

Ти вихохла воів і рабів.

Орала замінила ятаганами.

Щоб не тужили очі голубі

за степом і за скіфськими курганами... [цит. за 3; 157].

На противагу своєму братові-відступнику постає Семен-Селім, який взагалі нічого не пам'ятав про своїх батьків, рідну землю — цигани викрали його немов-

лям. Материнське серце підказало Марії, що ханський охоронець — її син. Селім захоплюється мужніми й мудрими ідеалами Іслам-Гірея й Богдана Хмельницького. Якщо Тиміш називає його яничаром, що "забув свою віру і мову задля шматка ханської пастирми" [5; 572], то Б. Хмельницький переконалий, що він — "лицар, а не земноплаз... Такі двом панам не служать" [5; 599]. І до хлопця приходять національне прозріння.

Ступивши на рідну землю, білявий сеймен починає думати про свою справжню батьківщину, родові корені, у нього прокидається бажання побути з козаками, "діткнути до рук, до чубів, що злітають над головами, ніби змії, коли скачуть на конях... І хочеться діткнути пальцями до струн бандури" [5; 601]. Кримський хан Іслам-Гірей втретє порушує спілку з Богданом Хмельницьким під Жванцем 1653 р. Зрада хана спонукає Семена-Селіма кинутися в бій за Україну. Для його національного самоусвідомлення вирішальним стало прохання Марії: "Сину, пожалій землю свою!" [5; 610]. Викрикуючи прокляття колишньому повелителю, Селім приєднується до козаків і гине, захищаючи ріднокрай: "...впав обличчям ниць, розпростерши руки, ніби хотів обійняти весь острів. Ізгой вітався з рідною землею, вернувшись до неї" [5; 613].

Отже, історичний роман "Мальви" і нині допомагає читачеві відчути час і осмислити себе в контексті історії свого народу, спроектувати життєвий досвід персонажів на сьогодення. Автор наголошує, що через століття змінюються люди, але проблеми залишаються ті ж самі. Течія життя несе героїв своїм руслом, і лише деякі з них намагаються протистояти обставинам. Кожен з українців, які волею долі потрапили в неволю-чужину, зробили власний життєвий вибір: Марія уособлює духовну силу і стійкість українського народу; Алім самознищується і маліє духовно; Селім долає нелегкий шлях національного прозріння відступника; Мальва уособлює алогічність та ілюзорність подвійної позиції у боротьбі за волю; образ Стратона символізує стійкість, збереження на чужині свого індивідуального й національного "Я". "З'яничарення" зазнають усі діти Марії, але дорога до ріднизи у кожного з них своя.

Наскрізна проблема української історії — яничарство — раз колись виникнувши, як стверджує автор "Мальв", мусить неминуче зникнути. Але для цього українці повинні "усвідомити гріховність рабства, бо неусвідомлений раб залишається ним і на волі, — і тільки в такий спосіб позбутися рабського тавра" [4; 148].

Література

1. Бойко О. "А в серці тільки ти, моя прекрасна, рідна Україно!" (Урок позакласного читання в 9 класі за романом Р. Іванчука "Яничари" ("Мальви") / Ольга Бойко // Дивослово. — 2009. — №5. — С. 16—19.

2. Бондаренко Ю. "Яничари" Романа Іванчука: формуємо історичну свідомість школярів / Юрій Бондаренко // Урок української. — 2004. — №5-6. — С. 31—36.

3. Даниленко В. Лісоруб у пустелі: Письменник і літературний процес / Володимир Даниленко. — К.: Академвидав, 2008. — 352 с.

4. Іванчук Р. "На небі Бог, а на землі Україна" / Роман Іванчук // Дзвін. — 1994. — №10. — С. 143—149.

5. Іванчук Р. Твори: В 3 т. / Роман Іванчук. — К.: Дніпро, 1988. — 616 с.

6. Мельник О. Магія слова Романа Іванчука / Оксана Мельник // Урядовий кур'єр. — 2008. — №87. — 15 травня. — С. 8—9.

7. Слабошпицький М. Глибина історичної типізації / Михайло Слабошпицький // Дивослово. — 1999. — №5. — С. 56—58.

8. Слабошпицький М. Талант, помножений на волю (Нотатки про Романа Іванчука і мистецтво історичного роману) / Михайло Слабошпицький // Київ. — 2009. — №5-6. — С. 158—167.

Образ Марії в українській літературі

Світлана Привалова,

кандидат педагогічних наук,

старший викладач кафедри української мови і літератури

Глухівського національного педагогічного університету

імені Олександра Довженка;

Олена Вишневецька,

студентка V курсу ННІ гуманітарної освіти

У статті проаналізовано особливості образу Марії у творах української літератури XIX—XX століть, визначено спільні риси її вдачі в працях різних митців.

Ключові слова: ментальність, образ Марії, кордоцентризм, антеїзм.

Жінка споконвіку вважається берегинею домашнього вогнища та сімейного затишку. Для української родини передусім характерна велика роль матері. З давніх-давен людство звертається до матері в піснях і молитвах, віршах і поемах, ушлявлюючи її благословенне ім'я.

Для українців образ Матері триєдиний: любов до рідної неньки, яка переростає у глибоку пошану до Матері Божої, що завжди була покровителькою українців, і невгасиму палку любов, що втілювалася у вічній боротьбі, до Матері-України, яка потребує захисту.

Українська література має давні традиції трактування жіночого образу. Представниць народу з їхньою скромністю, працелюбством знаходимо у творах Г. Квітки-Основ'яненка, Марка Вовчка, І. Нечуя-Левицького, І. Франка, Лесі Українки, Панаса Мирного, О. Кобилянської, які підкреслювали такі риси жіночого характеру, як почуття людської гідності та бажання боротися за власне щастя.

Образ жінки в художній літературі є предметом дослідження С. Філоненко, Г. Семенюк, О. Стяжкіна, Н. Заверталюк, М. Ковалик, О. Пастушенко, Н. Білоус, Л. Гострик та ін. Література XIX—початку XX ст. представляє читачеві різноманітні жіночі образи: від жінки-селянки, бурлачки — до жінки-інтелігентки. Проте поза увагою залишається жіночий образ на ім'я Марія, який асоціюється з Богородицею — особливою постаттю в історії та християнстві.

Мета статті — дослідити типовість образу Марії у творах художньої літератури, визначити спільні риси її вдачі у творах різних митців.

З усіх жіночих імен, які тільки є на світі, Марія — одне з найпоширеніших. Існує різна етимологія імені "Марія". Воно походить з давньоєврейської мови, де звучало як Міріам та означало "відкинута, сумна". Значення імені тлумачиться по-різному. У православної традиції ім'я перекладається як "пані". Автори етимологічного словника української мови зазначають, що ім'я Марія означає "піднесена", "гірка", "пані" [2, с. 396]. Вчені віддають перевагу останньому значенню. Символами Марії вважаються лілія (символ чистоти), а в іконографії — олива (емблема миру) і троянда (символ сили). Марія — ім'я, що з прийняттям християнства стало традиційним в українській культурі, проте використання його в літературі й релігійному фольклорі пов'язане з асоціаціями, які викликає у свідомості читача Мати Божа або Діва Марія, котра у східних слов'ян символізує матір, покровительку, заступницю.

В українській літературі XIX — початку XX століття рецепція образу Богородиці відображена у творах "Марія" Т. Шевченка, "Сікстинська Мадонна" і "Коляда" І. Франка, "Пречиста Діво, радуйся, Маріє!" Ю. Федьковича, "Прокляття Рахилі" Лесі Українки, "Мати Божа", "Віщуни" О. Кобилянської та ін. Символіка образу Богородиці відчутна у новелах "Марія" В. Стефаника, "Мати", "Я (Романтика)" М. Хвильового, "Мати" Г. Косинки, романі "Марія" У. Самчука, драмі "Чорна Пантера і Білий Ведмідь" В. Винниченка та ін.

Образ Марії відтворений в українській поезії, прозі і драматургії XIX—XX століть.

Наприклад, аспекти індивідуально-художньої трансформації образу Божої Матері у творчості **Т. Шевченка** глибоко досліджували В. Сулима та І. Бетко. Протягом усього життя Т. Шевченко співав величальну пісню матері. Велику материнську муку, самопожертву, віддану ніжність і любов описав поет у багатьох творах. Так, у поемі "**Неофіти**" в постаті матері Алкіда змальовано образ жінки-страдниці, любов якої до сина підносить її на вершину героїзму. Мати знаходить шлях до єднання із закатованим сином через прийняття його "нової правди", через утвердження святої справи, за яку загинув син. Це був новий образ жінки-матері, якого ще не знала ні українська, ні світова література.

Зневажена суспільством у своїх найглибших почуттях жінка-мати у творах Т. Шевченка піднята до найвищих висот морального й суспільного ідеалу, який вилився в обожнення звичайної селянської дівчини, піднесення її до рівня Богородиці:

І перед нею помолюся,

Мов перед образом святим

Тієї матері святої,

Що в мир наш Бога принесла... [9, с. 212].

Складним і суперечливим є образ Марії з одноїменної поеми Т. Шевченка. Чекаючи дитину від проповідника, вона, як і Катерина або Ганна, могла очікувати на вигнання. Та не робить цього мудрий тесляр-хазяїн. Рятуючи Марію від осуду і смерті, він одружується з нею, хоча любить її як доньку, а не як жінку. Поневіряючись чужими селами, ночуючи під тинами, часом голодуючи, Марія все одно щаслива, бо поруч були її дитя та чоловік. Виростивши сина, вона віддає його на служіння людям, а сама тихо спочиває, сподіваючись, що доля його не образить.

Для Т. Шевченка жінка-матір — це уособлення і Пречистої Діви Марії, і матері-України. Це узагальню-

-ючий образ усіх матерів. Т. Шевченко відштовхувався від ідеалів, від Біблії, бо Марія — символ глибокого й прекрасного материнства, перед чим поет благоговів усе життя: Марія — святість, божественність, і Матір — рідна матір, матір-земля, ненька Україна.

У 20—30-і роки ХХ століття до образу Богородиці звертався талановитий західноукраїнський поет **Богдан-Ігор Антонович**. У циклі "**Велика гармонія**" ("Mater gloriosa") з'являється образ прекрасної навіть у скорботі Святої Матері, оспівується велич жертви, яку вона принесла людству. У циклі присутня символіка числа три, яка, можливо, перегукується з іконографічною традицією зображувати Богородицю, покриту мафорієм — накидкою із трьома зірками, що символізують потрійне дівство Марії, а також асоціюються з Трійцею.

У поемі "**Скорбна мати**" П. Тичини ідея святості, чистоти національно-визвольних змагань асоціюється із образами Христа і Марії, а поразка цих ідей втілюється в загибелі Богородиці. Композиційно розвиток сюжету відповідає рухові Марії, яка "проходила по полю", шукаючи Сина. Перша частина твору змалює криваву картину спустошення не лише фізичного, але й морального. У другій частині твору Марія зустрічає апостолів, котрі шукають Еммаус, де, за Євангелієм, Христос провістив своє майбутнє воскресіння. Третя частина виконує роль психологічної та ідейної кульмінації: вітер провіщає Марії воскресіння Сина, а вона замість радості впадає у скорботне заціпеніння. Остання частина твору змальовує загибель Богородиці, причому такий варіант смерті Святої Матері не зустрічається в жодному апокрифі: Марія помирає на полі (символ життя і майбутнього України), "хрестом розп'явши руки".

У поемі "Скорбна мати" П. Тичини образ Марії має три рівні узагальнення: перший рівень — образ матері (на це вказує присвята автора), другий рівень (символічний) — образ України, третій (філософський) — образ Богородиці [5].

Юрій Клен також звертається до вічного образу Пречистої. Вірш "**Божа Матір**" пронизаний тугою за втраченим сином, болем від жорстокості людей.

І. Драч у поемі "**Чорнобильська мадонна**" виводить образ Мадонни. Слово "мадонна" італійського походження, воно перекладається як "моя пані", "жінка". Італійське Відродження поглибило значення цього слова, "Мадонна" — це "Богородиця", "жінка-мати", "жінка з дитиною". Напевне, тому образ Мадонни сприймається читачем як образ Марії, матері Христа.

В епічних творах образ Марії розкритий своєрідно. Г. Квітка-Основ'яненко також обирає це ім'я для головної героїні однойменної повісті. Маруся втілює найкращі риси української дівчини — слухняна, богобоязлива, чемна, роботяща, сором'язлива, розумна. Аналізуючи образи героїнь повістей Г. Квітки-Основ'яненка, М. Костомаров виділяє тип характеру жінок, які "знаходяться під впливом долі", яким властиві мрійливість, ніжність, поетичність, здатність на глибоке, сильне почуття, "а разом із тим і певна меланхолійність, слабкість волі [4, с. 202—204]".

Образ Марії висвітлюється і в новелістиці **В. Стефаника**, твори якого пробуджують добро і гуманність, співчуття до людського горя і чесність, справедливість і любов до України та її народу. Яскраве свідчення цього — новела письменника "**Марія**". У творі образ Марії підноситься до символу багатостраждальної України, яка виборювала свою долю в жорстокому кровопролитті.

Кордоцентризм і антеїзм як особливості українського менталітету яскраво простежуються в інших героїв української прози, зокрема в повісті **Г. Хоткевича "Камінна душа"**. Головна героїня твору Маруся — молода, жвава, привітна. Одружившись із отцем Василем, вона швидко вилася в нове середовище. Але молоду жінку не влаштовує спокійне попівське існування, і вона втікає від свого чоловіка. Емоції керують не лише Марусею, а й Дмитром, який, прагнучи слави, всенародної любові, робить чимало необдуманих учинків. На основі "кордоцентричності" українця формується ідилічне уявлення про нього як побожну (Катерина, баба Гафійка), сентиментальну та м'яку людину (отець Василь). Отже, у повісті "Камінна душа" втілені такі провідні особливості української світоглядно-філософської ментальності, як "кордоцентризм", індивідуалізм сприйняття, антеїзм, національні риси характеру — ліризм, м'якість, доброзичливість.

В українській літературі образ матері неодноразово асоціюється з іменем Марія. Не в кожному творі це ім'я є символом, але сама його наявність, називання якоїсь жінки "Марія" вносить у твір щось святе, величне.

У новелі "**Я (Романтика)**" **М. Хвильового** ім'я Марія функціонує потенційно і замінюється постаттю матері, утілюючи риси звичайної жінки. Автор не випадково обирає це ім'я, приховано порівнює матір Марію із образом Божої Матері, біблійної Марії. Не судилося Марії бути щасливою разом із сином, бо він став вірним сином і солдатом революції. Марія тихо спускається з товаришками в підвал, покійно чекаючи на вирок від єдиного сина. У цьому простежується паралель образу жінки з Пречистою Марією, яка страждала, дивлячись на свого сина на хресті.

У повісті "**Огненне коло**" **І. Багряного**, присвяченій трагедії, що відбулася в 1944 році під Бродами, біблійний образ Марії з немовлям використовується як епізодичне вкраплення в художній текст твору. Але для головних героїв Петра і Романа розбита й скинута з постаменту, забризкана людською кров'ю фігура Божої Матері з Дитям, яку вони зустрічають на дорогах війни, метаються в "огненному колі", переростає в символічний образ їхньої Вітчизни. Вони сприймають цю картину як знамення Боже, і від цього приходять ще більше усвідомлення трагедії не лише власної долі, а й долі України. "... це стояла от над шляхом фігура Божої Матері, хтось біля неї сховався, шукаючи рятунку, під час налету бомбардувальників, впала бомба, убила того, чи тих, хто сховався тут, і забризкала кров'ю сніжно-білу Марію з Дитям, ще й скинула її з постаменту. І тепер от Божа Мати лежить горілиць і дивиться в синє небо скорбними очима... [1, с. 366]". Отже, Божа Мати у Багряного — це символ зневаженого материнства, української нації, України.

Образ Богородиці у свідомості українського народу відіграв роль своєрідного духовного стержня. Це сприяло виробленню на українських землях своєрідної традиції ставлення до жінки і до жінки-матері. Народ сприймає Богородицю як багатостраждальну жінку. Саме така інтерпретація цього образу використовується у романі "**Марія**" **У. Самчука**.

Образ "босоногих мадонн" — один із ідейно-композиційних лейтмотивів романів, повістей та оповідань У. Самчука. Варто зауважити, що майже всі героїні Самчукових творів є селянками або вихідцями з села. Роман "Марія" — величальна пісня жінці-матері, котра завжди залишається вірною родині, а також є типовою представницею жіноцтва України 20—30-х років ХХ ст. Наскрізним у творі є образ Матері Божої. І, напевне, тому автор назвав твір "Марія", ім'ям, що є уособлен-

ням материнства, основи життя на землі, самої України. Описуючи життя головної героїні роману, письменник наголошує на величезному потенціалі її духовної сили, на прагненні цієї простої жінки-селянки жити й любити. Твір закінчується трагічно: Марія помирає від голоду, втративши родину. І ця смерть весняної пори сприймається як попередження і засторога для українців: щоб не втратили свою батьківщину, слід зробити все можливе, аби не допустити повторення тако-го лиха [8].

Образ матері Марії центральний у романі "**Марія з полином у кінці століття**" **В. Яворівського**. Хоч вона й найстарша у сім'ї, але виявляється найсильнішою, адже вмів мовчки терпіти, зносити страждання і чекати на краще майбутнє, — саме цього навчає вона й своїх дітей і онуків.

Образ Марії є втіленням української ментальності, особливості якої передають у своїх творах Т. Шевченко, П. Куліш, Л. Українка, І. Франко, Г. Квітка-Основ'яненко, І. Нечуй-Левицький, Г. Косинка, А. Головка, Б. Лепкий та ін. У наші дні проблема національного менталітету стає все більш актуальною. Розбудова української державності вимагає глибокого та об'єктивного вивчення особливостей нашого народу. На сучасному етапі українська ментальність є об'єктом дослідження багатьох учених, зокрема І. Грабовської ("Проблема засад дослідження українського менталітету та національного характеру"), І. Лисого ("Менталітет і духовна культура українців"), А. Швецової ("Культурні проєкції національного характеру") та ін. Деякі дослідники, такі як О. Забужко, М. Гончаренко та ін., наголошують на взаємовпливі національної ментальності та літератури. На необхідності пізнання нації через її культуру, літературу, усну народну творчість акцентує М. Драгоманов.

В українській драматургії останніх десятиліть XIX століття, що є новим етапом в історії вітчизняного письменства, з'являються образи героїнь, які повною мірою репрезентують національний характер, увесь спектр соціальних явищ.

М. Пойдіна зауважує, що новаторським для української літератури стає образ Марії Лучицької у драмі "**Талан**" **М. Старицького**. Це один із перших у вітчизняній драматургії образів жінки — представниці творчої інтелігенції. Молода талановита актриса прагне нести світло високого театрального мистецтва глядачам, виховувати їх картинами народного життя, звичаїв, обрядів, багатством і красою рідної поезії й мови, але на заваді здійсненню її мрії стають обставини в театрі. Вступивши на театральну сцену з найбагатшим наміром служити народній справі, актриса стає свідком брудних інтриг та повсякденної боротьби, що точиться в театрі і навколо нього. Жінка зневірюється, розчаровується, занепадає духом. Підкорившись обставинам, Лучицька на деякий час залишає театр. Подружнє життя не дає їй, творчій особистості, відчуття щастя. Серед розкоші й блиску душу героїні гнітить невгамовна туга за театром. Трагічно завершується доля талановитої акторки. В оточенні вірних друзів, товаришів по мистецькому життю, з думкою про долю рідного театру, з вірою в його велике

майбутнє Марія Лучицька помирає. Образ Лучицької порушує проблему вибору між особистим щастям і служінням мистецтву, яку можна розглядати вже як вияв передмодерністських тенденцій [7].

Незаперечним новаторством позначена постать Марусі в одноактній п'єсі **І. Франка "Кам'яна душа"**. Цей образ демонструє новий підхід до розкриття психологічного стану, нову концепцію жіночого характеру. Специфічними рисами українського менталітету є "кордоцентризм" (грецьк. *cardia* — серце та лат. *centrum* — осердя), індивідуальний підхід до тлумачення реальності та антеїзму (злитість людини з природою). Так, героїня І. Франка, керуючись власними почуттями, у пошуках особистого щастя кидає виклик суспільній моралі, наважується на вчинки, що не можуть оцінюватися однозначно. Образ Марусі позбавлений ідеалізації, це складна, суперечлива особистість [6, с. 5].

Образ Богородиці в українській літературі зазнав глибокого переосмислення. Перед читачем постає насамперед образ Скорбної Матері, через який, з одного боку, передаються страждання Божої Матері, а з іншого, — трагізм земних матерів усіх часів. Окрім того, наявні і глибоко сакральні за своїм змістом твори на честь Богородиці.

Можна зробити висновок, що в українській літературі жіночий образ на ім'я Марія є одним із найпоширеніших. Марію письменники наділяють найкращими жіночими чеснотами, рисами національного характеру українок (духовна краса, терпіння, доброта, ліризм, ніжність, кордоцентризм вдачі). Цей образ уособлює жіночість і материнство. У багатьох творах він набуває символічного значення, підноситься до символу багатостраждальної України, асоціюється з образом Божої Матері.

Література

1. Багрянний І. Вірю!.. Хрестоматія. — Харків, 2000. — 544 с.
2. Етимологічний словник української мови: В 7 т./ АН УРСР. Ін-т мовознавства ім. О.О. Потебні; Редкол. О.С. Мельничук (головний ред.) та ін. — К.: Наук. думка, 1983. — Т. 3: Ко-ра — М / Укл.: Р. В. Болдирев та ін. — 1989. — 552 с.
3. Колосова С. Образ Богородиці в стихотворенні І.А. Буніна "Мать". [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.mineralov.ru/kolos1.htm>.
4. Костомаров М. Обзор сочинений, писанных на малорос-сийском языке / Микола Костомаров // Історія української літературної критики та літературознавства : хрестоматія : у 3 кн. / за ред. П.М. Федченка. — К.: Либідь, 1996. — Кн. 1. — С. 194—211.
5. Ленська С. Образ Богородиці в українській поезії XX століття. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.ukrlit.vn.ua/article1/1501.html>.
6. Мороз Л. Драматургія Івана Франка / Лариса Мороз // Дивослово. — 1996. — № 5—6. — С. 3—8.
7. Пойдіна М. Луганський національний університет імені Тараса Шевченка, Україна. Образи жінок в українській драматургії останніх десятиліть XIX століття. [Електронний ресурс] — Режим доступу: http://www.rusnauka.com/15_APSN_2011/Philologia/8_88062.doc.htm.
8. Ситченко А. Не просто Марія // Слово і час. — 1997. — №8. — С. 76—77.
9. Шевченко Т. Повне збір. т. у 12 т. — К.: Наук. думка,

Светлана Привалова, Елена Вишневецкая. Образ Марии в украинской литературе

В статье проанализированы особенности образа Марии в произведениях украинской литературы XIX—XX веков, определены общие черты ее характера в работах разных писателей.

Ключевые слова: ментальность, образ Марии, кордоцентризм, антеизм.

Svitlana Privalova, Elena Vyshnevezkaya. Image of Maria in ukrainian literature

The article analyzes the typical image of Maria in ukrainian literature of XIX—XX century, and identified common features of her character in the works of different authors.

Key words: mentality, the image of Maria, cordocentrism, antheism.

Формування компетентного читача на уроках української літератури в основній школі

Таміла Яценко,
кандидат педагогічних наук,
старший науковий співробітник
лабораторії літературної освіти
Інституту педагогіки НАПН України

У статті уточнено поняття "літературна компетентність", окреслено специфіку компетентісно орієнтованого уроку української літератури в основній школі.

Ключові слова: літературна компетентність, українська література, основна школа.

Проблема формування компетентного учня-читача як важлива мета шкільної літературної освіти не є новою. У свій час її розвивали російські й українські педагоги, психологи та методисти В. Голубков, М. Кудряшов, О. Никифорова, І. Синиця, Ф. і Т. Бугайки, Є. Пасічник, Б. Степанишин, Н. Волошина та інші. Однак вона набуває особливого значення в умовах компетентісно зорієнтованої освіти, тому потребує вдосконалення як теоретичних положень, так і практичної перевірки, накопичення досвіду. Допускаємо можливість висловити власне розуміння компетентісних аспектів сучасної шкільної літературної освіти.

Загальний аналіз проблеми впровадження в шкільну практику компетентісного підходу здійснено О. Савченко, Н. Бібік, С. Бондар, І. Єрмаковим, С. Трубачевю, характеристику компетентностей в освітніх системах зарубіжних країн представлено О. Овчарук, О. Локшиною. Ключові компетентності в зарубіжній шкільній освіті описано в працях Дж. Равена, В. Кальней, А. Хуторського, Г. Селевка та інших. На основі опрацювання вітчизняної і зарубіжної психолого-педагогічної літератури розуміємо компетентність як поняття, яке балансує на межі невизначеності, оскільки нелегко чітко констатувати закінчення умінь (те, чого індивідуум може навчитися, тренуватися у використанні вже існуючих засобів і способів досягнення мети) і початок здібностей (те, що дозволяє самостійно знаходити засоби і способи досягнення особистої мети). У зарубіжній педагогіці зону поєднання цих психолого-педагогічних дефініцій називають компетентністю, яка викликає асоціації зі складною системою дій, спрямованих на досягнення певних стандартів. Російські вчені-педагоги певну якість дій або думок особистості традиційно визначали як "перенесення навиків" (Кабанова, Меллер), "системність знань" (Давидов), "узгалення дій" (Гальперін), "функціональну грамотність" (Леонтьєв). Безперечно, класичний педагогічний досвід доповнює освітні інновації для модернізації сучасної шкільної освіти, яка розглядається нині на основі компетентісної парадигми.

У вітчизняній і зарубіжній педагогіці термін "компетенція" традиційно вживається як визначена соціальна вимога, норма до загальноосвітньої підготовки учня, а "компетентність" як володіння учнем відповідною компетенцією, що передбачає його особистісне ставлення до неї та предмета діяльності й наявність мінімального досвіду застосування компетенції. Компетентність — це сукупність взаємопов'язаних якостей учня (знань, умінь, навичок, способів діяльності,

ціннісно-світо-глядних орієнтацій), необхідних для якісної продуктивної діяльності. Це інтегрований результат освіти, який включає: *знання*, але на відміну від знань передбачає переведення різноманітної, динамічної, інформації у форму власної діяльності (реальної чи мисленнєвої), а не інформації про неї; *уміння* використовувати це знання у конкретній ситуації, але на відміну від умінь удосконалюється не шляхом автоматизації та перетворення на навичку, а шляхом інтеграції з іншими компетентностями; *навички (діяльність)*, тобто розуміння, яким способом можна здобути це знання, але на відміну від навички є усвідомленою; *цінності, критичне мислення*, тобто адекватне оцінювання себе, важливості конкретного знання для власної діяльності.

Орієнтація літературної освіти на компетентісну модель посилює її результативний компонент, визначає зміщення акцентів з накопичення надлишкового обсягу знань про художню літературу, її історію та теорію на цілеспрямований розвиток *літературної компетентності* учнів як інтегрованої особистісної якості. Зазначимо, що у Державному стандарті базової і повної середньої освіти (затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 23 листопада 2011 р. №1392) *літературну компетентність* виокремлено як предметну, складниками якої є *емоційно-ціннісна, літературознавча, загальнокультурна, компаративна компетенції* особистості.

Предметний етап набуття учнями *літературної компетентності* пов'язаний із засвоєнням шкільних курсів української та світової літератур.

Незаперечний той факт, що для сучасних учнів художня книга втрачає своє призначення як основне джерело художньої інформації, а читання — як один із основних способів прилучення до творів словесного мистецтва. Телебачення та Інтернет створюють в них ілюзію повноцінного еквівалента, повної компенсації художнього твору. Однак читання художнього твору є специфічною формою комунікативно-пізнавальної діяльності особистості, це здатність учня до розуміння й інтерпретації твору, вміння робити висновки, аргументувати, формулювати власну думку щодо прочитаного, це один із провідних чинників його самоосвіти та саморозвитку. Тому ефективність читання визначається рівнем сформованості літературної компетентності школяра як оволодіння взаємопов'язаними комплексами інтелектуальних та естетичних механізмів взаємодії.

На основі аналізу психолого-педагогічних, літера-

турознавчих та методичних досліджень в галузі читацької діяльності трактуємо *літературну компетентність* як умовне поєднання особистісного, когнітивного та діяльнісного компонентів, взаємодія яких у читацькій діяльності й забезпечує (або не забезпечує) сформованість літературної компетентності.

Особистісний складник — це розвиненість художніх здібностей, естетичної чуттєвості, творчої уяви учня, його здатність до глибокого усвідомлення ідейно-емоційної структури художнього твору, сформованість діалогічного мислення.

Другий, *когнітивний*, складник літературної компетентності передбачає попередній читацький досвід, що впливає на здатність до опрацювання програмових художніх творів і біографічних відомостей про письменників, володіння знаннями з теорії літератури, усвідомлення специфіки художньої мови та індивідуального стилю митця, наявність фонових знань (знання суміжних галузей), які сприяють глибокому розумінню художнього твору, інтегративне сприйняття мистецького явища в рамках світового літературного процесу.

Третій, *діяльнісний*, складник передбачає діалогічну взаємодію між читачем-учнем, автором та героями художнього твору, тобто вміння ставити запитання авторові та до твору, усвідомлювати його підтекст, оцінювати вчинки та дії героїв, передбачати подальший розвиток подій, самостійну естетичну оцінку літературних творів.

Отже, модель літературної компетентності презентуємо як інтегрований компонент навчальних досягнень учнів, як здатність до мобілізації та застосування комплексу специфічних особистісних, когнітивних та естетико-комунікативних механізмів, як сукупність субкомпетентностей:

загальнокультурна компетентність — розуміння художньої літератури як частини світової культури, емоційне сприйняття і глибоке осмислення літературних творів; усвідомлення соціокультурної значущості літератури в суспільстві, специфіки її як мистецтва слова; знання літературних творів, обов'язкових для вивчення, уявлення про найважливіші етапи розвитку літературного процесу, основні факти життя і творчості видатних письменників; розуміння авторського задуму; здатність до самоосвіти у сфері літератури; формування читацької культури, яка передбачає засвоєння теоретико-культурних понять, розвиток потреби в самоосвіті, інформаційному самозабезпеченні, визначенні необхідних джерел знань, включаючи роботу з книгою й іншими інформаційними джерелами (бібліотека, мережа Інтернет);

читацька компетентність — здатність до творчого читання й осмислення літературного твору на особистісному рівні; самостійне читання всього твору, а не його фрагментів; сформованість власного кола читання; здатність вступати в діалог з епохою і культурою, втіленими у художніх творах, здатність до співпереживання з персонажами літературних творів; розуміння специфіки мови художнього твору, вміння розрізнати стилі художніх текстів;

комунікативно-мовленнєва компетентність — знання норм української літературної мови; вільне володіння основними видами мовленнєвої діяльності, активізація мовленнєвої діяльності; використання специфіки мови художнього твору, функціональних стилів мови в мовленнєвій практиці; здібність до написання творчих письмових робіт різного жанру;

ціннісно-світоглядна компетентність — сформованість гуманістичного світобачення; розуміння духовно-моральних ідеалів, світоглядних категорій, осмис-

лення внутрішньої єдності різних систем цінностей, відображених у літературі, вміння визначати й обґрунтовувати своє ставлення до них; розуміння важливості художньої літератури для саморозвитку і самореалізації духовного світу особистості; знаходження у літературних творах відповідей на соціальні і морально-етичні проблеми з урахуванням вікових психологічних особливостей.

Рівень оволодіння школярами літературною компетентністю передбачає формування в них розуміння художньої літератури як невід'ємного складника рідної і світової культури, усвідомлення специфіки літератури як виду мистецтва, знання літературних творів, обов'язкових для текстуального вивчення, ключових етапів і явищ літературного процесу, основних фактів життя і творчості видатних письменників, умінь аналізувати та інтерпретувати літературний твір з урахуванням його художніх ознак, розуміння авторської позиції та способів її вираження, використання теоретико-літературних знань під час роботи над текстом художнього твору, розвиток здібностей до створення усних і письмових творчих робіт, усвідомлене використання здобутих на уроках літератури знань у нових навчальних та життєвих ситуаціях.

Формування літературної компетентності учнів основної школи розглядається як цілісність, що забезпечується єдністю мети, змісту, методів, прийомів і форм організації навчальної діяльності на уроках української літератури.

Мета компетентісно зорієнтованої літературної освіти в основній школі обумовлює необхідність розв'язання таких завдань:

- формування в учнів уявлення про специфіку художньої літератури як виду мистецтва;
- ознайомлення з вершинними зразками українського словесної творчості;
- формування стійкої мотивації та потреби в самостійному читанні творів української літератури;
- формування вмінь аналізу й інтерпретації української літературної класики та сучасних художніх творів;
- розвиток інтелектуальних і творчих здібностей, критичного мислення, культури полеміки, пізнавальних інтересів учнів у процесі вивчення української літератури;
- збагачення духовного світу, естетичного смаку, формування національної самосвідомості, гуманістичного світогляду учнів;
- сприяння у виборі філологічного напрямку навчання у старшій школі.

Учителю необхідно розвивати в учнів-підлітків інтерес до читання творів української художньої літератури, вдосконалювати їхні навички усвідомленого виразного читання, поступово формувати вміння аналізу літературних творів різних жанрів, первинні уявлення про закономірності розвитку української художньої літератури, збагачувати емоційну сферу школярів. Одне з найважливіших завдань вчителя-словесника — формування в учнів навичок творчої діяльності, підвищення рівня їхньої самостійності. Вивчення української літератури у 9-му класі передбачає узагальнення і систематизацію здобутих літературних знань та сформованих умінь читацької діяльності учнів, а також визначення завдань їхньої профільної підготовки.

Від оптимально обраних методів, прийомів та форм опрацювання художнього твору залежить педагогічна результативність уроків літератури. Пріоритетними методами вирішення цієї проблеми в основній школі мають стати репродуктивно-творчий та дослідницький. Характер навчальної діяльності на уро-

ках української літератури повинен сприяти формуванню логічного мислення учнів-підлітків, умінню аргументувати свої судження про художній твір та вчинки героїв, про явища життя, відображені в ньому. Види діяльності учнів на уроках та методи і прийоми роботи над художнім текстом можуть бути такими: інтригуючий початок уроку, репродуктивна та евристична бесіда, шкільна лекція з елементами бесіди, прийом коментованого читання, складання усної та письмової простої чи порівняльної характеристики героїв, зіставлення прототипу й художнього образу, зіставлення художнього твору з його екранізацією чи театральною виставою, читання художнього твору в особах або інсценізація його уривків. Підвищенню рівня літературної компетентності школярів цього віку сприяють бібліотечні уроки, літературні екскурсії, присвячені ролі читання для всебічного розвитку особистості.

Визначальною ознакою компетентісно орієнтованого уроку української літератури в основній школі повинна стати його спрямованість на очікувані результати літературного навчання, а саме: сформувати в учнів стійкий читацький інтерес до творів українського письменства, потребу в зацікавленому читанні, виховати естетичне відчуття образного слова, усвідомлення важливих загальнолюдських та національних морально-етичних цінностей, навчити самостійно мислити, розуміти та творчо інтерпретувати художні твори, аргументувати, проводити аналогії з власним досвідом, виявляти здатність до перенесення набутих на уроці літератури знань на практичні ситуації.

Компетентний учень-читач основної школи повинен бути здатний усвідомлено сприймати емоційно-образний зміст художнього твору, специфіку його виразних і образних засобів. У нього повинна бути розвинена уява,

образне мислення, сформований необхідний мінімум літературознавчих понять. Для такого читача характерна достатня загальна культура емоцій, здатність до співпереживання літературним героям, вміння запам'ятовувати суттєві, важливі моменти твору, здатність розуміти художньо-виражальні засоби твору. А головне — у компетентного читача-підлітка повинен бути сформований інтерес до читання художньої літератури, який переростає в осмислену потребу в постійному самостійному читанні літературних творів.

Визнаючи право на власне розуміння особливостей компетентісного підходу на уроках української літератури, зауважимо, що неузгодженість у терміносистемі, недостатня теоретико-методична розробленість проблеми компетентісно орієнтованого літературного навчання ускладнюють його реалізацію у шкільній практиці.

Література

1. Бібік Н. Компетентність і компетенції у результатах початкової освіти / Н. Бібік // Початкова школа. — 2010. — № 9. — С. 1—4.
2. Калашнікова С. Підготовка і проведення тренінгів на основі компетентісно-орієнтованого підходу / С.А. Калашнікова. — К.: Проект "Рівний доступ до якісної освіти", 2007. — 55 с.
3. Компетентісний підхід у сучасній освіті. Світовий досвід та українські перспективи: Бібліотека з освітньої політики / Під заг. ред. О.В. Овчарук. — К.: "К.І.С.", 2004. — 112 с.
4. Фурсова Л. Від літературної компетенції — до життєвої компетентності // Українська мова і література в середніх школах, гімназіях, ліцеях та колегіумах. — 2005. — № 5. — С. 12—21.
5. Шкловська О. Методичні засади формування читацької

В статтю уточнено поняття "літературна компетентність", раскрыта специфика компетентностно ориентированного урока украинской литературы в основной школе.

Ключевые слова: литературная компетентность, украинская литература, основная школа.

A concept "literary competence" is specified in the article, the specific of competence oriented lesson of Ukrainian literature at basic school is outlined.

Keywords: literary competence, Ukrainian literature, basic school.

Формування у старшокласників умінь інтерпретувати морально-естетичну позицію письменника під час вивчення великих епічних творів

Алла Адабір,

аспірантка МНУ імені В.О.Сухомлинського

У статті аналізується процес формування у старшокласників умінь аналізувати великий епічний твір та інтерпретувати морально-естетичну позицію письменника, визначаються рівні навчальних досягнень.

Ключові слова: інтерпретація, морально-естетична позиція письменника, великий епічний твір, інтерпретація морально-естетичної позиції письменника.

Проблема висвітлення морально-естетичної позиції автора вивчаного твору — одна з ключових у вивченні літератури. З метою визначення рівня сформованості в учнів умінь інтерпретувати морально-естетичну позицію письменника нами проведено констатувальний зріз у загальноосвітніх навчальних закладах Миколаївської, Кіровоградської, Одеської областей, а також у Первомайському політехнічному коледжі ППІ НУК.

Констатувальний зріз передбачав виконання таких завдань:

— провести діагностику сформованості у старшокласників умінь інтерпретувати морально-естетичну позицію письменника у процесі вивчення великих епічних творів;

— виявити й проаналізувати основні труднощі щодо інтерпретації морально-естетичної позиції письменника, які виникають в учнів старших класів під час вивчення великих за обсягом творів;

— визначити недоліки в компетенції вчителя-словесника, що безпосередньо впливають на формування в свідомого читача хибного розуміння поняття інтерпретації морально-естетичної позиції письменника.

Учням пропонувалися запитання й завдання, що стосувалися вивчених програмових творів і мали виявити рівень:

— знань: а) назв, авторів і змісту художніх творів; б) основних теоретико-літературних понять; в) окремих відомостей з біографії письменників; г) про значення художнього твору, його морально-етичні й естетичні цінності;

— умінь: а) інтерпретувати зміст і значення художнього твору; встановлювати типологічні зв'язки між образами й творами письменників, помічати пізнавані факти у проявах дійсності; б) характеризувати персонажів твору, мотивувати їхні вчинки; в) висвітлювати в тексті окремі образні елементи, авторські прийоми їх творення; г) визначити й аргументувати проблеми твору, зокрема морально-етичні; г) інтерпретувати морально-етичні позиції письменника; д) скласти власні твори за мотивами прочитаного.

Зважаючи на особливості сприймання старшо-класниками літературних творів як явища мистецтва слова, враховуючи вікові особливості підлітків, психологію сприйняття ними творів художньої літератури та на основі положень Державного стандарту базової і повної середньої освіти, Концепції літературної освіти розроблено такі рівні навчальних досягнень:

— **початковий**: учень відтворює матеріал на елементарному рівні, називаючи окремий літературний факт або явище;

— **середній**: учень володіє літературним матеріалом на початковому рівні його засвоєння, окремими навичками аналізу літературного твору, дає ви-значення літературного явища без посилання на текст;

— **достатній**: учень володіє матеріалом, навичками текстуального аналізу на рівні цілісно-комплексного уявлення про певне літературне явище, наводить окремі власні приклади на підтвердження певних суджень;

— **високий**: учень вільно володіє матеріалом та навичками текстуального аналізу літературного твору, висловлює свої думки, самостійно оцінює різноманітні явища культурного життя, виявляючи власну позицію щодо них.

Під час проведення констатувального зрізу використано емпіричні методи дослідження: анкетування учнів та вчителів української літератури, проведення бесід із словесниками, спостереження, написання контрольних робіт. Констатувальний зріз охопив учнів 10—11 класів загальноосвітніх шкіл та студентів I та II курсів коледжу, що вивчають на I курсі програмовий матеріал 10, на II курсі — 11 класу загальноосвітньої школи. Всього експериментом було охоплено 364 особи, із них учнів 10 класу — 93, 11 класу — 88, студентів I курсу коледжу — 98, студентів II курсу коледжу — 85.

На першому етапі констатувального зрізу відбулося анкетування всіх старшокласників, які відповіли на тестові запитання відкритої форми:

1. У чому Ви вбачаєте основне призначення української літератури?

2. Які функції виконує українська література в суспільстві?

3. Великі епічні твори яких письменників Вам запам'яталися? Чому?

4. Чи завжди Ви розумієте зміст прочитаного великого епічного твору?

5. Що Вас найбільше приваблює у великих за обся-

гом художніх творах?

6. Які труднощі найчастіше виникають під час аналізу великих епічних творів?

7. Чи ставите Ви запитання до художнього епічного тексту? Наведіть приклади.

8. Який епічний твір спонукав Вас замислитись над морально-естетичною позицією письменника? Якими були Ваші роздуми?

9. Як Ви розумієте поняття "інтерпретація морально-естетичної позиції письменника"?

10. Чи виникало у Вас бажання висловити свою особливу думку про прочитане, яка відрізняється від тих, що Ви почули в класі або прочитали в підручнику? Поясніть свій вибір.

11. Які думки від прочитаного у творах української літератури стали Вашими особистими переконаннями?

12. Чи є цікавим та пізнавальним матеріал підручника з української літератури, яким Ви користуєтесь?

Перше й друге питання логічно пов'язані між собою, хоча надавали можливість учням більш точно розмежовувати призначення та функції літератури ("У чому Ви вбачаєте основне призначення літератури в наш час?" та "Які функції виконує українська література в суспільстві?"). Більшість реципієнтів сходяться на думці, що література виконує пізнавальну — 33%, виховну — 52% та естетичну функції — 15%. Відповіді на питання "Чи завжди розумієте зміст прочитаного великого епічного твору?" дали змогу з'ясувати, що 67% учнів не розуміють змісту прочитаного великого епічного твору через його складну побудову та великий обсяг, багатоплановість сюжету, а також зважають на неувважність під час читання. На питання "Що вас найбільше приваблює у великих за обсягом художніх творах?" відповіді розділились таким чином: цікавий, захоплюючий сюжет — 53%, проблематика твору — 37%, можливість передбачити фінал твору — 6%, яскраві описи природи — 4%. Серед проблем, які найчастіше виникають під час аналізу, учнями виокремлено визначення теми твору, з'ясування композиційних елементів, пошук цитат(!?), труднощі визначення стилю мови письменника.

Учні старших класів на питання "Великі епічні твори яких письменників Вам запам'яталися? Чому?" давали, здебільшого, чіткі, послідовні відповіді: "О.Гончара *"Собор"*, *тому що порушено актуальні проблеми"*; "І.Нечуя-Левицького *"Кайдашева сім'я"*, *тому що цікаво читати та має повчальний зміст"*; "В.Барки *"Жовтий князь"*, *бо зображено правдивість подій голодомору 1932—1933 рр"*. 32% учнів щодо цього питання зазначили назви ліричних та драматичних творів, тим самим виявляючи прогалини в розумінні (тлумаченні) понять епос, лірика та драма. Проведене анкетування свідчить, що замислитись над морально-естетичною позицією письменника старшокласників спонукають твори Б.Грінченка "Каторжна", О.Кобилянської "Людина", О.Гончара "Собор", П.Мирного "Хіба ревуть воли, як ясла повні?..", І.Багряного "Тигролови", В.Барки "Жовтий князь", І.Нечуя-Левицького "Кайдашева сім'я", хоча 36% реципієнтів зазначають, що над цим питанням не замислюються взагалі. На питання "Як ви розумієте поняття "інтерпретація морально-естетичної позиції письменника?" більшість учнів (63% опитаних) відповіли, що не розуміють цього поняття взагалі, а відповіді інших були далекими від правильної, зокрема, "переплетення моральних і естетичних напрямів", "поєднання морально-естетичних поглядів", "письменники інтерпретують своє життя у творах" і т.д. Відповідаючи на запитання "Чи виникало у вас бажан-

ня висловити свою особливу думку про прочитане, яка відрізняється від почутих у класі або наявних у підручнику?", позитивну відповідь дали 64% старшокласників, іноді висловлюються — 14%, негативна відповідь "ні, не виникає" — 22%.

Аналіз анкетування старшокласників засвідчив низький та середній рівні розуміння ними понять "великий епічний твір" та "інтерпретація морально-естетичної позиції письменника", виявив невисокий рівень читацької діяльності, відсутність інтересу до прочитання значних за обсягом епічних творів. У час технічного прогресу досягнення науки й техніки збільшують прірву між учнем та художнім твором, пропонуючи їм читати твори в скороченому варіанті в мережі Інтернет, стислому вигляді (дайджест), а то й взагалі послуговуватись критичними замітками у вигляді готових творів. Тому потрібно виховувати любов до книги, активізувати читацьку діяльність школярів, формувати читацькі компетенції.

Проведення констатувального зрізу передбачало анкетування й серед учителів-словесників, метою якого було визначити рівень володіння вчителями теорією і практичними навичками роботи з науково-навчальними текстами, а також виявити їх уміння формувати наукове мислення старшокласників. Учителям було запропоновано дати відповіді на запитання:

1. Які умови сприяють підвищенню ефективності навчання літератури у старших класах?
2. Чи звертаєте Ви увагу учнів на раціональну організацію їхньої праці? Які використовуєте прийоми збереження їхньої працездатності протягом уроку?
3. Які форми, методи, засоби Ви використовуєте для активізації діяльності учнів на уроці? Чи досягаєте своєї мети?
4. Завдання якого рівня переважають на уроці (репродуктивного чи творчого характеру)? З якою метою їх використовуєте?
5. Які нові нетрадиційні форми і методи навчання і як часто Ви використовуєте у роботі з учнями?
6. Які труднощі виникають під час підготовки та проведення занять з вивчення великих епічних творів у старших класах?
7. Який смисл вкладаєте Ви у поняття "інтерпретація" морально-естетичної позиції письменника?
8. Чи розрізняєте на уроках у старших класах поняття "позиція письменника" та "інтерпретація позиції письменника"? Як навчаєте дітей цього розподілу?
9. Чи вважаєте доречним вести розмову на уроках літератури в старших класах про інтерпретацію морально-естетичної позиції письменника? Поясніть свою думку.

Аналіз відповідей учителів дає змогу стверджувати, що збільшення кількості годин на вивчення української літератури, якісні методичне забезпечення навчального процесу, використання інтерактивних технологій та мультимедійної техніки зможуть позитивно вплинути на ефективність навчання. Відповіді на друге питання визначають, що словесники намагаються урізноманітнювати форми та види роботи на заняттях: усні — письмові, індивідуальні — парні — колективні з метою збереження працездатності старшокласників. Серед форм роботи на заняттях 24% вчителів використовують диспути, 33,6% — презентації, 16% — "круглі столи", 27,4% — інші інтерактивні форми. Серед методів навчання переважають наочні — 52,1%, ігрові — 9%, дослідницькі — 11,5%, пошукові — 16,2%, проблемного викладу — 12,2%. Переважна більшість анкетованих — 98,6% серед труднощів, що виникають під

час підготовки та проведення занять з вивчення великих епічних творів у старших класах, визначили неможливість повністю розглянути великий епічний твір на занятті за браком часу та недостатньою забезпеченістю текстами, і, як наслідок, поверхове, а не глибоке проникнення у зміст твору. Відповіді на сьоме питання засвідчують недостатню обізнаність учителів із поняттям "інтерпретація морально-естетичної позиції письменника" — 8% анкетованих не змогли дати відповідь на це питання. "Інтерпретація художнього твору говорить більше про інтерпретатора, ніж про твір", — переконані 3,1% реципієнтів, вказуючи на те, що на заняттях у старших класах не розмежують поняття "позиція письменника" та "інтерпретація позиції письменника". Серед опитаних 83% вважають доречним вести розмову на уроках літератури в старших класах про інтерпретацію морально-естетичної позиції письменника, хоча чіткого пояснення, крім "учні повинні знати про позицію письменника із своєї точки зору та з умов сучасності", не подають.

Результати анкетування вчителів показали, що проблема інтерпретації морально-естетичної позиції письменника — важливе і водночас слабе місце у роботі вчителя. Словесники ще не мають чіткого уявлення про особливості роботи над цим літературознавчим поняттям.

Відвідування уроків переконує, що в системі завдань та запитань, якими послуговуються вчителі у процесі вивчення великих епічних творів, переважають ті, що спрямовані на пообразний та проблемно-тематичний аналіз твору, а запитання щодо інтерпретації морально-естетичної позиції письменника на уроках не розглядаються. У деяких випадках вчителі ототожнюють поняття інтерпретації твору та аналізу. Мало відводиться часу для роботи з текстами, а тільки глибоке знання текстового матеріалу дозволяє з'ясувати особливості авторської позиції та надає можливість інтерпретувати морально-естетичну позицію письменника.

Для визначення рівнів знань та вмінь інтерпретувати морально-естетичну позицію письменника у процесі вивчення великих епічних творів учням старших класів (364 особи — Див. таблицю 1) запропоновано виконати контрольну роботу.

Клас/курс	Загальна кількість класів/груп/дітей
10 клас	3/93
11 клас	4/88
I курс	3/98
II курс	3/85

Таблиця 1

Контрольна робота виконувалась учнями в умовах звичайного уроку за відсутності вчителя-словесника, що є важливим фактором об'єктивності діагностування. Учні кожного класу/курсу виконували однакові завдання за аналогічних умов протягом 2 годин. Проведення контрольної роботи мало на меті виявити рівень знань з біографії письменника, змісту програмових творів, теоретико-літературних понять та вмінь визначати проблеми твору, характеризувати окремі епізоди твору, формулювати власне висловлювання, критично оцінювати події, факти, вчинки, інтерпретувати морально-естетичну позицію письменника.

Оскільки завдання контрольної роботи різних рівнів складності, то за правильне виконання завдань початкового та середнього рівнів старшокласники отримали 6 балів, достатнього рівня — 3 бали, високого — 3 бали. Загальна сума балів за виконання завдань усіх рівнів — 12 балів. За неповну або неточну відповідь на питання оцінка знижувалась. Пропонуємо варіанти

контрольних робіт.

Варіант №1

Початковий та середній рівні

1. Укажіть справжнє прізвище письменника, який обрав літературний псевдонім І.Багрянний:

- а) Фітільов;
- б) Лозов'ягін;
- в) Очерет.

2. Укажіть, який український гетьман згадується на початку роману І.Багряного "Тигролови":

- а) Дем'ян Многогрішний;
- б) Іван Мазепа;
- в) Богдан Хмельницький.

3. Укажіть, що стало причиною загибелі українських селян (за романом В.Барки "Жовтий князь"):

- а) неврожай;
- б) стихійне лихо;
- в) комуністичні репресії.

4. Укажіть, які події української історії зображено в романі В.Барки "Жовтий князь":

- а) голодомор 1932—1933рр.;
- б) Велика Вітчизняна війна 1941—1945рр.;
- в) Перша світова війна 1914—1918рр.

5. Укажіть, кому присвячено роман У.Самчука "Марія".

6. Назвіть літературну організацію, до якої у другій половині 40-х рр. ХХ століття входив І.Багрянний.

7. Назвіть персонажа, який виступає антагоністом головного героя роману І.Багряного "Тигролови".

8. Укажіть основну причину моральної деградації Максима — сина головної героїні роману У.Самчука "Марія".

Достатній рівень

9. Дайте визначення роману. Назвіть ознаки пригодницького роману.

10. Поясніть назву роману В.Барки "Жовтий князь".

Високий рівень

11. Виконайте одне із завдань:

А) Поміркуйте, чому головною героїнею роману У.Самчука "Марія" стала проста селянська жінка.

Б) Схарактеризуйте автобіографічний елемент роману І.Багряного "Тигролови".

Варіант №2

Початковий та середній рівні

1. Укажіть справжнє прізвище письменника, який обрав літературний псевдонім В.Барка:

- а) Губенко;
- б) Кандиба;
- в) Очерет.

2. Укажіть, з яким образом у романі І.Багряного "Тигролови" порівнюється поїзд, що везе ув'язнених:

- а) з образом дракона;
- б) з образом птаха;
- в) з образом тигра.

3. Укажіть основне заняття родини Сірків з роману І.Багряного "Тигролови":

- а) садівництво;
- б) полювання;

в) вівчарство.

4. Укажіть, хто допомагав комуністам грабувати церкву та винищувати хліборобів (за романом В.Барки "Жовтий князь"):

- а) комсомольці;
- б) скаути;
- в) пластуни.

5. Визначте головні проблеми роману У.Самчука "Марія".

6. Охарактеризуйте основні риси головної героїні роману У.Самчука "Марія".

7. Назвіть персонажа, основні проблеми роману І.Багряного "Тигролови".

8. Укажіть, який предмет як найбільшу святиню переховували селяни від антинародної влади (за романом В.Барки "Жовтий князь").

Достатній рівень

9. Поясніть назву роману У.Самчука "Марія". У чому полягає символіка образу головної героїні твору?

10. Схарактеризуйте українську родину Сірків з роману І.Багряного "Тигролови".

Високий рівень

11. Виконайте одне із завдань:

А) Розкрийте роль образів природи в романі І.Багряного "Тигролови".

Б) Схарактеризуйте морально-етичні проблеми роману В.Барки "Жовтий князь".

Проаналізувавши отримані відповіді, слід зазначити, що завдання початкового та середнього рівнів старшокласниками виконані на середньому та достатньому рівнях, хоча в поодиноких випадках і їх виконання викликало труднощі у дітей (не на всі питання є відповіді, наявні відповіді неправильні).

Завдання достатнього рівня виконали лише 87% реципієнтів, високого — 63%. На питання достатнього рівня "дайте визначення роману" учні давали, переважно, таку відповідь: "роман — це великий за змістом твір, у якому описуються життєві події", "роман — це літературний жанр, як правило прозовий", "роман — це ліричний жанр", "роман — це твір дещо романтичного змісту, в якому обов'язково є тема кохання", "роман — це жанр твору, в якому розповідається про життя головного героя", "роман складається з декількох епізодів, має багато дійових осіб", "роман — літературний жанр, як правило, розгорнуте повістование(!?) про життя і розвиток особистості". Відповіді на вищезазначене питання свідчать про низький рівень знань з теорії літератури, поверхові знання родово-жанрової класифікації літератури, вплив російськомовного населення півдня України на мову та мовлення учнів.

Відповідаючи на питання "схарактеризуйте морально-етичні проблеми роману В.Барки "Жовтий князь", учні плуталися у трактуванні поняття "морально-етичні" та давали такі відповіді: переказували зміст твору — 38%, "це проблема голоду" — визначили 11%, "це проблема життя і смерті" — 8%, "проблема добра і зла" — 6%, "проблема духовності" — 9%.

Клас/курс	Кількість осіб	Високий рівень		Достатній рівень		Середній рівень		Початковий рівень	
		к-ть осіб	%	к-ть осіб	%	к-ть осіб	%	к-ть осіб	%
10	93	1	1,07	35	37,64	33	35,49	24	25,8
11	88	1	1,3	33	42,86	29	37,66	14	18,18
I курс	98	2	2,04	38	38,77	42	42,86	16	16,33
II курс	85	-	-	32	37,65	38	44,7	15	17,65

Рівні навчальних досягнень старшокласників

Проведене анкетування вчителів та учнів старших класів, спостереження за навчальним процесом на заняттях з української літератури дають змогу свідчувати, що старшокласники мають невисокий рівень сформованості умінь інтерпретувати морально-естетичну позицію письменника у процесі вивчення великих за обсягом творів через те, що:

- мають поверхові знання з теорії літератури;
- віддають перевагу завданням репродуктивного рівня;
- старшокласники мають невеликий словниковий запас, що утруднює формулювання та висловлення думок;
- учителі-словесники на уроках літератури віддають перевагу переказуванню змісту твору, а не його аналізу;
- учителі недостатньо обізнані з літературознавчим поняттям "інтерпретація морально-естетичної по-

зиції письменника".

Література

1. Державний стандарт базової і повної середньої освіти // Освіта України. — 2004. — №5. — С. 1—13.
2. Концепція літературної освіти//Всесвітня література в середніх навчальних закладах України. — 2011. — №4. — С. 13—17.
3. Лозниця В.С. Психологія і педагогіка: основні положення. — К.: "ЕксОб", 1999. — 304 с.
4. Сисоєва С.О., Кристопчук Т.Є. Педагогічний експеримент у наукових дослідженнях неперервної професійної освіти: навч-метод. посібник. — Луцьк, ВАТ "Волинська обласна друкарня", 2009. — 460 с.
5. Ситченко А.Л. Навчально-технологічна концепція літературного аналізу. — К.: Ленвіт, 2004. — 304 с.
6. Ситченко А.Л., Шуляр В.І., Гладишев В.В. Методика викладання літератури: Термінологічний словник/ За ред. проф. А.Л.Ситченка. — К.: Ін Юре, 2008. — 132 с.
7. Скаткин М.Н. Методология и методика педагогических исследований: В помощь начинающему исследователю. —

Alla Adabir. Формирование у старшеклассников умений интерпретировать морально-эстетическую позицию писателя во время изучения больших эпических произведений

В статье анализируется процесс формирования у старшеклассников умений анализировать большое эпическое произведение и интерпретировать морально-эстетическую позицию писателя, определяются уровни учебных достижений.

Ключевые слова: интерпретация, морально-эстетическая позиция писателя, большое эпическое произведение, интерпретация морально-эстетической позиции писателя.

Alla Adabir. Formation of Skills to Interpret Moral and Aesthetic Position of a Writer during the Study of Large Epic Works for the Senior Pupils

The process of formation of skills to analyse a large epic work and to interpret moral and aesthetic position of a writer for the senior pupils is analysed in the article, the levels of educational achievements are determined.

Keywords: interpretation, moral and aesthetic position of a writer, a large epic work, interpretation of moral and aesthetic position of a writer.

УДК 821.161.2:82.09

Додаткове читання

Психологічний портрет як ключ до розуміння образу героя

(за романом В. Винниченка "Записки Кирпатого Мефістофеля")

Ірина Небеленчук,

кандидат педагогічних наук, старший викладач

кафедри теорії та методики середньої освіти

Кіровоградського ОІППО імені Василя Сухомлинського

У статті розкривається образ головного героя через сприймання його та ставлення до нього інших героїв твору, значення та вплив простору на емоційно-психологічний стан героя, зосереджується увага на символічному значенні прізвища, психологічному портреті як засобах до розуміння образу героя.

Ключові слова: психологізм, психологічний роман, психологічний портрет, прийом "точка зору".

Помітною постаттю в українській літературі є письменник, громадський і політичний діяч, наш земляк В. Винниченко — особистість неординарна і фатальна. Небувалий злет творчості у першій чверті ХХ ст., а згодом півстолітнє забуття — такі наслідки літературної фатальності. У 70-ті роки вчений Г. Костюк привернув увагу насамперед діаспори, а потім і громадськості до постаті та надбань письменника. Повернення творчої спадщини В. Винниченка читачам відбулося завдяки дослідженням науковців діаспори М. Мольнара, С. Погорілого, Л. Онишкевич, В. Ревуцького, натомість як на батьківщині письменника лише робилися такі спроби намаганнями О. Гончара та І. Дзюби. Відтоді творчість В. Винниченка "засвітила на небосхилі світової культури українську зірку" [5, 7].

Початок ХХ ст. ставить запитання: "Хто такий Винниченко?". Відповідь на це дає М. Коцюбинський: "Кого у нас читають? Винниченка. Про кого скрізь ідуть розмови, як тільки річ торкається літератури? Про Винниченка. Кого купують? Знов Винниченка". Після виходу першої збірки оповідань "Краса і сила" (1906) І. Франко зазначав: "Серед млявої тонко аристократичної та малосилої або ординарно шанобливої та безталанної генерації сучасних українських письменників виринуло щось таке дуже, рішуче, мускулисте і повне темпераменту, щось таке, що не лізе в кишеню за словом, а сипле його потоками..., як срібло, що не має меж... своїй пластичній творчості" [7, 139]. Леся Українка вважала, що письменник уже першими своїми творами підніс українську літературу до рівня західноєвро-

пейської. Звідси — увага до творчості письменника. І як наслідок — В. Винниченко залишався однією з центральних постатей в українському літературному житті. Сім романів, двадцять шість п'єс, понад п'ятдесят оповідань — такий доробок письменника.

Після публікації в 1902 році першого оповідання В. Винниченка "Сила і краса" (така назва була спочатку, згодом В. Винниченко змінив її на "Краса і сила") відбулося становлення письменника завдяки Є. Чикаленку, який збагнув ваговитість оповідання ще до його опублікування. Проте на той час, окрім Є. Чикаленка, як зазначає Г. Костюк, "майже ніхто не схопив, не відчув і не підкреслив того, що саме це оповідання зіграє в новітній історії української літератури роль межового каменя, межового стовпа між двома літературними епохами" [6, 385].

Творчість В. Винниченка є предметом дослідження науковців, викладачів Кіровоградського педагогічного університету, що носить ім'я видатного земляка, — Г. Ключека, В. Марка, С. Михиди, Л. Куценка, О. Семенюка, Л. Ожогон, В. Білоуса, В. Дмитрука, О. Житкова та інших.

Мета статті: схарактеризувати образ головного героя роману В. Винниченка "Записки Кирпатого Мефістофеля" через призму його стосунків з іншими героями твору, ставлення до дітей, самого себе; розкрити його внутрішній світ, показати значущість образу Києва в житті героя, роль художньої деталі як основного засобу створення психологічного портрета, а також вплив простору на психологічний стан Михайлюка.

Після виходу роману "Записки Кирпатого Мефістофеля" відгуки критики були неординарні. Зокрема С. Єфремов відзначав "дужий талант" письменника та стверджував, що "Винниченко стає вже над своїми героями, придивляється до них збоку як стороння людина і обсерватор, і замість моралізувати, як робив раніше, пише сатиру" [3, 577]. Роман В. Винниченка називали "кращим із усіх Винниченкових творів" (О. Дорошевич), "концентрацією усіх достоїнств і недоліків" (В. Юринець), "видатним твором" (Ф. Неуважний).

Зупинимося на розгляді роману "Записки Кирпатого Мефістофеля". Головний герой — Яків Васильович Михайлюк, якого всі називають Мефістофелем і прозивають Кирпатим, як він сам каже, за його ніс. Однак з опису героя дізнаємося, що ніс у нього розширений на кінці, плескатий, качиний. Слово "записки" вказує на те, що розповідь являє собою зошит із певними записами або твір у формі спогадів чи мемуарів, що ведуться від імені головного героя. Мефістофель — ім'я відоме в літературі, означає дух заперечення, відтак належить до злих духів, що віщує щось недобре, неприємне, те, що відштовхує, лихе, лиховісне. Слово "кирпатий" має символічне значення й означає зверхній, дріб'язковий, мізерний.

Покажемо поєднання протилежних якостей в образі головного героя Якова Васильовича Михайлюка та як вони співвідносяться з його прізвиськом Кирпатий Мефістофель.

Таблиця 1

Яків Васильович Михайлюк	
— талановитий адвокат;	— любить відчувати перевагу над людьми;
— чудовий промовець;	— любить заганяти людей у глухий кут;
— знавець психології;	— любить підкреслювати недоліки людей;
— тонкий психолог: помічає найдрібніші деталі, за порухом чи жестом уміє здогадатися про настрій людей,	— любить потішатися над матеріальним становищем людей: чим убогіша людина, тим більшу насолоду з її становища отримує

Із таблиці видно, як розкривається прізвисько "кирпатий". У творі читаємо: "Мені приємно заманути чоловіка на саму гору і зіпхнути його вниз. І той момент, коли в очах, поширених надією й захватом, блискає жаж — є найкращий. Приємно, коли увага застигає й ти обережно, м'яко повертаєш його в той бік, який потрібний. А він усміхається й гадає, що сам іде, "сам іде"! От за це ще можна багато дати: коли ти так запанував над ним, що він уже й не помічає того" [1, 201]. "Дух зла" розкривається у дрібних паскудствах, що їх чинить Михайлюк.

Роман має кілька сюжетних ліній, що пов'язані з образами жінок, з якими перетинається життєвий шлях Михайлюка. Ці образи можна розглянути за допомогою рис. 1.

Соня	Клавдія Петрівна	Ганна Пилипівна Забережна
Колишній товариш по революційній боротьбі. Разом друкували прокламації. Нині дружина Дмитра Сосницького, має двох дітей: Андрійко (7 років), Василько	Одинокa жінка, яка має сина Костю. Завжди одягнена в чорне довге пальто, чорний капелюх, з якого спадає сіра густа вуаль, закривши майже всю спину. Завжди ходить у пенсне. Живе в маленькій вогкій кімнатці, що завішана різними ганчірками, на столику — різні цяцьки	Співачка з серйозним обличчям і розумними лагідними очима. Проживає зі старшою сестрою та її чоловіком і двома їхніми дітьми: Михайликом і Степанком

Рис. 1. Жіночі образи роману

Із колишнім товаришем по революційній боротьбі Сонею Яків Михайлюк втратив зв'язок після того, як вона вийшла заміж за Дмитра Сосницького. Припустивши, що син Соні — Андрійко — його син, Михайлюк починає втручатися в життя сім'ї Сосницьких. Михайлюк-Мефістофель зваблює Клавдію Петрівну, не кохаючи її. Дізнавшись, що та чекає дитину, Михайлюк умовляє її позбутися дитини й полишає жінку. Та коли Клавдія народила і Михайлюк дізнається про це, він приймає рішення сам позбавитися дитини. Ганну Пилипівну домагається своєю впертістю. Не в змозі позбутися дитини Клавдії, Михайлюк пориває з Ганною Пилипівною, закохавши її в себе.

Образ Михайлюка розкривається через діалоги з героями твору, внутрішні монологи, описи Києва. Усі чоловічі образи роману дотичні до образу Михайлика. Простежимо за їхньою мовою, поведінкою, ставленням один до одного. (Рис. 2.)

Товариш по партії й революційній боротьбі. Соня говорить Михайлюку, що до його появи Дмитро "був порядною людиною", а Михайлюк "розпустив його": — "навчив грати в карти"; — "писав брехливі статті"; — "любити гроші"; — "пити"; — "зраджувати"; — "тягав його з собою до продажних жінок"

Приват-доцент філософії, викладає в гімназії. "Завсіди спокійний, до втоми тверезий, чепурний, благообразний, трошки скептик, але не злий скептик, а удаваний, щоби ховати під маскою скептицизмом м'якість характеру, якої соромиться". Має дружину — грубу і брутальну, дочку й сина

Товариш по партії й революційній боротьбі. Колишній революціонер, автор прокламацій, виступав на мітингах. Робітники вивчали напам'ять його прокламації, із захопленням слухали його на мітингах. Нещодавно повернувся із заслання. Чесна і порядна людина

Рис. 2. Михайлюк і чоловічі образи

Дмитро Сосницький — колишній товариш-революціонер. Однак Михайлюк маніпулює ним, оскільки той винен значну суму грошей, яку програв у карти. Під впливом Мефістофеля Дмитро перетворюється на "непорядну людину". Михайлюк втручається в стосунки сім'ї Панаса Павловича Кривулі, радячи йому викрасти сина, щоб завдати психологічного удару дружині і примусити її дати дозвіл на розлучення.

Зневажливо ставиться Михайлюк до колишнього товариша по революційній боротьбі Нечипоренка. З огидою та внутрішньою злою насолодою він оглядає Нечипоренка, його одяг: "неохайний, обшарпаний піджачок", "вишивану сорочку з якоюсь стьожкою", "руді халяви чобіт". Знаючи про тяжке матеріальне становище колишнього товариша, про те, що він безробітний, Михайлюк пропонує йому брудну справу — виступити в якості псевдосвідка в судовому процесі, де сам він виступатиме як адвокат. Після того, як Нечипоренко відмовився, Михайлюка ще більше обурює "оця настовбурченість чесності". А Соня зазначає: "Ти з усього смієшся і удаєш з себе розчарованого, але робиш це для того, щоби замазати свою бездушність і моральну порожність".

У ході роботи над романом важливо звернути увагу на прийом "точка зору", запропонований дослідником Б. Успенським, простежити ставлення кожного героя до Михайлюка.

Таблиця 2

Ставлення героїв до Михайлюка

Соня	Нечипоренко	Сосницький	Біла Шапочка	Яків Васильович (про себе)
— Ти погано впливаєш на всіх нас. Дмитро при тобі розпускається, знервується. — Андрійко став неслухняним, вередливим; — ти — людина глибоко ненормальна, негарна й жорстока; — ти хитрий і вмієш ховати себе; — у тебе нема нічого не те що святого, а навіть дорогого, цінного в житті; — побувши з тобою, відчуваєш себе порожнім і зайвим; — ти з усього смієшся; — ти удаєш розчарованого, щоб замазати свою бездушність і моральну порожність; — ти жорстокий і... багато іншого, ще гіршого	— Мерзотник; — паскудник; — жорстокий і цинічний; — байдужий	— Ти — розумний красунь; — ти — знаменитий оратор, тонкий адвокат, психолог; — тебе ж жінки он як люблять	— Я не поважаю вас; — ви насилуєте моє почуття жалості проти моєї волі; — ніякої амбіції; — неввічливий; — яка різниця між якимсь грабіжником, шахраєм і адвокатом, який старається виграти справу на шкоду тому, кого обшахраєно? — нахабний; — безсоромний	— Упертий, витривалий; — терплячий; — старий прекрасний гуляка; — здатний на геройські вчинки; — не додержую слова; — ні в чому я не можу дійти до кінця; — здатний на негарні й безглузді вчинки; — мікроб ; — хижак : "думаю про справи, клієнтів, гонорари. Вираховую, скільки зароблю"; — шантажист і мерзотник ; — паскуда ; — нікчемний, недороблений

Із таблиці бачимо суперечливе ставлення до героя. Негативних характеристик значно більше. Простеживши життєвий шлях Михайлика, можемо зазначити, що він займався революційною боротьбою, був одним із активних учасників таємного революційного угруповання, сприяв розповсюдженню листівок. Відданої справи людини годі було й знайти. Автору важливо подати не опис зовнішності, а створити психологічний портрет-характеристику. З висловлювань героїв створюється цілісне уявлення про Михайлюка як революціонера, чоловіка, адвоката, людину. Однак можемо спостерігати, як він із людини перетворюється на хробака.

У сюжеті твору виразним є образ Києва. Київ — це не просто місто, в якому жив Яків Васильович, коли був звичайним студентом, а потім революціонером, де працює й проживає нині. Це діючий персонаж роману, який відо-

браєє стан, настрої і переживання Михайлюка. Коли у нього чудовий настрій, то Київ бачимо сонячним, квітучим, з різними пахощами і звуками весни чи літа. Якщо героя тривожать сумніви, то відповідно Київ зображується запиленним і брудним. Київ — це бульвари, вулиці, собори, гірки, узвози тощо. Кожна частина міста відображає всі зміни настрою Михайлюка і тим самим ще більше підкреслює його суперечливий характер.

Образ Києва розкривається через два просторові блоки:

— **Київ зовнішній** — вулиці й вулички, бульвари, площі біля соборів, схил Дніпра, з якого відкривається панорама міста, Володимирська гірка, з якої видно Поділ і Слобідку;

— **Київ внутрішній** — кімнатки, помешкання різних героїв.

Цей простір постійно змінюється й переходить один в інший. Михайлюк постійно перебуває між Києвом зовнішнім і внутрішнім, а також переходить з одного простору в інший. Покажемо простір Києва за допомогою рис. 3.

Рис. 3. Простір Києва

Простір міста є не просто зображенням відкритого чи закритого простору. Він впливає на настрої і стан головного героя. Перебуваючи на вулиці, Михайлюк відчуває задуху, запаморочення. Особливо це помітним стає після того, як він звабив Клавдію Петрівну. Йому постійне тисне в грудях, і тому Михайлюк намагається якнайшвидше дібратися додому. Гукаючи візника, сварить його, що той не квапиться. Ідучи, знову кричить на візника, що той повільно їде. Приїхавши додому, сідає у фотель (глибоке високе крісло). Це показова деталь стану Михайлюка — намагання заховатися від навколишнього світу і насамперед від себе, зануритися, заглибитися. До зустрічі з Клавдією Петрівною він любив прогулюватися бульваром не поспішаючи, бувати у тих місцях, де гуляв юнаком, сидіти на схилах Дніпра. Та після історії з Клавдією

він відчуває слабкість, запаморочення. Стіни будинків ніби тиснуть на нього. Він хоче сісти на лаву і відразу схоплюється, помічаючи її запиленість, хоче обпертися об стіну будинку, шукаючи опору, і відразу відходить. Простір міста стискає героя у кільце. Відтак герой намагається якнайшвидше дібратися до свого помешкання. Однак і в ньому не знаходить місця та спокою — відчуває ще більший розпач, нестерпний головний біль, погіршення стану. Та коли Михайлюк згадує підвал маленького будиночка, де друкувалися прокламації, то не відчуває задухи, а якесь приємне стискання в грудях, на відміну від того, яке здавлювало, не дало дихати і від якого він відчував задуху та запаморочення. Простір підвалу розширюється завдяки тому, що юні революціонери були завжди привітні один до одного, чітко знали свої обов'язки, робили одну й ту ж справу й отримували від того задоволення. Із твору читачі дізнаються, що Михайлюк працює в адвокатській конторі. Однак в романі не показано його перебування в конторі, інколи говориться, що він повертається із суду. Це свідчить про те, що Якову Васильовичу нудно займатися справами, оскільки всі його думки зайняті тим, як заробити на клієнтах.

Невід'ємною частиною Києва є Софійський собор. Роман починається з того, що **"чути — як дзвонять у Софійському соборі великопосним, задумливим дзвоном. Там, у соборі, тихо "тріскотять свічки", пахтить вільгістю стін, під банею високо вгорі лунає монотонний голос дячка"**. Отже, дзвін сповіщає про те, що скінчився Великий піст. Причому цей дзвін лунає не з будь-якого собору, а саме із Софійського, який розташований на великій площі. І саме в цей час, порушуючи святість і величність соборного великопісного передзвону, в картярському клубі вже другу добу грає в карти Михайлюк зі своїми приятелями. Гра супроводжується *завісою тютюнового диму*, в якій вже не можна нічого розібрати. *Картярський клуб* вказує на ницість, спустошення душі Михайлюка, втрату ним естетичних цінностей. *Тютюновий дим* — деталь, що вказує на затуманення, запаморочення, намагання відсторонитися від людей. Для нього неважливо, хто з ним грає. Головне — сума грошей у вигляді ставки, яку він має виграти. Щоразу ставки збільшуються. І щоразу Михайлюк з іще більшою насолодою відчуває свою перевагу над людьми. Відтак можемо порівняти собор із картярським клубом. **Собор** — святість, величність, віра, чистота, любов. Великопісний дзвін — явище надзвичайне, таємне, відбувається один раз на рік. **Картярський клуб** — гріховність, ницість, зневіра (в житті, стосунках із людьми, почуттях — для Михайлюка), бруднота (вулиць, думок, дій, усього життя), зневага і ненависть до людей. І як наслідок — відображення життя: буденного, а відтак сірого, безбарвного, з нечіткими обрисами предметів, що їх розмиває *тютюнова завіса*. Покажемо простір міста і його вплив на психологічний стан Михайлюка за допомогою рис. 4. (Див. обкл. 3)

З рис. 4 бачимо, що вулиці, бульвари, вулички доволі брудні, що також є символічним. Михайлюк *"брудно"* поводить із своїми клієнтами, намагаючись якомога більше заробити грошей, до того ж не завжди чесним шляхом, *"брудно"* обходить із своїми приятелями в картярському клубі, із жінками, яких зустрічає на своєму шляху, і взагалі з людьми, які, як він вважає, не гідні його, — не мають грошей, убогі, мешкають у тісних квартирах тощо. Відтак можемо зробити висновок, що і душа Михайлюка *"забруднилася"* від постійних думок про гроші, через зневажливе ставлення до людей, знаходження лише недоліків у

них, відчуття переваги над іншими, втішання над убогим виглядом людей, насолоди з її скрутного матеріального становища. Оскільки Михайлюк людина доволі розумна, він знаходить пояснення своїм діям і психологічному стану. Однак від цього йому стає ще гірше, він відчуває тугу, нудьгу, сум, біль, огиду, печаль. Подамо асоціативний кущ, що ілюструє психологічний стан головного героя. (Рис. 5.) (Див. обкл. 3)

Проаналізувавши образ Михайлюка, можемо поставити запитання: "Хто ж він насправді — Яків Васильович Михайлюк — лукавий, підступний, спокусливий дух зла; самотня, одинока, стражденна душа чи зубожілий обиватель?". Відповіді на це запитання допоможе ще одна позиція — авторська. Вона доволі тонка й невидима. Розповідь ведеться від імені головного героя. Дізнаємося про нього з розмови з іншими героями. Авторське ставлення спостерігається через сприймання Михайлюка Нечипоренком, причому не того, який є зараз, а того, який був вісім років тому. Отже, перед нами постає товариш Антон — підпільна кличка Михайлюка, який друкував прокламації й розповсюджував їх серед студентів, ховаючи під полами шинелі; революціонера, який сам пройшов через арешт і катівні. Звільнившись із в'язниці, найбільше радів поверненню товаришів із заслання, найгучніше кричав на березі Дніпра, всіх обіймав і цілував. І тоді він був іншим Яшею, про якого дізнаємося, що він був **"самий чесний, самий порядний, самий, самий... самий палкий і відданий"** (Нечипоренко). І тоді, коли йдеться про того колишнього Яшу, знову автор зображує Київ. **Кадетський гай, Андріївська церква, Володимирська гірка й Володимирський собор** — це ті місця, де найчастіше бував Яша за часів студентства. І все частіше автор проводить свого героя мимо того будиночка, де друкувалися прокламації. Яків Васильович, проходячи повз нього, уповільнює крок, відрізно бачить той підвальчик, де вони подовгу сиділи і друкували прокламації, відчуває запах фарби, і його проймає відчуття, що та фарба знаходиться на його руках.

Існує іще один Яша, той, який любив слухати мамині казки. Дорослий Яків усе частіше згадує пору свого дитинства, коли засинав лише під мамині казки. Найулюбленішим святом дитинства були Зелені Свята, *"коли долівки послані гостро-запахною, трохи прив'ялою травою, а на покуті стоять зелені віти, затуляючи божницю й запалені лампадки"*. Той хлопчик Яша існує в іншому образі — дядька Яші, якого не-ймовірно люблять діти. Яків Васильович підкреслює: *"Діти — моя симпатія"*.

Один із дитячих образів — Андрійко, син Соні. Після відвідин Сосницьких Андрійко вразив Якова Васильовича своїм розумом, допитливістю. Михайлюк робить висновок, що Андрійко схожий на Соною своїми сірими очима, а носом, підборіддям... на нього. Він не може заспокоїтися і починає розуміти, чому Соня так швидко вийшла заміж за Сосницького. Михайлюк запитує про це Соною. Та вона не дає прямої відповіді на його запитання. Михайлюк прив'язується до Андрійка, а хлопчик до нього. І вже не залишається ніяких сумнівів: **"Я знав, що Андрійко — мій син, частина моєї істоти, яка віддалилася від мене і росте окремо. Це було найголовніше для мене"**. Безсонними ночами Михайлюк все частіше думає про Андрійка: **"Андрійку! Хлопчику мій, де ти? Чи ти це спиш там, на Базарній, з ніжно загостреним підборіддям, яке так зворушливо червоніє від морозу?"** Він ніжно цілує Андрійка, коли той спить.

Знайомство з Клавдією відбулося після того, як Михайлюк врятував її сина Костю, вирвавши його з-під коліс трамвая.

Михайлюк обурюється, коли дізнається, що чоловік Клавдії, який написав підручник, видав його значним тиражем і відтоді став багатим, присилає дружині всього сто карбованців на проживання, незважаючи на те, що його син Костя часто хворіє, росте слабким і кволим. Перебуваючи в Криму з Клавдією, спостерігає за грою трьох дітей: чотирирічного Вані й трирічних Віри й Крошки — **щebetання голівок**, отримує насолоду від того щebetання. Усе частіше Яків Васильович блукає поблизу дитячих майданчиків, заглядає у вікна будівель, зупиняється біля підвалу, в якому живе кравець з дружиною й трьома дітьми. Милується, як хлопчачі влаштували бунт: старший стукнув ложкою по голові меншого. Батько помирив хлопчиків. А на руках тримає ще дитину, про яку Михайлюк говорить: "*найменше*", "*маленьке*", "*найменшеньке*".

Ставлення до дітей дає можливість читачам побачити в Михайлюкові чуйну, ніжну, люблячу натуру, проникнути в найпотаємніші глибини його душі. Однак сам Михайлюк ховає свої почуття, не дає їм виходу, не робить ніяких спроб, щоб стати кращим. Усе змішується в його голові. Він відчуває тремтіння в ногах, запаморочення в голові, як щось підступає до горла, щось таке, що не дає дихати. І знову сповнюється думками: "**Мої думки снуються біля Соні, Андрійка, Сонницького. Я вже не пробую сміятись, одрікатись, бунтувати. Я тільки дивуюсь гірко та покійрно: як могло все це статись, через що, навіщо? Хіба в мене не могла бути така юрба голівок?**" Найбільше думає про Соню. "**Мила Соня, бажана, серце, Сонічка, я був закоханий у неї,**" — вперше зізнається Михайлюк. Свій світ для нього — це його дитинство і юність, період студентства й революційної боротьби. Коли Яків Васильович думає про втрачені роки, дітей, які могли б бути і в нього, йому хочеться загорнутися в щось тепле, якнайшвидше повернутися додому, лягти на канапі.

Характеризуючи образ Михайлюка, варто звертати увагу на деталі. Значущими серед них є такі:

- весь час ходить у довгому пальті, застібнутому на всі гудзики, навіть і тоді, коли доволі тепло;
- комір пальта завжди піднятий;
- на голові носить високий циліндр;
- високо підбирає плечі;
- глибоко втягує голову в плечі;

Ирина Небеленчук. Психологический портрет как ключ к пониманию образа героя (по роману В. Винниченко "Записки Курносого Мефистофеля")

В статье раскрывается образ главного героя через восприятие его и отношение к нему других героев произведения, значение и влияние пространства на эмоционально-психологическое состояние героя, сосредотачивается внимание на символическом значении прозвища, психологическом портрете как способах понимания образа героя.

Ключевые слова: психологизм, психологический роман, психологический портрет, прием "точка зрения".

Irina Nebelenchuk. Psychological portrait as a key to understanding the hero's image (after the V. Vynnychenko's novel "The notes of Turned-up Mephistophel")

In the article the image of the main hero is revealed through the perception of him and attitude to him the other heroes of the work, the importance and the influence of the space on the emotional a psychological state of the hero. The attention is concentrated on the symbolic meaning of the nick name, on the psychological portrait as means to the understanding of the hero's image.

The key words: psychologism, psychological novel, psychological portrait, the method "the point of view".

- завжди тримає руки в кишенях;
- коли ходить, то частіше дивиться в землю;
- коли спить — накривається ковдрою з головою і згортається бубликом;
- доволі часто палить, створюючи навколо себе димову завісу.

Усі деталі вказують на намагання героя відсторонитися від усіх, заховатися, забутися. Тому такою відчутною стає його самотність. Колишнього Яші не буде. Це розуміє й сам Михайлюк, а тому шкодує за втраченим, гостріше відчуває свою непотрібність і недосконалість, даючи собі характеристику: **мікроб, мерзотник, паскуда, нікчемний, недороблений**. Відтак перед нами, з одного боку, зневірений у житті і людях інтелігент, а з іншого — дріб'язковий обиватель із егоїстичною натурою.

Під час розгляду роману варто застосувати елементи компаративного аналізу, порівнявши його з твором К. Гамсуна "Пан", а також із творами М. Метерлінка, А. Чехова, Г. Ібсена, Г. Гауптмана.

В основу роману В. Винниченка "Записки Кирпатого Мефистофеля" покладена "філософія життя" Ф. Ніцше й інтуїтивізм А. Бергсона. У романі чітко простежуються філософські погляди на шлюб, сім'ю, жінку, стосунки з людьми, що може стати предметом подальших наукових розвідок. Також предметом досліджень можуть бути психологічний аналіз внутрішніх монологів героя, діалогів, як основного засобу розкриття характерів героїв, замальовки Києва — як засіб розкриття внутрішнього світу героя тощо.

Література

1. Винниченко В. К. Вибрані твори: Оповідання. Повесть. Романи / Передм. Л. С. Дем'янівської. — К.: Грамота, 2005. — 928 с.
2. Винниченко В. Вибрані твори / Передм. А. Гуляка. — К.: Сакцент Плюс, 2005. — 256 с.
3. Єфремов С. Історія українського письменства. — К., 1995. — С. 577.
4. Жулинський М. Володимир Винниченко // Історія української літератури ХХ ст. Кн. перша. — К., 1998. — С. 253.
5. Михида Сергій. Слідами його експериментів: Змістові доміанти та поетика конфлікту в драматургії Володимира Винниченка. — Кіровоград: Центрально-Українське видавництво, 2002. — 192 с.
6. Українське слово: Хрестоматія української літератури та літературної критики ХХ ст. В 3-х кн. / Упоряд. В. Яременко, Є. Федоренко. — Кн. 1. — К.: Рось, 1991. — 704 с.
7. Франко І. Новини нашої літератури: Володимир Винниченко. Краса і сила (зб. оповідань) // ЛНВ, 1907. — Кн. 4. — С. 139.

Номінація "Урок літератури — це витвір мистецтва"

Інтимна лірика Лесі Українки

Ідея невмирущості справжнього кохання, засоби психологічної характеристики настрою ліричного героя у віршах "Все-все покинуть"..., "Уста говорять" та в поетичній прозі "Твої листи..."

Ганна Ульянова,

учитель Дубенської гімназії № 2

Рівненська обл.

Мета: ознайомити учнів з інтимною лірикою поетеси; розвивати вміння аналізувати поетичні твори, засоби психологічної характеристики ліричного героя, жанрові особливості поезії у прозі, створювати систему запитань до поетичного твору; сприяти формуванню ціннісного ставлення до себе, до об'єкта своїх почуттів, до почуттів інших людей.

Цілі.

Учні знатимуть: зміст виучуваних творів, жанрові особливості творів інтимної лірики, засоби психологічної характеристики ліричного героя, особливості поезії у прозі.

Учні вмітимуть: аналізувати жанрові особливості творів інтимної лірики, характеризувати засоби психологічної характеристики ліричного образу, створювати питання різних типів, складати власні роботи за аналогією.

Обладнання: відеопрезентація фільмів з елементами біографії поетеси, відеоролик про кохання за рок-оперою О. Рибнікова "Юнона і Авось", музичний супровід, портрети Лесі Українки та С. Мержинського.

Тип уроку: урок вивчення нового матеріалу.

Методи і прийоми, форми роботи: "Шкала думок", "Ромашка цінностей", "Вільне письмо", створення системи запитань ("товстих" і "тонких"), виразне читання художнього тексту учнями і вчителем.

Девіз уроку: *Не будемо говорити про любов, бо ми й досі не знаємо, що це таке...*
К. Паустовський

Хід уроку**I. Мотиваційний етап**

1. Забезпечення емоційної готовності до уроку (побажання успіху сусідові за партою).

2. Актуалізація суб'єктного досвіду. (Перегляд відеоролика "Я тебе ніколи не забуду". Вільне письмо: запис вражень, почуттів, емоцій.) (Додаток 1.)

3. Актуалізація суб'єктного досвіду й опорних знань. Складання "Ромашки цінностей". З яких цінностей складається кохання? (Дві пелюстки лишаються порожніми для власного доповнення.)

II. Цілевизначення і планування

1. Аналіз девізу уроку.

Учитель. Прочитайте вислів К. Паустовського. Чи згодні ви з письменником? Пошук відповіді на це питання є надзавданням нашого уроку. Озвучте її у кінці заняття. Але почніть міркувати вже зараз.

Вступіть у діалог з автором девізу нашого уроку. Чи справді не варто говорити про любов, якщо її крило ще

не торкнулося душі десятикласника? А чи потрібно митцю ділитися з читачем найсокровеннішим, чи варто когось впускати у свою душу?

2. Представлення концепту уроку.

3. Вибір із загальних цілей найбільш особистісно значущих. Учні можуть запропонувати власний варіант.

III. Опрацювання навчального матеріалу

1. Перегляд відеоролика про взаємини між Лесею Українкою та С. Мержинським. (Учні фіксують запитання, що виникли, у зошит.)

2. Озвучення виниклих запитань. (Додаток 2.)

3. Виразне читання підготовленими учнями поезій.

4. Обмін враженнями від прослуханих творів, аргументація суджень.

5. Словесне малювання. (Відтворити портрет ліричного героя, використовуючи авторські засоби зображення.)

6. Бесіда:

— Кого нагадує вам ліричний герой Лесі Українки, чим?

— А чи такими ж засобами малюються почуття кохання у прозових творах? Доведіть.

7. Робота з текстом твору "Твої листи...".

Виразне читання учителем.

Обмін враженнями від почутого.

8. Робота з літературознавчим словником ("білий вірш"). Завдання: вибрати з поезії 2—3 образи, які ви вважаєте найбільш самотніми.

9. Шкала думок.

Учитель. Спробуйте, використавши виписані образи, відтворити за 3—4 хвилини ті почуття, які вам доводилося пережити. Озвучте свої роботи. (Додаток 3.)

IV. Рефлексивно-оцінювальний етап

1. Рефлексія цінностей. (Заповнити дві порожні пелюстки цінностей кохання.)

2. Взаємооцінювання діяльності.

— Чію роботу на уроці вважаєте найбільш продуктивною? Оцініть.

Домашнє завдання.

Обов'язкове загальне: Навчитися виразно читати й аналізувати поезії Лесі Українки "Дим", "Бути чи не бути".

Обов'язкове на вибір: Провести компаративний аналіз поетичної лірики виучуваних поетів або визначити особливості віршової форми поданих творів.

За бажанням: створити у довільній формі проект "Найвища цінність людського життя — кохання". (Додаток 4.)

Додаток 1

— Почуття повного розпачу і легкого відчуття зача-рування... Сум, а водночас — піднесення... Я боюся цього невідомого чи прагну його? *Альбіна М.*

— Мурашки пробігли по тілу. Стало тепло і приємно. Розвіялись будь-які тривожні думки. Настали спокій та меланхолія у душі... *Алла О.*

— Кохання. Вічне страждання. Останні хвилини помирають у руках. Я тут, а ти — там. Я молюся за тебе, не втрачаючи надії. Я з тобою, але чи ти зі мною? *Оля Я.*

— Сум. Біль. Кохання. Чому воно приносить так багато болю? Невзаємне кохання — ось що може бути найстрашнішим. Сидіти вдома і чекати, коли він про-йде повз твоє вікно і подивиться на тебе. А може, не пройде? А може, пройде та не подивиться? *Оля М.*

— Після збудженого стану стало легко на душі. Поринула у відео з головою і серцем. З'явилося відчуття спокою і ніжності... *Галина К.*

Додаток 2

— Лесю, тобі не боліло чуже кохання?

— Який біль нестерпніший — фізичний чи моральний?

— Матері завжди хочуть для своїх дочок щасливого родинного життя, чому ж ти не послухала маму?

— Кому потрібна жертва у любові — тому, хто її створює, чи тому, кому вона призначена?

— Любов дається для щастя чи для випробування?

Додаток 3

— Білі троянди...Хай і зів'ялі, вони таять у собі тепло тих рук, що їх тримали. А чи дарував ти мені, Сергію, квіти за життя? Мабуть, це були гвоздики — символ дружби, чи ромашки — символ ніжності. Адже пелюстки твоєї троянди цілували інші губи, не мої. Але мої пам'ятатимуть їх зів'ялий аромат...

— Оксиморон "тільки з тобою я не одна". А як це, бути самотою з іншим? Мабуть, такі хвилини душевного тепла важать більше найміцніших обіймів. Але й втратити цю близькість рівнозначно смерті, якщо не фізичній, то душевній. Чи хотіла б я таких обіймів? Не знаю...

— Ти створив мені нову мрію життя... я навчилася в думках з тобою бути поряд. Навчилася відчувати твої почуття, міряти твої мрії. Але інколи зупиняюсь у розпачі: а як же я, ти чуєш, як б'ється моє серце, як терпнуть мої губи від прикушеного крику? Почуй мене теж, тоді я буду щаслива, навіть знаючи про свою самотність...

Додаток 4

Роздум...

Що таке кохання? На мою думку, кожен у нашому віці ставить собі це запитання. Одні асоціюють кохання з таким собі метеликом, а в інших від погляду на об'єкт почуттів тіло зводиться судорога. Кохання — це те, що, маючи у своєму житті, людина боїться втратити найбільше, але часто стає вбивцею власної душі, розмінюючись на щось яскраво-святкове, але одноденне і поверхове. Треба навчитися цінувати дар Бога — вміти кохати. *Яна К.*

Роздум при свічці

Біль у грудях. Він помирає... Я їду до нього... Мені все одно, що мама проти — я мушу бути з ним. Боже, як довго їхати... Весь час думаю про тебе, Сергію, думки запаморочують голову, а сльози вмивають лице. Ось і Мінськ. Я вже їду до тебе...

Прошло два тижні. Я стала медсестрою, лікарем і

санітаркою в одній особі. Важко, адже я веду війну зі смертю. Я прошу її, щоб вона забрала мене, але їй потрібен ти. Я залишаюся біля тебе сильною духом і почуттями, а коли ти в безпам'ятстві забуваєшся на межі життя і смерті — я заламую руки і кусаю губи у риданнях. ... сьогодні я померла, бо помер ти.

Есе

Загубившись у просторі ненависті, пробачити все. Колись би пробачила. А зараз без роздумів — ні... чи люблю когось? Ні! Чи здійснилась хоч одна найменша моя мрія? Ні! Чи хоч так далі жити? Ні!

Закриваю своє бліде обличчя від болю. Стискаю свої стомлені очі, знову від болю, щоденних непорозумінь, образ... і стискаю так сильно, ніби все моє життя уже позаду.

Стискаю так, ніби хочу побачити білу ромашку у зеленій траві, ніби хочу відчувати. А чи болить сніжинці так, як мені, коли вона падає із самого неба і розбивається об землю?..

Лише одна картина: чорна порожнеча, як картина відомого художника "Чорний квадрат". Ця картина — його мрія, а моя уява — це страшні біди, сльози, зневіра. Навіть та мрія, яка була колись, згасла, стала мізерною та непомітною. А я і не вгледіла коли.

А за вікном те ж, що у моєму серці: холод. Природа скоро змінить цю погоду, але чи прогріє промінь надії мою душу?

Та лиш один Бог знає, що діється у моєму серці. І лише Він обніме мене так міцно, як буде потрібно. У це я вірю! *Оля Я.*

Есе

Пізніше, через кілька років, я забуду цей біль, та наразі він нестерпний. Знати і відчувати, що людина більше ніколи не буде поряд — важко. Читати листи та розуміти, що це всього лише слова, що ніякої правди тут немає, що це фальш; треба обдумати минуле, змінити себе, створити майбутнє по-новому. Сумно, бо зараз лише сухі порожні фрази, та й ті сказані "через не хочу". "Відпусти мене, як небо відпускає зорі!" — кричить душа, та очі просто опускаються і більш не дивляться таким сповненим надії поглядом.

Па-ра-рам — щось заграло. Озирнувшись — нічого. Дивно, я ж не божевільна, щоб чути неіснуючі звуки. Тільки потім розумію: "Музика вічна, робила б вам усім легше"...

Переживу, не вперше ж. Але ти...ти...просто будь щасливим... *Алла О.*

Методичний коментар учителя

Обираючи тему для уроку з використанням особистісно орієнтованої технології, я передбачала мету: сформувати у дітях активну життєву позицію, ціннісне ставлення до себе як особистості, до людей, їх почуттів, розуміння складності взаємин між чоловіком і жінкою.

Постать Лесі Українки надзвичайно багатогранна й різнопланова, її життєвий шлях — яскраве свідчення активної громадської позиції, здорового оптимізму у хворому тілі. У сучасному світі, коли так часто ми чуємо про молодіжний та дитячий суїцид, коли проблеми міжстатевих стосунків виходять на перший план, підлітки мусять усвідомити ті цінності, які вміщує слово "кохання".

Тому на першому етапі уроку використала прийом створення шкали цінностей. Свідомо порожніми лишила кілька пелюсток ромашки — квітки надії, мрії, адже кожен має свій життєвий досвід, своє бачення почуття.

З метою налагодження міжпредметних зв'язків використала відеоролик про кохання на основі пісні з рок-опери "Юнона і Авось" "Ти мене ніколи не забудеш". Вільне письмо, яке діти виконали відразу після перегляду відеоматеріалу, налаштувало учнів на емоційне сприйняття інтимної лірики Лесі Українки.

Особливо вдалим вважаю використання читання у ролях поезії "Я тут, я завжди тут". Короткий аналіз поезії дозволив дітям усвідомити шляхи створення ліричного образу в інтимній ліриці. Поезію у прозі "Твої листи..." вирішила прочитати сама, оскільки, маючи певний життєвий досвід, повніше та емоційніше змогла передати настрій твору.

Словникова робота над змістом поезії допомогла дітям усвідомити жанрові особливості білого вірша і створити твір за аналогією (на виписаних найяскравіших образах та тропях). Протягом уроку учні створювали питання до авторки, до образів, до змісту, оскільки саме над удосконаленням створення питань працює зараз клас.

Виконане домашнє завдання дало підстави для висновку, що діти зуміли відчутти настрій інтимної лірики Лесі Українки, співвіднести порушені проблеми до свого життєвого досвіду. Відвертість дитячих робіт змусила по-новому сприйняти характер декого з дітей. В цілому результатами проведеного уроку задоволена.

Вічна загадка любові

(за новелою Гр. Тютюнника "Три зозулі з поклоном")

Валентина Черненко,

учитель-методист

Новоукраїнської загальноосвітньої

школи І—ІІІ ступенів № 6

Кіровоградська обл.

Мета: продовжити роботу над формуванням умінь учнів аналізувати зміст прочитаного твору, навчати розуміти ідейно-художній зміст новели, сприяти співпраці; розвивати навички роботи з текстом; виховувати літературні смаки, почуття любові, доброти, терпимості.

Обладнання: портрет Гр. Тютюнника, словник літературознавчих термінів, конверт із листом, аудіозапис пісні, магнітофон.

Епіграф: *Очима ти сказав мені: люблю.*

Душа складала свій тяжкий екзамен.

Мов тихий дзвін гірського кришталю,

Несказане лишилось несказаним.

Ліна Костенко

Хід уроку

І. Мотивація навчальної діяльності учнів

Учитель створює елемент інтриги, зачитуючи лист. (Деталь — інтрига — конверт із листом.)

1. Слово вчителя. Діти, мене дуже зацікавив ось цей лист (читає).

Софіє! Соно!

Учора дав мені товариш скалку від дзеркальця, і я вперше за 2 роки себе побачив. Побачив і не впізнав. Не тільки вся голова, а й брови посивіли. Зразу подумав був: може, то іній (це надворі було, не в бараці), тернув долонею — ні, не іній.

— Задумайтеся, через що таке з людиною сталося?

Соно! (Продовження читання.)

Не суди мене гірко. Але я ніколи нікому не сказав неправди і зараз не скажу: я чую щодня, що десь тут коло мене ходить Марфина душа нещасна. (Чому ж нещасна?)

Соно, сходи до неї і скажи, що я послав їй три зозулі з поклоном, та не знаю, чи перелетять вони Сибір неісходиму, а чи впадуть од морозу.

Сходи, моя єдина в світі Соно! Може, вона покличе свою душу назад і тоді до мене прийде забуття хоч на хвилику.

Обнімаю тебе і несучу на руках колицку з сином, доки житиму...

— Незрозуміло. Хто автор цього листа? Що за Марфа, що за Соно?

— Яка людина може написати таке? Що переживає вона?

— Чому рветься на шматки її душа?

Звичайно, це герої твору Григора Тютюнника "Три зозулі з поклоном". Прекрасна річ! Як свідчать сучасники Гр. Тютюнника, в нього все було великим — руки, якими можна було перевернути гори, очі, які ясно бачили і минуле, і майбутнє, серце, в якому клетотили, не згасаючи, любов до друзів, ненависть до ворогів.

— Чого, на вашу думку, було більше в серці письменника — ненависті чи любові? (Любові.) Думку аргументуйте.

Саме їй, "Любові всевишній", присвячує свій твір "Три зозулі з поклоном" Гр. Тютюнник.

2. Оголошення теми, мети уроку

Цей шедевр і стане сьогодні об'єктом нашого дослідження, Тютюнник вчитиме нас кохати, прощати, аналізувати свої і чужі вчинки, вчитиме любові, доброти, терпимості. Епіграфом нехай стануть слова Ліни Костенко (*читає епіграф*).

II. Операційно-пізнавальний етап уроку

1. Бесіда.

— Чи сподобалася вам новела? Які думки виникли у вас під час читання? Кому співчували? Чому?

— Про що цей твір? Про людські долі, які нещадно калічила тоталітарна система; про високий духовний світ простої людини; про уклад довоєнного і повоєнного села. А ще "вічна" тема "любовного трикутника" (Марфа — Михайло — Софія.)

Примітка: на кутах трикутника поряд з іменами учні записують ключові слова, деталі портрета, слова із розмов, що найбільше увиразнюють образи героїв твору.

— До якого жанру належить твір? (*Це новела.*)

— Доведіть, що це новела.

2. Метод "Прес".

Словник (значення слова новела):

— прозовий твір, схожий на оповідання;

— невеликий за обсягом;

— у ньому розповідається про одну незвичайну життєву подію, що стала поворотною у долі персонажів (у даному творі — Михайла, Марфи, Софії);

— дія напружена, розвиток сюжету по-драматургічному стрімкий, гостро конфліктний.

Я вважаю, що...

Оскільки...

Наприклад...

Отже (таким чином)...

— Пронизлива, аж болюча новела "Три зозулі з поклоном". Кого можна впізнати у головних героях твору? (*Самого автора, його батька.*) Чому?

3. Повідомлення учня творчої групи.

Із біографії відомо, що Григор часто згадує, як осіннього дня 1937 року він малий, 5-літній, біг за возом, на якому везли з рідної Шилівки до Полтави, а далі — на край світу, аж до Сибіру неісходимого його безвинно взятого під варту батька Михайла. Там він, бідолашний, і загинув.

— Як же називається твір, у якому є факти із життя письменника та його рідних? (*Автобіографічним.*)

4. Повідомлення учнів творчої групи.

Учень 1. А ще у своєму "Щоденнику" автор познайомив нас із жінкою, котра дуже любила його батька. Коли в сім'ї сталося нещастя, мама його кинулася в гору саме до неї. Ця жінка була набагато старша і за тата і за маму. Але обоє вони ніколи не посміли зневажати ту любов, велику і без взаємності. Отож Марія, так звали жінку, пекла коржиків, збирала все необхідне, бо мама ридала і побивалася. Удвох вони і поїхали шукати батька, не знаючи, що слід його уже загубився навіки. Оце благородство, оце краса обох жінок, оце так самозреченість тоді ще зовсім молоді мами. Мабуть, вона в цілім світі шукала підтримки в своїй суперниці, співчувала їй і жаліла. Дивина — та й годі. У житті всяке буває.

Учень 2. Всевишня любов у розумінні Тютюнника — це даність із неба. Тому епіграф-посвята звучить так: "Любові всевишній присвячується". *Всевишний* вживається тільки зі словом Бог. Мабуть, автор вказує на найвище, найпрекрасніше людське почуття — кохання. Бо воно — найодухотвореніше. У новелі це любов душ. Це кохання, в якому кожен залишається чесним перед собою. Це безпретензійне кохання, в якому не було й тіні заздрощів і суперництва.

5. Прослуховування пісні "Летіла зозуля"...

Летіла зозуля через мою хату,

Сіла на камені та й стала кувати.

— *Ой ти, зозуленько, чого рано куєш,*

Чи ти, зозуленько, моє горе чуєш?

— *Якби не чувала, то я б не кувала,*

Тобі, молоденькій, правди б не казала.

— *Ой боже, мій боже, що я наробила,*

Єсть у нього жінка, а я полюбила.

Єсть у нього жінка, ще й діточок двоє,

Ще й діточок двоє — чорняві обоє.

Ще й діточок двоє — чорняві обоє,

Розривають серце на четверо моє.

— Хто з героїв міг би співати цю пісню?

— А зараз давайте розглянемо образи цієї новели "під мікроскопом", використовуючи текст.

— Що нам відомо про Михайла? (*Він кохає свою дружину, обожнює сина; безневинно засланий у Сибір; любить співати.*)

6. Слово вчителя.

В образі Михайла ніби постає історичне минуле: репресії 1937 року, горе і страждання народу, мільйонів дітей, яких осиротив Сталін.

— Чи зраджував Михайло дружину? А міг би зрадити?

— Чи кохає Михайло Марфу?

— Чи відчуває кохання Марфи? (*Відчуває нещасну душу, та не може допомогти, бо далеко.*)

— Як поведився чоловік між двома закоханими жінками? (*Спокійно, ніколи не видавав ніяких емоцій, був вірним дружині.*)

— Як же жилося Софії — дружині Михайла? (*Палко кохає свого чоловіка. Гарна дружина і мама, виховує сина сама. Спокійна, врівноважена. Співчутлива, без заздрощів ставиться до Марфи, навіть Михайла просить допомогти їй. Риси характеру: любов до ближнього, милосердя, всепрощення, доброта.*)

— Яке горе прийшло в сім'ю її? Як переживає його Софія з сином?

— Чи була вона нещасною?

— Чому Софія не сердиться на суперницю? (*У горі ні на кого нема серця, у розмові з сином очі сухі, голос не здригнеться, спогади закаменіли.*)

— Чи була вона нещасною?

7. Бесіда.

Софія вважає кохання Марфи неземним, тому не ревнує, а співчуває, звертаючись до Михайла: "Ти, Михайле, хоч би раз до неї заглянув. Бачиш, як вона до тебе світиться."

— А тепер слово про грішну безгрішницю Марфу. Чи згодні ви з таким визначенням-характеристикою?

— Зачитайте опис зовнішності її в юності і нині. Чи змінилася Марфа? Чому?

— Що відомо про неї? (*Була 2 роки в шлюбі, зараз удова.*)

— Свого Карпа не любила. Чому?

— Чому ж тоді заміж вийшла? (*Це була життєва*

помилка: чи то з відчаю, чи то з жалощів, чи то з покірності долі. Розгледіла, та вже було пізно. Товстопикий, товстоногий, їв без міри, рудий, як стара калаша, — автор його теж не любить. Ось і покохала чуже.)

— Чи виправдано кохання до чужого чоловіка?

— А чи була б щаслива з Карпом? (Бог, мабуть, тому і забрав його.)

— Що тримає Марфу на світі? (Кохання, листи, які читає таємно, адже вони не їй.)

— Доведіть, що жінка кохає.

— Чому так часто позирає на Михайлового сина? (Бачить у ньому коханого, бо той схожий на батька.)

— То у чому ж її гріх? Чи можна її осудити? (Ні, чужому щастю на заваді не стала, вона розуміє, що не вправі кохати, а кохає, мучиться.) Хіба це щастя?

— Хто ж із героїв твору знедолений? (Усі. Михайло — репресований, Софія — дружина репресованого, тяжко працює, сама виховує сина, Марфа — живе з нерозділеним коханням, молода вдова, тяжко працює. Знедолений весь український народ у часи репресій.)

— Що об'єднує цих жінок? (Передчасно постаріли, згорьовані, змучені працею.)

— Якими словами закінчується новела? (Шумить велика татова сосна.

Образ сосни у творі є символічним.)

8. Робота у парах.

З'ясуйте конкретне і символічне значення сосни у творі.

Сосна — символ туги, самотності	
Конкретне значення	Символічне значення
перед хатою на піску посаджена сосна	для сім'ї — пам'ять про тата для односельців — спогад про хорошу людину, безневинно загублену для тата — символ рідного дому, трепетна надія на щось особисте біля Карпової хати — одинока Марфа

— Як ви розумієте останній діалог матері й сина?

9. Робота над символічним значенням слів.

У новелі зустрічаються й інші образи-символи.

Ріка. Час — це ріка, води якої згладжують усе. Образ річки з'являється Михайлові у сні. Вона тече там, де росте посаджена ним самотня сосна, де його відсутність спустошила душі Софії і Марфи. Проте життя йде, тече, як і ріка, змінюється.

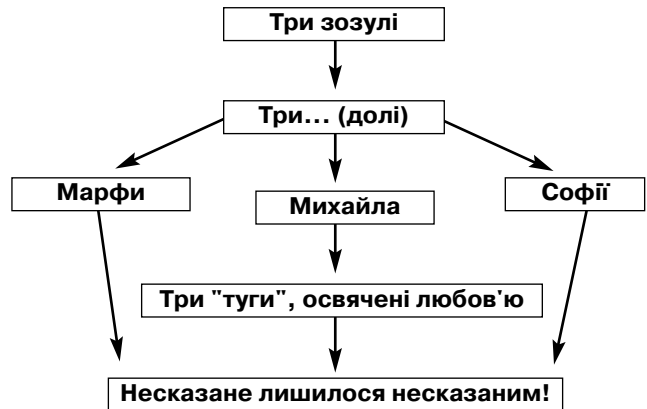
Ромашка — символ кохання. Сидить Марфа на поріжку і обриває пелюстки, шепочучи: "Є, нема, є, нема", ніби — любить, не любить.

Колосок (синок мій колосок) — це символ основи життя, адже син Михайла — продовжувач роду.

Центральним у новелі є **образ зозулі** — символ душ, суму, тривоги, провіщення нещастя. Три зозулі з поклоном у листі — це святість трьох душ, що їх автор утілює в образах Михайла, Софії та Марфи.

— Чому в новелі саме три зозулі? Чому такий заголовок?

Робота зі схемою "Три зозулі — три долі".

III. Підсумковий етап уроку

1. Запитання до учнів:

— Що для людини важливіше: кохати чи бути коханою?

— Що робити, якщо зустрів людину, покохав її, а вона в шлюбі?

— Скільки разів у житті можна кохати?

— Чи можна зберегти любов і пошану до людини, з якою розлучився? ("Вміє розставатись той, хто вмів любити".)

— Чи буває кохання з першого погляду?

— Чи можна покохати людину, якщо вона не завжди буває порядною, вдячною?

— Чи варто в коханій людині шукати пріоритети, чи її можна любити просто так?

2. Заключне слово вчителя.

Завершити урок я хочу словами:

*Надвечірнім простором солоним,
Подолавши даль гірких років,
Три зозулі прилетять з поклоном
До квітчасто чистих рушників.
І душа здригнеться рушниково,
І дитинність вирветься з оков,
Як джерельце Григорове слово —
З первозданним іменем: Любов.*

IV. Домашнє завдання

Дописати закінчення новели.

Якось С. Тихолоз вдало порівняв учителя із сонцем, за яким діти-соняхи повертають свої голови. І те сонце, на моє переконання, має зігрівати, але не обпікати, вказувати шлях, але не змушувати ним іти, безкорисливо дарувати світло, любов і добро. Це почесно, але відповідально і нелегко. Впевнена, що той, хто бере участь у конкурсі "Учитель року", незалежно від результату, є тим "сонцем".

Саме такі думки виникають, коли прокручую, мов кіноплівку, події конкурсу "Учитель року — 2012".

I етап: невідомість, зацікавлення, перші безсонні ночі, студювання значної кількості літератури, пов'язаної з риторичною компетентністю (бо ж проблемна методична тема — "Формування риторичної компетентності учнів у контексті мовно-літературної освіти").

II етап: удосконалення створеного, знову безсонні ночі, урок у смт. Рокитне, ейфорія від утілення задумів, нервово очікування результатів, успіх, а він, як відомо, надихає.

III етап: цікаві знайомства, безмежна радість і задоволення від результату, можливість побачити і почути тих, кого досі знав лише з фахової літератури, зокрема М.І. Пентиліук, голову журі у номінації "Українська мова та література", С.О. Карамана, головного редактора журналу "Українська мова і література в сучасній школі".

Інтригою Конкурсу було те, що учасники, знаючи види завдань (вони задекларовані в Положенні), не знали їх форми. Довелося відмовлятися від заздалегідь підготовлених майстер-класів, презентації досвіду і демонструвати вміння виходити з нестандартних ситуацій: писати етюд, створювати презентацію за вказаною темою і захищати її. З одного боку, несподівано і психологічно важко, а з іншого — **об'єктивно і вмотивовано, отже, правильно**, тому що ерудиція і професійні якості справжнього педагога проявляються в його безпосередній діяльності.

Журі, як і годиться, було вимогливим і принциповим, проте відчувалася не лише суворість, а й приязне ставлення до учасників, позитив, створення ситуації успіху.

Злагодженою і чіткою була організація Конкурсу завдяки спільним зусиллям представників МОНМС України, УО РОДА, РОІППО: сподіваюся, всім учасникам, як і мені, запам'яталися пісні і люб'язність директора Рівненського обласного ліцею-інтернату, на базі якого відбувався Конкурс, смачні страви, якими пригощали господарі, та допитливі очі і щирі посмішки ліцеїстів.

І у членів журі, і в учасників, впевнена, незабутніми лишилися враження від духовно-просвітницького центру Дулібії — Пересопниці, древнього Острога, сучасного підприємства "Укрбурштин".

Власне, про організацію Конкурсу, що проходив у рідному місті, якось не личить говорити рівнянці, проте так приємно було чути відгуки інших учасників про щирю гостинність та увагу. Вдома, кажуть, і стіни гріють. Мене зігрівали не стіни, а підтримка рідних, друзів, колег, усього вчительства міста. До хвилювань додався величезний тягар відповідальності: хотілося гідно презентувати Рівненщину.

"Учитель року — 2012" завершився. Що залишилося після нього? Безліч спогадів і безцінний досвід. Конкурс продемонстрував не лише професійність і компетентність учасників, знання методики і володіння сучасними інформаційними технологіями, а й виявив та перевірів цілеспрямованість, витримку і силу волі кожного номінанта. Навіщо це потрібно? На це питання, на мою думку, авторитетно відповість педагог і філософ Джон Локк: "Ніхто не знає сили свого розуму, сили наполегливості і регулярної старанності, доки не випробував їх".

Вчимося розуміти те, що написано, і розуміти навіть те, що не написано

Текст і підтекст роману В. Підмогильного "Місто"

11 клас

Яся Якобчук,

учитель української мови та літератури

Рівне

Мета: дослідити задум автора і шляхи його реалізації у романі В. Підмогильного "Місто", *осягнути* головну думку твору, його проблематику, *формувати* вміння доводити логічність аргументів; *розвивати* навички поглибленого аналізу тексту, ініціативність у комунікації, вміння робити власні висновки, *сприяти* вихованню інтересу до читання, філософського світогляду

Тип уроку: урок-дослідження

Обладнання: презентація до уроку, картки індивідуальних цілей, таблиці аналізу, міні-проекти учнів

Методи та прийоми: метод асоціацій, проектів, евристична бесіда, проблемні запитання, прийом "А я думаю так...", "Блукання текстом", прийоми драмогерменевтики

Епіграф: Читати твори можна трояко: читати і не зрозуміти, читати — і розуміти, читати — і розуміти навіть те, що не написано.

Я.Княжин

Хід уроку

I. Мотиваційний етап

Актуалізація опорних знань

Прочитайте твердження. Оберіть те, яке ви можете пояснити. Як ці факти характеризують В.Підмогильного як людину і як виявляють тогочасні суспільні процеси?

— Першу збірку оповідань дев'ятнадцятирічний автор назвав "Твори. Том I".

— У двадцять років В.Підмогильний переклав з французької роман А.Франса "Таїс", подав до друку з власною передмовою.

— Під час літературної дискусії 1925—1927 років В.Підмогильний висловив думку: "Підвищувати рівень художніх вимог у нашій літературі — це є перший крок на шляху її розвитку".

— На Байковому кладовищі Києва є могила сім'ї В.Підмогильного. Барельєфи зображують три профілі: жінки, чоловіка, хлопчика. Проте письменника там не поховано.

— Ю.Смолич так схарактеризував письменницьку діяльність В.Підмогильного: "Найбільш інтелектуально заглиблений, душевно тонкий, найбільш інтелігентний".

II. Цілевизначення. Повідомлення мети уроку

Бесіда. Як ви розумієте епіграф уроку?

Учитель з'ясує, з якою категорією читачів (в контексті вислову Я.Княжина) учні себе ідентифікують після прочитання роману В.Підмогильного "Місто", і просить позначити один із варіантів на картці.

☐	Прочитав і не зрозумів
☐	Прочитав і зрозумів
☐	Прочитав і зрозумів навіть те, що не написано

Відповідно до позначеного, у кожного з учнів — індивідуальна ціль.

Слово вчителя. Як вам відомо з попереднього уроку, роман В.Підмогильного "Місто" після своєї появи викликав ажіотаж і неоднозначну оцінку критиків і читачів. Сьогодні ми маємо дослідити, чому молодь 20-х років захоплювалася твором, а що викликало обурення у тогочасних ідеологів, яку мету ставив перед собою автор, пишучи роман, і з'ясувати, що ж написано "між рядками". Наприкінці уроку ми сформуємо його тему.

III. Поглиблене вивчення тексту

— **Евристична бесіда.** Роман називається "Місто". Що виявляє заголовок: тему чи головну думку? Як би ви назвали твір?

Варіанти відповідей учнів: "Пошук", "Я і моя цигарка", "Ворона в пір'ї павича", "Село і люди", "Із хама

пан", "Машина", "Провінціал у столиці", "Підкорення", "Поцілунок нічним вогням". Аналіз відповідей.

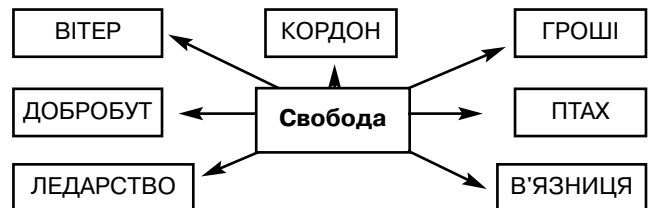
Висновок: у назві роману вдало переплетено і тему, і головну думку.

— **Приєм "А я думаю так".** Робота з епіграфами твору. Учні висловлюють свої припущення, чому роман

має два епіграфи. Аналізуючи вислів із Талмуда, одинадцяти-класники доходять **висновку:** в кожній людині є щось від тварини та янгола, проте лише від неї самої залежить, що переважить. І тільки споконвічна боротьба людини за чистоту своєї душі робить її подібною до янгола.

Коментар учителя. У праці "По той бік добра і зла" Ф.Ніцше, наголошуючи на амбівалентній природі особистості, зазначав: "В людині тварина і творець з'єднані воедино: в людині є матеріал, уламок, глина, бруд, безглуздя, хаос: але в людині також і творець, вершитель, твердість молота, божественний глядач і сьомий день..."

— **Методом асоціацій** аналізуємо другий епіграф.

Висновок учнів: абсолютно вільною людина не може бути. В її житті є певні "кордони": людські стосунки, зобов'язання, необхідність працювати, потреби тіла тощо.

— **"Блукання текстом".** Учні пропонуються "поблукати" сторінками роману і визначити, які слова в ньому повторюються найчастіше. Після проведеного дослідження учні дійшли висновку: у романі найбільш уживаними є слова "вулиця", "я", "любити", "творчість", "книга", "література", "думка", "кохання", "писати", що свідчить про глибокий психологізм та "інтелігентське" спрямування роману.

Слово вчителя. Літературознавці радять досліджувати художній твір у трьох аспектах, які демонструють способи викладу інформації

Фактуальний	Концептуальний	Підтекстовий
Місце, час дії, сюжет	Відображення світогляду автора, порушені проблеми	Прихований зміст твору, який реалізується через символи, інверсію, інтонацію тощо

Робота в групах

Перша група досліджує фактуальну інформацію, друга — концептуальну, третя — підтекстову. Можна об'єднати учнів у групи за відповідями на етапі цілевизначення.

Інструкція. Результати роботи першої групи презентуються за допомогою прийому "чарівна паличка". Переказавши певний епізод, учень за власним бажанням чи за певний зазначений час передає "паличку"

(а нею може бути і олівець, і ручка) наступному оповідачу. Друга група, крім знання авторського задуму (а це компонент домашнього завдання попереднього уроку), демонструє риторичні вміння. Автором може бути як постійна людина, так і різні учні. Третя група вписує результати своїх досліджень до таблиці, в якій заповнена перша колонка. Зміст звуків і запахів пояснюють у довільній формі.

1 група	<ul style="list-style-type: none"> • Розповісти про час і місце подій у творі • Передаючи з рук в руки "чарівну паличку", стисло переказати сюжет
2 група	<ul style="list-style-type: none"> • Узяти інтерв'ю в автора про задум твору та його втілення • Визначити основні проблеми
3 група	<ul style="list-style-type: none"> • Виписати і пояснити символи роману • З'ясувати роль звуків і запахів

Висновки першої групи

Місце і час у творі яскраво визначені. З перших сторінок з боку Дніпра перед нами постає Київ. А далі — описи вулиць, завулків, парків, Дніпра, пляжів, університету, академії, багатьох історичних та архітектурних пам'яток промовисто свідчать про це. В.Підмогильний старанно зафіксував усе чарівне й огидне, здорове і гниле, моральне й аморальне в житті нашої столиці 20-х років ХХ століття. У романі з надзвичайною уважністю зафіксовано в типових рисах культурне, студентське, академічне й літературне життя киян і Києва. Відтворені в легкому іронічному плані літературні вечірки, що їх систематично влаштовувала Культкомісія Місцевому ВУАН у малій залі Національної бібліотеки, подана характеристика тогочасних літературних угруповань і трохи шаржові образи тогочасних літераторів і критиків (наприклад, в образі критика Михайла Світозарова читач легко впізнає Миколу Зерова). Збірний тип поета Вигорського дає дуже багато для пізнання думок і настроїв тогочасного київського літературного Олімпу. Сюжет твору нескладний. Це історія перебування в місті вихідця із села — Степана Радченка. Він із нікому не відомого сільського хлопця поступово вибивається на вершини літературної слави. Цей "селюк з жадобою неофіта пізнав до кінця всі ступені безглузлого життя того хвилюючого видава, що зветься містом".

Висновки другої групи

Ще у попередньому творі, повісті "Третя революція", В.Підмогильний вустами старого революціонера проголосив: "Людськість хитається між дикуном і культурою. А їх треба поєднати, а не протиставити!". Культура ж — це місто. Пояснюючи задум роману "Місто", автор зауважив, що прагне "показати людей і ідеї нашого часу в їхніх сутичках і перетворенні". Та проблеми твору значно ширші:

- село і місто;
- добро і зло;
- прогрес і регрес;
- освіта і неосвіченість;
- шляхетність і непорядність;
- любов і ненависть.

Висновки третьої групи

Символи	Значення
Київ	Цивілізація. Вперше Київ відкрився героєві з Дніпра як своєрідний "пуп землі". Твір починається реченням: "Здавалось, пливти нікуди."
Цигарка, тютюн	Бажання бути "своїм" у місті
Помешкання	Статус і благополуччя
Жінки	Спосіб самоствердження
Капелюх	Належність до світу письменства, інтелігентність

Міні-проекти третьої групи

— **Діалогічне виразне читання** розмови С.Радченка з Вигорським про щастя.

Висновок: інтонація є засобом увиразнення змісту.

Слово вчителя. На обкладинці одного з перших видань "Міста" художник зображує багатоповерхові будинки, труби заводів, що димлять у небо, невеликі ліхтарі. Позитивне розв'язання актуальної проблеми "місто-село" — ось що хотіли бачити критики на його сторінках. Тоді як прозаїка-гуманіста цікавила насамперед людина. Але це вже тема нашого наступного уроку.

А якою ж була тема цього уроку? (Формулювання теми учнями, зіставлення з формулюванням учителя.)

IV. Рефлексивно-оцінювальний етап

Бліц-анкета

У чому ж полягає головна думка роману В.Підмогильного "Місто"?

Після прочитання твору у вас, напевне, склався портрет міста. Чи доповнився він сьогодні новими враженнями? Якими?

V. Домашнє завдання

Письмово навести приклади (можна у вигляді цитат) наступних паралелей, що виявляються у романі "Місто":

- причина-наслідок;
- подібності-відмінності;
- правдиво-неправдиво.

Мудра Берегиня національного духу

Полтавщина — мов призабута пісня,
Вже відзоріла в сиву далину.
Мені ж судилось жити на Поліссі —
В краю азалій з смаком полину.
Віра Защипас

Знайомтесь: **Зашчипас Віра Іванівна**. Щедра поетична душа з Полтавщини, мудра Берегиня національного духу житомирської молоді. Вчитель української мови та літератури загальноосвітньої школи I—III ступенів № 28 м. Житомира, вчитель-методист, спеціаліст вищої категорії. Віра Іванівна — це професіонал високого рівня, справжній фахівець і майстер своєї справи. Її самобутній талант самореалізується цілісно, оригінально і яскраво. Вчитель досконало володіє ефективними формами, методами організації навчально-виховного процесу, забезпечує високу результативність і якість своєї праці.

Захоплення предметом, висока духовність, чітка громадянська позиція — ось головні грані особистості цієї вчительки. Колеги вважають Віру Іванівну Берегинею національного духу, талановитим формотворцем духовного світу юних, мудрим наставником молоді. На кожному уроці вчителька намагається запалити дитячі очі вогнем творчості й української ідеї. Максимально використовує виховні можливості навчального матеріалу.

Вчитель-україніст високо несе рідне слово, дбає про культуру мовлення своїх вихованців, творчо співпрацює не лише з учнями, а й з їх батьками у розвитку духовної культури, вихованні національної самосвідомості. Намагаючись виховати кваліфікованих читачів, співпрацює з обласною юнацькою бібліотекою.

У душі поетеса, Віра Іванівна дбає про розвиток творчих здібностей школярів, веде цікаву і змістовну позакласну роботу, активно прилучаючи до неї батьків. Систематично проводить літературні вечори, конкурси, вікторини, народознавчі свята. Особливу увагу приділяє вихованню учнів на принципах народної педагогіки.

Віра Іванівна — особистість незвичайна, її поетичне слово всіх зачаровує, бентежить, пробуджує. Майже кожному члену педагогічного колективу вчителька подарувала свої вірші, майже кожен шкільний захід озвучений її неповторними поетичними рядками.

Заслугує на увагу робота вчительки з вивчення літератури рідного краю. Нею створено один з найкращих в області кабінет мови й літератури, зібрано цікавий дидактичний матеріал.

Своїм досвідом роботи Віра Іванівна охоче ділиться не лише з колегами школи, в якій працює, а й з вчителями міста, області. Підготувала матеріал до обласної науково-практичної конференції "Шляхи вдосконалення мовної компетенції сучасного педагога" (березень 2008 р).

Зашчипас В. І. відзначається творчим неспокоєм, відданістю справі просвіти, педагогічним тактом, відповідальністю за доручену справу, щирістю у взаєминах із людьми, тому її поважають і люблять у колективі.

В травні 2012 року Віра Іванівна святкуватиме свій 70-літній ювілей. Вітаємо дорого ювілярку та бажаємо здоров'я, радості, щедрот земних, сонця в zenіті. Многая, многая літа!

Шляхи вдосконалення мовної культури сучасного педагога та його вихованців

Віра Защипас,

вчитель української мови та літератури
ЗОШ № 28 м. Житомира

*Красне слово — золотий ключ
Народна мудрість*

*Без поваги, без любові до рідного слова
не може бути ні всебічної людської вихованості,
ні духовної культури
В. Сухомлинський*

Ми живемо у надзвичайно складний і разом з тим доленосний час — час розбудови незалежної української держави та відродження національних звичаїв і традицій. Тому на сучасному етапі постала потреба по-новому глянути на рідну мову як державну, яка надійно входить у на-

ше життя. Адже мова — не просто знаряддя спілкування. Це щось значно вагомніше. Мова — це всі глибинні пласти духовного життя народу, його історична пам'ять, "найцінніше надбання століть..." (О. Гончар). А ще наша мова — це безмежний всесвіт народної творчості, якій людство дало найвищу оцінку.

У розвитку самобутньої української культури, складовою якої є рідна мова, багато важить рівень мовленнєвого спілкування, зокрема культури усного і писемного мовлення.

Культуру мовлення справедливо вважають обличчям нації. Вона втілює найтипівіші риси мовної поведінки людини в найрізноманітніших життєвих ситуаціях. Увібравши

давні традиції, звичаєві приписи, мовна культура українців впливає на усе життя як кожної особистості, так і народу в цілому. Оволодіння високою мовною культурою є перед-умовою багатства внутрішнього світу людини, барометром духовної зрілості нації.

Мова — наша своєрідна візитна картка. Відповідно до того, як людина говорить, можна визначити її інтелектуальний рівень і творчий потенціал. Згадаймо мудрість Сократа: "Заговори, щоб я тебе побачив".

Щоб задовольнити всі потреби суспільства, літературна мова повинна бути високоорганізованою: мати унормований словник, загальноовживані й упорядковані граматичні правила, усталену вимову і правопис, які є обов'язковими для всіх, хто нею користується. Літературна мова — неоціненний скарб народу, і ставитись до неї треба уважно, дбайливо, так, як ставилися класики нашої літератури, видатні громадські діячі.

Що ж ми розуміємо під поняттям "культура мови"? У чому полягає справді висока мовна культура? Насамперед, у бездоганному користуванні лексичними і граматичними нормами літературної мови, у правильній вимові слів і вживанні нормативних наголосів у словах. Проте висока культура мови — це не тільки знання властивих мові закономірностей, певний ідеал мови, який існує в нашій свідомості і проявляє себе в творах класичної літератури. Це в першу чергу вміння активно користуватися набутими знаннями.

Тому головним завданням мовної освіти повинно стати виховання культури, формування інтелекту, а також розвиток мовленнєвих здібностей дитини в процесі розв'язання нею життєвих проблем.

Через десятки реформ пройшла наша школа. Іншими стали навчальні плани, введено нову систему контролю й оцінювання знань, в освітньому процесі використовуються особистісно зорієнтовані інноваційні педагогічні технології. Але вчитель і слово ролі своєї не змінювали: їм належить вчити і виховувати.

"Слово вчителя — нічим не замінний інструмент впливу на душу вихованця. Мистецтво вихователя включає насамперед мистецтво говорити, звертатися до людського серця", — писав В.О. Сухомлинський.

Учитель повинен вміти так викладати свій предмет, щоб навчання було радісною творчою працею. Мова народу має всі необхідні засоби, щоб озброювати знаннями, творити добро. Її треба поважати, незалежно від фаху. Культура мовлення і культура думки вчителя — запорука знань та умінь учнів: конкретний закон чи правило учень, можливо, колись і забуде, але якщо він навчився мислити й висловлювати свої думки засобами мови, то завжди відновить забуте і здобуде нові знання. Автор брошури "Навчи мене, вчителю, розмовляти", кандидат філологічних наук Надія Бабич спробувала окреслити ознаки вчительського мовлення, скориставшись порадами ви-значних практиків. Наведу деякі з цих ознак:

1. Намагайся говорити коротко. Щоб розум слухняний відразу ж розумів слова і зберігав їх у пам'яті правильно (*Гораций*).

2. Велика різниця говорити самому чи спонукати до розмови інших. Останнє — мистецтво справжнього вчителя (*А. Дістевберг*).

3. Не все, що любить учитель, доступне дітям, але все, що він дає їм, він повинен любити сам (*П. Блонський*).

4. Прищеплюючи дітям любов до мови, ми прищеплюємо їм любов до скарбів культури нашого народу (*О. Левада*).

Отже, лаконізм, багатство й переконливість фактів (ілюстрацій), вміння спонукати учня до розмови і талант вислухати; точність і доступність, жвавість і натхненність, щирість і простота викладу, переконливість, високий рівень культури мовлення — ось що таке мова вчителя.

Суспільство потребує сьогодні людей творчо мислячих, з оригінальними ідеями, людей, здатних нестандартно розв'язувати будь-які завдання. Мовна освіта безпосередньо пов'язана з розвитком мислення, адже думка й

мова не лише поєднані в зародку: вони йдуть у парі з людською діяльністю. Мова шліфує, карбує думку, а оригінальна думка завжди дістає визнання, коли вона втілена в досконалому, інформативно повноцінному, переконливому слові. Сформована в дитинстві та юності мовна культура сприятиме в подальшому житті культурі суспільного й особистісного спілкування.

Школі належить основна роль у формуванні майбутніх активних творців нового життя в Україні, у вихованні національно свідомих, самовідданих громадян, уважних до політичної діяльності й культури. Конче потрібно, щоб в Україні всі її громадяни доскonalо володіли державною мовою, культурою ведення полеміки, дискусій, уміли стилістично грамотно висловлювати свої думки.

Відповідальність за успішне оволодіння учнями культурою усного й писемного мовлення, міцних орфографічних і пунктуаційних навичок покладається на вчителів усіх предметів. Додержання мовного режиму повинно стати законом на уроках і в позакласній роботі.

Найширші можливості збагачення учнів активним запасом мовних засобів вираження думки, формування національно свідомої, духовно багатого особистості надають уроки рідної мови. Цьому сприяє соціокультурна змістова лінія програм, яка реалізується через підбір текстів, що інформують про Україну, її історію, звичаї та традиції нашого народу, через вправи та завдання з виховним спрямуванням.

Фрагмент диктанту

Плекаймо мову!

Усе життя наше пов'язане з мовою. Завжди ми шукаємо найточнішого для думок або почуттів слова. Можливості нашого пізнання безмежні. І невичерпні можливості розвитку мови. Тому постійно потрібно піклуватися про здоров'я нашого слова.

Олесь Гончар у творчому замилюванні рідною мовою зазначав: "У вигляді мови природою дано людині великий скарб. Не тільки користуватися ним, рідним словом, але й натхненно рости, оберігати коріння й леліяти його цвіт — ось тоді воно й буде запашним та співучим, сповненим музики й чару, життєвої правдивості й поетичності". Підійти найближче до таїни істини за допомогою слова, якнайточніше з'єднати думку зі словом — справа нелегка. Вона вимагає чимало зусиль, мук пошуку потрібного мовного засобу. Культура мови народжує культуру думки. Це стосується не тільки таких високих мистецьких сфер, як художня література, а й усіх різновидів нашого мовлення. Тож плекаймо мову!

Дуже корисним видом роботи з розвитку мовлення є передбачені програмою різноманітні перекази текстів, зокрема прочитаних самими учнями, які можуть виконуватися не тільки в класі, але й вдома.

Чудовим лексичним матеріалом на уроках рідної мови є фольклор, зокрема прислів'я та приказки. Їх культурна й художня цінність надзвичайно висока. Відшліфовані часом, ці золоті крупинки народного життя стали джерелом вітчизняної та вселюдської культури.

Види роботи за фольклорними зразками:

— написати твір-роздум за прислів'ям: "Щире слово, добре діло душу й серце обіграло";

— написати твір за даним початком: "А вже весна, а вже красна, із стріх вода капле...";

— скласти вітання з нагоди свята в душі народних віншувань.

Належне місце на кожному уроці повинна посідати словникова робота, треба постійно знайомити школярів з новими термінами, щоб сформувати особистість, здатну вільно володіти мовою, влучно висловлюватися, чітко формулювати свою думку. Цьому, зокрема, підпорядкована і робота над лексичним значенням слів, і розгляд словотвору іменників, прикметників, дієслів та прислівників, і обов'язкове ознайомлення з особливостями вживання

різних форм слова, службових частин мови, видів речення, і постійна увага до фразеології.

Збагачення словникового запасу учнів особливо інтенсивно має відбуватися на уроках літератури, зокрема під час опрацювання художніх творів, присвячених минулому України, де ми маємо цілі пласти історизмів, архаїзмів, діалектизмів. Надзвичайний матеріал для формування національної самосвідомості, плекання мовної культури дають художні твори. Згадаймо вірш М. Рильського "Мова". Це ж справжній гімн мові рідного народу, такій багатій, шедрий, милозвучній. Гортаючи сторінки п'єси М.Куліша "Мина Мазайло", ми проникаємось проблемами чистоти і розвитку української мови, починаємо ретельніше прислухатися до звучання слів, вникати в їх потаємний зміст. Читаючи роман Олеся Гончара "Собор", ми разом з автором засуджуємо людей, що нехтують рідною мовою, і разом з тим захоплюємось високою красою художнього стилю письменника. Прилучаючись розумом і серцем до дивовишту красного письменства, школярі вбирають у себе чарівність і глибину рідної мови, переконуються у тому, що вона у всі віки була золотим оберегом духовності нашого народу.

Отже, щоб мати високу культуру мови, потрібно вміти користуватися мовними багатствами сучасності і тією спадщиною, яка склалась віками і втілилась у кращих зразках художніх, наукових і публіцистичних творів.

Відродження нашої культури не можна уявити без вдумливого вивчення мовленнєвого етикету, що його ви-плевав геній народу впродовж століть.

З цього погляду надзвичайно корисним і своєчасним є введення у шкільний курс вивчення мови інтегрованого спецкурсу "Культура мовлення". Як уроки української мови та літератури, так і факультативні заняття мають допомогти випускникам увійти у світ дорослого життя, великої науки, політики, бізнесу, мистецтва, відкрити можливості утвердитися у сучасному складному житті.

Для виховання мовленнєвої культури учнів важливі й

такі вміння, як уважне слухання та розуміння мови вчителя, товаришів, уміння ставити запитання, брати участь в обговоренні проблем та ін. Тому в кожній школі повинні працювати гуртки знавців рідного слова. Безперечно, для лінгвістичних занять учителі-словесники мають добирати високохудожні поетичні, драматичні та прозові твори.

Без сумніву, культура письма визначається як загальною культурою суспільства, так і культурою кожного його члена зокрема. Звичайно, все, що стосується культури усного мовленнєвого спілкування в різних сферах життєдіяльності людини (вимоги правильності, точності, логічності, доречності, багатства, чистоти, етики і естетики мовлення), має проєкцію і на писемну форму мовлення. Пишучи, завжди треба пам'ятати про майбутнього читача. Тому виразність письма, чіткість літер, акуратність (охайність тексту) мусять бути законом.

Боротьба за високу мовну культуру — це піднесення культури усього нашого буття. Дбати за очищення мови від усякого засмічення й за дальше піднесення її рівня — це обов'язок усіх громадян України. Правильно й чисто говорити своєю мовою може кожен, аби тільки було бажання.

"Усунути деформацію мови, очистити її від спотворень, повернути нашій мові справжню народну красу — це справа честі всіх нас, і старших, і молодших, це природний обов'язок кожного перед незалежною, вільною Україною. Адже мовою нації позначається моральне здоров'я людини, його розвиненість, культурність..." (О.Гончар)

Література

1. Бабич Н. Основи культури мовлення. — Львів: Світ, 1990.
2. Климova К. Я. Основи культури і техніки мовлення. — К.: Ліра, 2007.
3. Кобець Д., Приходько І. Мовленнєва діяльність на уроках української мови. — Тернопіль, 2005.
4. Пентиліук М. Культура мови і стилістика. — К.: Вежа, 2007.
5. Сагач Г. Золотослів. — К.: Райдуга, 1993.

Вивчаємо поему М. Вороного "Євшан-зілля"

8 клас

Тема: Микола Вороной. "Євшан-зілля". Літописна основа твору. Особливості побудови поеми М. Вороного.

Мета: ознайомити учнів з життєвим та творчим шляхом Миколи Вороного, з'ясувати ідейно-художній зміст поеми "Євшан-зілля", розкрити літописну основу твору, визначити роль епіграфа, особливості побудови поеми; на матеріалі уроку поглибити патріотичні почуття дітей, формувати у них національну самосвідомість, історичну пам'ять, спонукати замислитись над власним родоводом; розвивати навички виразного мовлення, аналізу поетичного твору, творчі здібності, інтереси, нахили; вчити восьмикласників ілюструвати свої думки рядками тексту, робити власні висновки та узагальнення.

Обладнання: портрет Миколи Вороного; тематична добірка "Життя і творчість М. Вороного"; твори письменника; малюнки та ілюстрації учнів до твору М. Вороного "Євшан-зілля"; карта "Нашого цвіту — по білому світу"; таблиця "Червоне — то любов, а чорне — то журба" (два кольори життєвого шляху поета); добірка художньої та науково-популярної літератури за темою.

Випереджальне завдання

1. Прочитати поему, вивчити уривки з неї напам'ять, ознайомитися з іншими творами (за власним бажанням).
2. Створити малюнки, ілюстрації, карту "Нашого цвіту — по білому світу".
3. Підготувати розповідь "Два кольори життєвого шляху поета".

Перебіг уроку

1. Організація класу

Поетична хвилинка. Декламація уривків поезії Я. Славутича "Пролог", "Епілог".

2. Оголошення теми і мети уроку

Слово вчителя. Хто ж ми є? Чий батьків діти?

Хто повертається із забуття в безсмертя? Назвемо їх священні імена.

(Марко Вороной, Євген Плужник, Микола Куліш, Олег Ольжич, Василь Чумак, Дмитро Загул, Василь Стус, Михайло Драй-Хмара.)

Вчитель. І серед них — Микола Кіндратович Вороной.

З'ясувати, хто ж він такий, яким був його життєпис, який життєвий подвиг він здійснив, які ідеали підніс у своєму найкращому творі "Євшан-зілля" — це і є метою нашої розмови на уроці. Під час уроку ми разом розкриємо ідейно-художній зміст поеми "Євшан-зілля", визначимо роль епіграфа, художні особливості побудови твору. Я переконана, що кожен з вас замислиться над історією рідної України, над власним родоводом. Разом з тим ви закріпите навички виразного читання та аналізу поетичного твору, виявите свої здібності, інтереси та нахили.

(Тихо звучить мелодія пісні на слова Б. Лепкого "Журавлі".)

Вчитель (на фоні мелодії). Життєвий шлях поета пронизаний двома кольорами: червоним і чорним, світлим і темним. Тому своєрідним епіграфом до уроку нехай ста-

нуть поетичні рядки Д. Павличка: "Два кольори мої, два кольори, Червоне — то любов, а чорне — то журба".

3. Із розповіддю про життя поета виступають дві учениці.

(Перша з них одягнена в світле (червоне) вбрання, друга — в темне (чорне). На столі перед першою ученицею стоять троянди та калина. У своїй розповіді вона наголошує на тому, що радістю в житті поета були дитячі роки, спілкування з батьками, роки навчання, праця в театрі, літературна творчість. На другому столі перед оповідачем — колючі гілки терну, що символізують всі жахи, які пережив цей вірний син України під час сталінських репресій, арештів, ув'язнення та розстрілу.)

Вчитель. Світлі і темні кольори переплелися й у віршах Миколи Вороного. Прочитайте їх.

(Учні декламують поезії "За Україну!", "Ти не моя!", "Краса".)

Вчитель. Найкращим твором письменника є поема "Євшан-зілля". Сюжет до написання нав'яв Галицько-Волинський літопис, в якому збереглася фольклорна легенда про чарівну силу степового зілля — євшану.

Звернімося до Іпатського літопису. Послухаймо нашого "історика-літописця".

(Учень зачитує за літописом епізоди героїчного оповідання про юність половецького хана Отрока, любов до Батьківщини якого проявилася під впливом євшан-зілля.)

Вчитель. А тепер ми прочитаємо поему "Євшан-зілля".

Звертаю вашу увагу на те, у тексті будуть зустрічатися незнайомі слова. У нас є "мовознавець-лексикограф". Вона пояснить значення незнайомих слів. *(Словникова робота.)*

(Учні читають поему, окремі епізоди звучать у грамзаписі.)

4. Бесіда з учнями

1. Яке враження справила на вас поема?

2. Що у творі зацікавило, схвилювало? Який епізод найбільше вразив?

3. Які герої діють у творі? Нехай постануть вони перед нами із своїми думками і почуттями.

(Учні називають персонажів твору, читають напам'ять рядки, у яких відбито погляди, думки: 1) ханського сина; 2) половецького хана; 3) гудця.)

Вчитель продовжує бесіду з учнями:

1. Виділіть у пролозі рядки, в яких автор висловлює надію, що українці, збайдужілі до рідного краю, можуть ще повернутися в лоно своєї нації, вивчити мову.

2. Чим ви поясните ту обставину, що ханський син чужий край та його звичай став "за рідні уважати"?

3. Перечитайте строфи, в яких говориться про хана; знайдіть слова й вислови, що передають муки осиротілого батька.

4. Чому хан просить саме гудця повернути йому сина?

5. Зверніть увагу на те, як у поемі — творі художньому — розповідається про тривалий шлях гудця до Києва. Знайдіть ці рядки.

6. Перечитайте строфи, в яких йдеться про пісні гудця. Вслухайтесь у ці рядки. Уважно прослухайте спів про звитягу половців. Як він звучить? А як звучить "спів народний, колисковий"?

7. Чому, на вашу думку, ханський син залишився байдужим і до розповіді про горе батька, і до пісень?

8. Чим ви поясните бурхливу реакцію молодого половця на пахощі євшан-зілля? Добором яких слів у поемі відтворено різку зміну в настрої юнака? Перечитайте цю строфу.

9. Уявіть, які картини постали за асоціацією перед духовним зором ханського сина. Яку ілюстрацію можна намалювати до цих строф?

10. Зіставте епіграф до поеми з висловлюванням юнака. Що в них спільне? Яка головна думка цього твору?

11. Перечитайте епілог. Розкажіть про грікі роздуми й тяжкі переживання поета. Вживайте при цьому слова й вислови з тексту.

11. Які роздуми й почуття збудила у вас ця поема?

12. Прочитайте поданий нижче уривок з Іпатського літопису. Поясніть, що в ньому є спільного з поемою. Що відмінне? Чим це пояснюється?

13. Як ставиться автор до свого народу?

14. Визначте, якою є головна думка твору.

15. Які картини ми бачимо, уявляємо, коли читаємо поему?

16. Завдяки чому автор досягнув великої напруженості сюжету?

17. Гортаючи сторінки поеми, ми виразно уявляємо зображуване життя. За допомогою яких художніх засобів автор досягнув такої високої майстерності у змалюванні дійсності?

(Вчитель пропонує учням записати тропи в зошити.)

Учні записують, а потім називають найкращі, на їх думку, епітети, порівняння, метафори, риторичні запитання, анафори, антитези, інверсію, гіперболи, визначають віршований розмір твору (чотиристопний хорей).

Вчитель. Поема "Євшан-зілля" має таку будову: пролог, основна частина, епілог. Наш "літературознавець" дасть визначення цих літературних термінів.

(Виступ учня- "літературознавця").

Вчитель. Визначте в поемі пролог, основну частину, епіграф. А тепер розглянемо малюнки, які створили наші юні художники до поеми. Пропоную нашому "мистецтво-знавцю" (його роль виконує один із восьмикласників) оцінити творчі роботи.

(Оцінювання малюнків-ілюстрацій).

Вчитель. Який ми можемо зробити висновок, проаналізувавши поему "Євшан-зілля"?

(Учні висловлюють свої судження, наголошуючи при цьому на ролі епіграфа. На думку дітей, Микола Вороний — великий майстер слова, людина, яка протягом усього життя уболівала за долю своєї рідної землі. Найголовніше, що хотів автор сказати читачеві, висловлено в епіграфі.)

Да лучче есть на своей земли костью лечи,

Ине ли на чуже славну быти. **(Літопис, за Іпатським списком)**

Не можна жити без Вітчизни, не можна жити без батьків, не можна бути манкуртами. Краще рідної землі нема ніде.)

Вчитель. Вивчаючи історію та географію, художню літературу, ви уже довідалися про те, що у наш час багато українців живуть за межами України. Погляньмо на карту і переконаймося: скільки нашого цвіту по всьому світу! Чому так склалась їхня доля? Що ви знаєте про це?

(Пояснення слів "діаспора", "еміграція". Учні роблять повідомлення про життя наших співвітчизників за кордоном, про Всесвітній форум українців у Києві. Зокрема, діти наголошують на тому, що більшість представників діаспори не забувають своєї мови, пам'ятають рідну Україну, багато хто з них пише твори українською мовою.)

Повідомивши учням домашнє завдання (скласти усний відгук про поему, вивчити епілог твору напам'ять), вчитель робить узагальнення:

Отже, поема "Євшан-зілля" — глибоко патріотичний твір, що формує національну свідомість, будить історичну пам'ять. Завжди, у всі часи і для всіх народів будуть віщими слова:

Краще в ріднім краї милім

Полягти кистьми, сконати,

Ніж в землі чужій, ворожій

В славі й шані пробувати.

Інтерпретація образу Роксолани у творчості українських митців

Марія Привалова,

студентка Глухівського національного
педагогічного університету
імені Олександра Довженка

У статті досліджується проблема інтерпретації образу Роксолани в українській літературі.

Ключові слова: інтерпретація, історична постать, Османська імперія, історичний колорит.

Інтерес до легендарної українки Роксолани не вщухає, що стверджує звернення до цієї теми істориків, письменників, композиторів. Матеріали багатьох наукових конференцій, у ході яких обговорювався вплив цієї жінки на хід історичного розвитку Туреччини, її рідної України, в черговий раз повертають нас у часи всесильної Хуррем.

Роксолана залишила по собі яскравий слід в історії наймогутнішої тоді Османської імперії, вона була діяльною співправителькою султана. На її честь у Стамбулі названа велика міська дільниця, на якій дотепер стоять збудовані за наказом Роксолани мечеть, притулок для убогих та лікарня — до речі, на місці Аврет-базару, ще одного тогочасного невільничого ринку. Зрештою, жодна інша жінка в Османській імперії не удостоїлася бути похованою в окремому мавзолеї, який дотепер височіє у Стамбулі поруч із мавзолеєм Сулеймана Пишного. Щоправда, відвідини місця, де покояться останки Роксолани, для європейців, кажуть, чомусь заборонені [7].

Про султаншу Хуррем написано декілька романів, десятки історичних досліджень на різних мовах, у яких вона нерідко зображується як жорстока злочинниця. Про Роксолану також писали й італійські дипломати, що були при турецькому дворі. Згадував про відому українку й Вольтер [1].

Глибокий знавець історії Запоріжжя професор Дмитро Яворницький подорожував слідами запорожців, побував у Туреччині, Ірані, Палестині, в Стамбулі відвідав могилу Роксоляни. Для нього героїня народної думи про Марусю Богуславку — це Роксоляна.

В Україні про Роксолану написані такі твори мистецтва: роман Павла Загребельного "Роксолана", опера Дениса Січинського "Роксоляна" (у 1907 р. автор отримав на неї замовлення й протягом 1908—1909 рр. писав її у Лапшині під Бережанами, лібрето опери написав В. Луцик, а диригував на прем'єрі М. Косак), повісті Осипа Назарука ("Роксоляна", 1930), Сергія Плачинди і Юрія Колесниченка ("Неопалима купина", 1968), драма Г. Якимовича (1869) та роман Миколи Лазорського "Степова Квітка" (1965), студія І. Книш "Імператорська кар'єра Анастасії Лісовської", опублікована в журналі "Відгуки часу" (1972), а також відзнято серіал "Роксолана" (1997) з Ольгою Сумською в головній ролі [3]. У 2009 р. Дмитро Акімов створив двоактний балет "Роксолана". А Д. Кремень і Т. Ярова написали пісню "Роксолана".

Недоступні і винищені історичні джерела, занедбані дослідження минулого не дають змоги письменникам відтворити образи наших предків. Проте наперекір усім перешкодам видатні постаті щораз виразніше оживають і в Україні, й за її межами. Навіть на п'ятому континенті пробралася незабутня Роксоляна до письменницької лабораторії.

В Австралії автор повісті "Гетьман Кирило Розумовський" Микола Лазорський спробував написати "історичний роман" "Степова Квітка". Проте багатоплановість

розповіді, розчленованої довгими авторськими тирадами, сухими історичними вставками, оминає героїню, яка нібито мало цікавить автора. Його Роксолана бездіяльна, з'являється рідко, у дрібних епізодах, наприклад, під час заступництва за начальника євнухів перед Сулейманом [5]. А втім, попри переважання твору історичним матеріалом, Роксолана в "Степовій Квітці" не є історичною постаттю. Волею автора вона — Настася, донька багатого землевласника Дороша Висовського. Її рідне село — Санджари на Полтавщині. Настася сирота, зростала без матері, виховувалася в Чернігівському монастирі. У повісті вона панна на відданні, наречена князя Яреми Сангушка. Тут уява автора поширилася далеко поза дозволені межі.

Не відступив від біографічних даних Юрій Колесниченко у нарисі "Султанка з Рогатина", дарма що використав у зображенні гаремного оточення Роксоляни пластичну картину з "Людоловів" Зінаїди Тулуб.

Серед українських істориків першим про Роксолану в 1924 році написав Агатангел Кримський. Образ Хуррем за чотири з половиною століття оповитий такою кількістю чуток, легенд, суперечливих оцінок, зазначають історики, що фактично не можна розгледіти справжню подобу цієї жінки з незвичайною навіть для свого часу долею.

Павло Загребельний джерелами свого роману про Роксолану називав книгу вченого-сходознавця Агатангела Кримського "Історія Туреччини", в якій Роксолані відведено близько 20 сторінок, і три томи творів московського академіка Гордлевського про історію Туреччини.

Також Загребельний сам побував у Туреччині — в місцях, що пов'язані з Роксоланою. Відвідав місто Рогатин Івано-Франківської області, де народилася Настя Лісовська. Письменник так говорив про свою книгу: "Я пташка клює, так і письменник по крихті збирає звідусіль інформацію. Я намагався написати роман, максимально наближений до дійсних подій. Роман рецензувався в Москві, все було перевірено, життєвий фактаж достовірний. А взагалі мені епоха Сулеймана Пишного нагадує Кремль" [2]. На питання журналістів, чи вважає він Роксолану національною гордістю, Павло Загребельний відповів: "Її життєвий шлях і досягнення — це її особиста гордість. Я ж особисто не став би називати її національною гордістю" [2].

Як один із найкращих творів про Роксолану треба назвати повість Осипа Назарука "Роксоляна — жінка халіфа й падишаха (Сулеймана Великого), завойовника і законодавця", яка була надрукована у Львові в 1930 році. Автор задумав цей твір ще в 1918 році, студіюючи джерельні матеріали з історії Туреччини, з літератури й етнографії України. Це й дозволило митцеві відтворити епоху й внутрішній світ персонажів. Його Сулейман далекий від простакуватого дядька "Степової Квітки". Надзвичайно палкий і активний характер Насті Лісовської, її небуденна з рисами монументального трагізму й величності постать вражає вже з першої зустрічі з Сулейманом.

Повість О. Назарука не закінчена. Сюжет уривається перед найбільш драматичними подіями — кривавою боротьбою за спадок султанського престолу. Автор обмежився "пророцтвами" невеселого майбутнього, яке віщує Роксолани побожний пустельник. А шкода, бо ерудиція й переконлива мотивація автора дала б картини безжалісної боротьби на життя й смерть, у якій обороною була тільки безоглядність. Без виявлення генези й мотивації вчинків — вони вважаються за злочин. Так і назвав автор в недавньому виданні Подорожніх Записках один із уступів під час описів Царгороду — "Злочин Роксолани", уболіваючи над її історією при оглядунах гробниці [5].

Книжка О. Назарука насичена історичним колоритом, ліричні вставки на лад народних речитативів переплітаються елегантним тоном і повтореннями в орієнтальному стилі.

Осип Назарук присвятив "українським дівчатам цю працю про велику українку, що блистала умом і веселістю, безоглядністю й милосердям, кров'ю й перлами" [6, 267]. Крім романтики любовних хвилювань, глибини релігійних зворушень, гарячих материнських почуттів, автор відкриває в Роксолані палкі пориви патріотизму, що їх респектував навіть Сулейман. Як корону всіх найкоштовніших весільних дарунків султан оголосив звільнення українських бранців, дозволивши їм повернутися в Україну.

Візуальним уособленням Роксолани для більшості українців стала актриса Ольга Сумська, яка зіграла роль в однойменному серіалі. У 1996 році режисер Борис Небієрідзе представив на розгляд проект про життя відомої на весь світ галичанки як серйозний фільм, заснований на реальних історичних подіях. У 1997 році серіал ви-йшов на телевізійний екран України, у 2000 році був показаний на каналі OPT[1].

Під час зйомок серіалу журналістка Т. Поліщук зазначала: "Розмовляючи з акторами, зайнятими у зйомках картини, вражаєшся їхньому довготерпінню. Вони готові працювати за копійки, безкоштовно. Тільки б зніматися. І нехай їх бентежать багато історичних нестыковок сценарію — на все закривають очі. А навігадували Денис Тесленко з Борисом Небієрідзе чимало. Якщо фільм усе ж вийде на екрани, то ми дізнаємося про долю дітей Роксолани — Селіма й Баязета. Як молодший син піде проти свого батька, перейшовши на бік козаків (привіт від гоголівського "Тараса Бульби"). Розумна Роксолана-Хуррем крутить своїм зоряним чоловіком Сулейманом як хоче. Побачимо нелегкий шлях виникнення Запорозької Січі, дізнаємося про її засновника гетьмана Дмитра Вишневецького (Байду). Багато пригод пов'язано з візиром Кримського ханства Аланом-беєм, роль якого виконує Віталій Борисюк. Підступів, змов і ульвів на долю головних героїв випадає немало. Свій унесок в інтриги зроблять італійські вельможі. До речі, їх грають "іноземці" — російські актори Ігор Дмитрієв і Борис Хмельницький. У ролі принцеси Корнаро дебютує Дарія Хмельницька[4]."

Рейтинг серіалу дає підстави вважати, що він став популярним. Майстри кінематографа намагались відтворити "неоднозначну, мінливу, але дуже сильну фігуру, особистість, яка двічі подолала кордони стереотипного сприйняття жіночого українського — як власне жінка і як носійка української ментальності [4]".

Оскільки серіал мав дещо незавершений фінал, виникла пропозиція щодо зйомок "Роксолани-2", які відбулися у 2002—2003 роках на студії "Укртелефільм". У двадцяти серіях фільму показано продовження історії славетної жінки аж до її смерті (сценарист фільму —

Д.Тесленко, режисер — Б. Небієрідзе), але через певні обставини показ картини було відмінено.

Як зазначає О. Стяжкіна, перепрочитання образу Роксолани почалося в середині 90-х років. З його підсумками можна ознайомитися за двома видами джерел, що не так давно і з великим небажанням були схвалені академічними дослідниками як прийнятні і можливі варіанти вивчення історичного процесу: по-перше, це матеріали інтернет-сайтів, по-друге, відеодокументи, тобто перший український телесеріал "Роксолана" ("Полонянка султана", "Дружина халіфа").

Рідне місто Насті Лісовської — Рогатин, теж не залишилося осторонь ушанування пам'яті султанші. У 1999 році під час святкування 800-річчя міста було відкрито бронзовий пам'ятник Роксолані. Його автор — скульптор Р. Романович.

Портретів Роксолани у світі є чимало, однак дослідники сходяться на думці, що не всі вони документальні, більшість — апокрифічні через закритість життя жінки у мусульманському світі. Найдавнішим серед українських портретів Роксолани вважається той, що зберігся в експозиції Львівського історичного музею і датується XVI ст., — молода жінка з великим білим тюрбаном із червоними смугами. Портрет виконаний на дерев'яній дошці. Наприкінці минулого року в Івано-Франківську за сприяння Прикарпатського національного університету ім. В. Стефаника видано книжку Богдана Гавриліва та Івана Миронюка "Роксолана у світі", у якій вони аргументовано доводять, що знайдено документальні портрети Роксолани італійських художників Паоло Веронезе й Тиціана. "Серед науковців немає єдиної думки, котрий із дев'яти відомих портретів Роксолани нині є достовірним", — зазначає історик-краєзнавець Богдан Гаврилів [1, с.25].

Скориставшись пошуковими системами Yandex, Aport, Rambler, Sesna і поставивши за умови пошуку ім'я "Роксолана", можна уявити собі рівень поширення і міру усвідомлення нового жіночого національного символізму. Результат пошуку, наприклад, за системою Yandex, пропонує досліднику 112 серверів, 3067 сторінок, на яких 9515 разів згадується задане ім'я. Відкинувши енциклопедичні статті, присвячені племені роксоланів, а також книгарні, що торгують однойменною книгою Павла Загребельного, ми можемо отримати "сухий", але вражаючий залишок укорінених у масовій свідомості образних стратегій. Українська Роксолана — це "лідер квіткового бізнесу України ТОВ "Роксолана", журнал для жінок, численні кафе, мінеральна вода, портфоліо моделей і фотографії дам, що бажають вийти заміж за іноземця, псевдонім української співачки, рекламні агенції, косметичні фірми, колекції верхнього одягу і нижньої білизни, салони і магазини, кухонні меблі та механічні прилади [1].

Література

1. Рощина Н. Роксолана. — Харків, "Портфоліо", 2009 р. — 123с.
2. Роксолана: Міф чи гордість // CITY LIFE/ — № 5. — 2005. — С. 18—25. (укр.)
3. Енциклопедія. Режим доступу: <http://www.macsanomat.com/index.php/term/1-entsiklopediya>, 35189-roksolana.xhtml
4. Поліщук Т. Пристрасті за Роксоланою. Режим доступу: <http://www.day.kiev.ua/4794>
5. Книш І. Імператорська кар'єра Анастасії Лісовської. Режим доступу: <http://exlibris.org.ua/text/roksolana.html>
6. Назарук О. Роксоляна. — К.: Дніпро, 1992р. — 271с.
7. Скаврон Б. Слідами Роксолани. Режим доступу: <http://gk-press.if.ua/node/4944>

Марія Привалова. Інтерпретація образу Роксолани в творчестві українських письменників

В этой статье исследуется проблема интерпретации образа Роксоланы в украинской литературе.

Ключевые слова: интерпретация, историческая фигура, Османская империя, исторический колорит.

Mariya Privalova. Interpretation the figure of Roxolan in Ukrainian literature

Article is study the problem of interpretation of the image Roxsolany in Ukrainian literature.

Key words: interpretation, historical figure, the osmanska empire, historical colour.

До Дня слов'янської писемності

"Мова — життя духовного основа"

Усний літературно-музичний журнал

Віра Защипас, Людмила Зінкевич,
вчителі української мови та літератури
ЗОШ № 28 м. Житомира

Мета: показати велич і багатство рідного слова, з'ясувати витoki нашої мови, її місце серед інших слов'янських мов; розвивати культуру усного та писемного мовлення, творчі здібності, удосконалювати навички виразного читання; виховувати повагу до історичного минулого, інтерес до барв української мови.

Обладнання: мультимедійна дошка, малюнки дітей, портрети відомих українців, роздатковий матеріал, назви сторінок усного журналу.

Тип заняття: усний журнал.

Перебіг заходу

Епіграф: *Мова — це кров, що оббігає тіло нації.
Виточи кров — умре нація.*

Ю. Дзерович

(Звучить пісня "Моя земля" у виконанні Т.Повалій.)

Сторінка перша
"Спочатку було слово"

(Сторінки оголошують два хлопчики та дві дівчинки у національних костюмах.)

Ведуча. У кожного народу є своя мова, яка для нього найрідніша і найдорожча, кожен має право нею думати й розмовляти. Бо доки народ має мову — є і сам народ, а не стане її — не буде й народу, тому що вона — основа національності.

Наша українська земля стародавня, така ж давня і наша мова. Ще у 1880 році було доведено польським лінгвістом, що їй щонайменше 7 тисяч років.

*Я мислю мовою цією,
Я нею змалку говорю,
Зву рідною її, своєю —
Це де завгодно повторю.
Вона державною вже стала,
Але до волі довго йшла.
Щоразу з попелу вставала...
А скільки спалена була!
На ноги інша б не сп'ялася,
А українська знов жива!
Нарешті стала, відбулася!
Говорить, думає, співа!*

(Звучить пісня "Моя Україна" Ю. Рибчинського у виконанні учнів.)

Сторінка-легенда

**"Своє краще. І не тому, що воно своє,
А тому, що таки краще"**

Ведуча. Кожному дорога своя мова: полякові — польська, болгарину — болгарська, чехові — чеська,

французові — французька, італійцеві — італійська, а українцеві — українська. Члени шкільного евроклубу "Барвінок" підготували для вас **сценку "Мова про мову"**. Зустрічайте!

Було це давно — ще за часів старої Австрії. В купе поїздної Львів — Відень їхали чотири пасажири: англієць, німець, італієць і наш українець.

Говорили про різне і нарешті почали — про мови: чия мова краща, багатша, котрій належить світове майбутнє. Самозрозуміло — кожен вихваляв свою мову!

Англієць заявив, що Англія — це країна завойовників і мандрівників, які славу її мови рознесли по всьому світі. Англійська мова — це мова Шекспіра, Байрона, Діккенса, Ньютона, Дарвіна та інших великих письменників і науковців. Очевидно — англійська мова — це світова мова!

Гордовитий німець відразу заперечив, бо ж німецька мова — це мова двох імперій: Великонімецькини та Австрії! Це мова філософії, техніки, армії, медицини, мова славних Міллера, Канта, Вагнера, Гете і Гейне. І тому тільки німецькій мові належить світове майбутнє.

А італієць, посміхаючись, сказав: "Ви обидва не маєте рації. Моя мова — мова сонячної Італії — це мова музики, мова кохання — а про кохання мріє кожен... Італійською мовою написані славетні твори Данте, Боккаччо, Петрарки, лібрето знаменитих опер Верді, Пучіні, Россіні та інших великих італійців. Ні, тільки італійська мова може стати провідною мовою в світі!"

А наш українець — по довгій мовчанці — сказав: "Я міг би, панове, як і ви, хвалитись, що моя рідна мова — це мова незрівнянного сатирика Котляревського, безсмертного генія Тараса Шевченка, неперевершеного у

світі лірика Лесі Українки, великого титана Франка. Я міг би назвати багато славних імен свого народу, але не в тому суть! Ви ж нічого не сказали про саме багатство і можливості наших мов. А це найважливіше! От, скажімо, чи могли б ви своїми мовами написати невелике оповідання, в якому всі слова починалися б з тієї самої букви?!

— О, ні! Це неможливо, — заявили всі.

— На ваших мовах — неможливо, а нашою — це зовсім просто! Назвіть якусь букву, — звернувся він до німця.

— Хай буде "П", — сказав той.

— Добре. Оповідання буде називатися "ПЕРШИЙ ПОЦІЛУНОК".

ПЕРШИЙ ПОЦІЛУНОК

Популярному перемишльському поету Павлу Петровичу Подільчаку прийшло по пошті приємне повідомлення:

— Приїздить, Павле Петровичу, — писав поважний правитель Підгорецького повіту Полікарп Пантелеймонович Паскевич, — погостюєте, повеселитесь!

Павло Петрович поспішив, прибув першим поїздом. Підгорецький палац Паскевичів привітно прийняв приїжджого поета... Потім під'їхали поважні персони — приятелі Паскевичів...

Посадили Павла Петровича поряд панночки — премилої Поліни Полікарпівни. Поговорили про політику, погоду, Павло Петрович прочитав підібрані пречудові поезії. Поліна Полікарпівна програла прекрасні полонези, прелюдії. Поспівали пісень, потанцювали падеспан, польку...

Прийшла пора — попросили пообідати. Поставили повні підноси пляшок: Портвейну, Плиски, Пшеничної, підігрітого пуншу, Пільзнерського пива. Принесли печені поросята, приправлені перцем півники, пахучі паланиці, печінковий паштет, пухкі пампушки під печеричною підливою, пироги, присмажені плячки...

Потім прислуга подала пресолодкі пряники, персикове повидло, помаранчі, повні порцелянові полумиски полуниць, порічок...

Почувши приємну повноту, Павло Петрович подумав про... панночку.

Поліна Полікарпівна попросила прогулятись по Підгорецькому парку, помилуватись природою, послухати пташині переспіви. Пропозиція повністю підійшла підхмеленому поету. Походили, погуляли... Порослий папороттю давній парк подарував парі приємну прохолоду... Повітря п'янило принадними пахощами...

Побродивши по парку, пара присіла під порослим плющем платаном... Посиділи, помріяли, позіхали, пошептали, пригорнулися. Прозвучав перший поцілунок...

— Прощай, парубоче привілля! Прийдеться поету приймакувати!

Історична сторінка

**"І щось мені таке болить,
Що це і є, напевне, Україна"**

Ведуча.

Перестороги тривожні дзвони!

Не дайте впасти в забуття.

Бо хліб чужинський та корона

Не вбережуть вас всіх від каяття!

Чарівна й родюча наша земля здавна приваблювала завойовників. 270 років поспіль намагалися знищити українську мову, а разом з нею і український народ.

Проте народ плекав рідну мову як дорогоцінний скарб. Ви тільки вслухайтесь:

1720 р. — указ Петра I про заборону книгодрукування українською мовою;

1769 р. — заборона використання українських букварів;

1817 р. — закрита Києво-Могилянська академія;

1863 р. — Валуєвський циркуляр;

...далі Ємський указ....

Скільки тортур зазнала українська мова! Інша б не витримала такого тиску, загинула б, а українська — живе! Сьогодні стала державною, звучить у світі.

(Звучить пісня "За любов і волю", учні виразно читають вірш про мову.)

Пісенна сторінка

"Мова — це пісня душі, покладена на слова"

Ведуча. Минають віки, змінюються суспільні устрої, проте, як і раніше, у Царгороді на риночку та п'є Байда мед-горілочку, за славним Морозенком вся Україна плаче, і шоліта — стороною дощик іде, і за гаєм зелененьким бере вдова льон дрібненький, і досі ніяк не вгамується той шум, що вчинив комар, який на мусі оженився, і досі два півники молотять свій горох, і танцює риба з раком, а петрушка з пастернаком....

Мову врятувала пісня, яка ніжним леготом шелестить над колискою немовляти, теплими крильми обійма закоханих, в'ється жайвором над росяними ланами, золотими сурмами вітає вона сонце у дні всенародних торжеств.

Лев Толстой сказав: "Хто має таку пісню, тому нема чого боятися за своє майбутнє. Щасливі ви, що народилися серед такого народу з такою багатою душею." (Пісня у виконанні шкільного дитячого хору.)

Європейська сторінка

**Я більш ростиму як людина,
Чим більше знатиму я мов.
Та перше слово — Україна!
Моє життя, моя любов!**

Ведуча. Знання мови, її тонкощів, багатств, порівняно з іншими, потрібно людині так само, як знання її родоводу.

Мова — це не море. Це краєвид. Як на поверхні землі важко "пересунути гору" яку-небудь чи яругу, промиту дощами, засипати так, щоб її знову не вимило, так і в мові майже неможливо відновити втрачене. Пам'ятайте про це!

Ми далекі від того, щоб порівнювати, чия мова краща. Бо кожна мова для її носіїв є найкращою.

Члени євроклубу "Барвінок" підготували для вас вірш "Заповіт" безсмертного Тараса Шевченка різними мовами світу. Зустрічайте.

Сторінка народної мудрості

Птицю пізнають по пір'ю, а людину — по мові!

Ведуча. Михайло Шолохов сказав, що прислів'я нагадують крила птаха, які летять від покоління до покоління, і не знаєш, де закінчиться їх політ.

Такі птиці сьогодні залетіли до нашого залу. Нехай вони відгукнуться, стрепенуться словами народної мудрості.

(Глядачі називають прислів'я про мову.)

Сторінка гречності

А в спілкуванні людям личить те, що народ від серця зичить!

Учениця читає виразно вірш про ввічливість.

Ведуча. Римський імператор Юлій Цезар, побачивши серед своїх убивць пригрітого ним Брута, здивовано запитав (ці слова згодом стали крилатим ви-словом): "Ту квокве, Бруте?" Нашою мовою це звучить: "І ти, Бруте?"

У латинян ця форма називалась вокатив. У нас — кличний відмінок.

Цей відмінок настільки прекрасна й мудра форма слова, що ми маємо бути вдячні Богу за неї.

Від Карпат до Кубані наша мова протягом тисячоліть зберігає кличну форму. Цей факт ще більше дивує, коли знаєш, що всі романські мови не зберегли його, навіть італійська, де колись звучало: І ти, Бруте? Не допомогло навіть те, що й нині Ватикан користується латиною, де досі жива форма "Mi Domine" ("Боже мій!")

Учні читають виразно поезії про кохання із звертаннями.

А вже весна, а вже красна.

Із стріх вода капле...

Молодому козаченьку

Мандрівочка пахне.

Помандрував козаченько

У чистеє поле,

За ним іде дівчинонька:

— Вернися, соколе!

.....

Ніч яка місячна, ясна, зоряна,

Видно, хоч голки збирай,

Вийди, кохана, працю зморена,

Хоч на хвилиночку в гай.

Ти не лякайся, що змерзнеш, лебідонько,

Тепло: ні вітру, ні хмар.

Я пригорну тебе до свого серденька,

А воно тепле, як жар.

.....

Так ніхто не кохав. Через тисячі літ

Лиш приходять подібне кохання.

В день такий розквітає весна на землі

І земля убирається зрання.

Гей ви, зорі ясні! Тихий місяцю мій!

Де ви бачили більше кохання?

Я для неї зірву Оріон золотий,

Я — поет робітничої рани.

.....

Любіть Україну, як сонце любіть,

Як вітер, і трави, і води...

В годину щасливу і в радості мить,

Любіть у годину негоди.

*Юначе! Хай буде для неї твій сміх,
І сльози, і все до загину...*

Не можна любити народів других,

Коли ти не любиш Україну.

Дівчино! Як небо її голубе,

Люби її кожну хвилину.

Коханий любить не захоче тебе,

Коли ти не любиш Україну.

Сценка із "Лісової пісні" Лесі Українки.

Виступ гостя — актора театру імені Івана Кочерги.

Жартівлива сторінка

Народ скаже — як зав'яже

Виразне читання гуморесок.

Сценка "За двома зайцями".

Фонозапис пісні "Є в нас воля" у виконанні Павла Зіброва.

Сторінка поетична

"Поезія — це завжди неповторність, якийсь безсмертний дотик до душі"

Ведуча. Мова і література тісно пов'язані. Через мову письменник реалізовує свій творчий задум, своє бачення світу. Якби не наша чудова українська мова, хіба б ми вели сьогодні розмову про великих майстрів слова, які відомі всьому світові, які прославляють рідну землю у віршах і прозі? Навряд.

Учениця читає вірш Ліни Костенко.

Звучить українська народна пісня "Ой ти, жайворонку".

Ведуча. Якщо з українською мовою

В тебе, друже, не все гаразд,

Не вважай її примусовою,

Полюби, як весною ряст.

Примусова тим, хто цурається,

А хто любить, той легко вчить:

Все, як пишеться, в ній вимовляється, —

Все, як пісня, у ній звучить.

І журлива вона, й піднесена,

Тільки фальш для неї чужа.

В ній душа Шевченкова й Лесина,

І Франкова у ній душа.

Дорожи українською мовою,

Рідна мова — основа життя.

Хіба мати бува примусовою?

Непутящим буває дитя.

(Д. Білоус)

Ведуча. "Нема просто слова. Воно або прокляття, або привітання, або краса, або біль, або бруд, або квітка, або брехня, або правда, або світло, або темрява" (Р. Гамзатов).

(Пісня М. Поплавського "Ти будеш жити, Україно".
Всі учасники виходять на сцену. Вручення дипломів учасникам та організаторам свята.)

Експедиція в музей Джозефа Конрада у Тереховому

Тамара Бабійчук,

кандидат педагогічних наук

Бердичів

Розглядається питання організації і проведення екскурсії в музей Джозефа Конрада для студентів педагогічного коледжу. Описуються різні форми роботи після проведення екскурсії.

Ключові слова: позакласна робота, літературне краєзнавство, екскурсія в музей, виховання і розвиток, відеофрагменти.

Вихідним для нашої статті є положення Концепції літературної освіти про гуманітарний напрямок як один з найважливіших, оскільки забезпечує духовний розвиток учнів. Основна мета літературної освіти, як наголошено в документі, — виховання творчого читача із самостійним критичним мисленням, формування гуманістичного світогляду, загальної культури, естетичних смаків особистості [15].

Така мета реалізується не тільки в навчальній, а й у позакласній роботі, в системі якої особливе місце займає літературне краєзнавство. Першими питання літературного краєзнавства стали розробляти такі науковці, як К.Ушинський, С.Русова, С.Рудницький, А.Макаренко. Сьогодні ми маємо ґрунтовні розвідки, присвячені літературному краєзнавству, авторами яких є І.Волинець, Н.Волошина, М.Горда, О.Ісаєва, Ж.Клименко, Ю.Ковбасенко, О.Куцевол, А.Лисенко, А.Лісовський, Л.Мірошніченко, Є.Пасічник, С.Пультер, С.Сафарян, Г.Самойленко, О.Ставровський, Б.Степанишин, Г.Токмань, О.Фесенко, Л.Фурсова, В.Шуляр, М.Янко та ін. [4, 7, 9, 10, 12, 13].

І хоча об'єктом вивчення стало багато сторінок літературного краєзнавства, однак питання проведення літературних екскурсій поки що розроблені недостатньо. Це і обумовлює **актуальність та новизну** нашої публікації. **Метою статті** є спроба, по-перше, розробити різні форми роботи за літературною екскурсією, по-друге, познайомити з цікавим музеєм письменника-земляка, класика світової літератури Джозефа Конрада.

Як відомо, екскурсія займає важливе місце в системі позакласної роботи з літературного краєзнавства. Екскурсія — це особлива форма заняття, до проведення якої висуваються вимоги досягнути пізнавальної, виховної, розвивальної мети, а також відповідати віковим особливостям екскурсантів, мати свою внутрішню логіку й організацію.

В.Неділько застерігав від того, щоб літературні екскурсії носили пасивний характер [11; с.239]. Отож, як бачимо, вчитель-словесник зобов'язаний не тільки методично грамотно організувати екскурсію (для цього йому слід мати, окрім організаторських здібностей, ще й, по-перше, власну потребу в такій екскурсії, зацікавленість нею, по-друге, педагогічний такт, знання індивідуальних особливостей студентів, їх можливостей, уподобань тощо). Учителю-словеснику після екскурсії повинен допомогти учням осмислити, зрозуміти і закріпити в пам'яті все побачене. Тому екскурсія, на думку Н.Волошиної, не закінчується поверненням додому. Учням можна запропонувати різні види роботи: бесіди, складання діалогів, усні й письмові відповіді на запитання, оформлення альбомів, виступи по шкільному радіо, замітки у стінгазету, твори за матеріалами екскурсій [8; с.139—140]. Нам хочеться конкретизувати

її і доповнити, з огляду на сучасний стан розвитку методики літератури, твердження високошанованих авторів. Покажемо, як, на наш погляд, слід провести екскурсію; для цього пропонуємо конкретний музей.

У селі Терехове (Бердичівський район Житомирської області) функціонує унікальний музей, подібного якому не знає Україна. Тут народився класик англійської і світової літератури Джозеф Конрад. Дивовижний факт. Справді, далеко не в кожному селі чи навіть місті народжуються метри світового красномовства.

На екскурсію слід взяти не більше 30 осіб. Оптимальна кількість, на нашу думку, — 15-20 осіб. Викладач повинен методично грамотно провести попередню роботу і наголосити на уважному слуханні і нотуванні розповіді екскурсовода, на участі кожного екскурсанта в бесіді з екскурсоводом.

На наш погляд, **попередня робота повинна мати такі складові:**

- Повідомлення про Джозефа Конрада.
- Коротка розповідь про музей у Тереховому.
- Визначення подальших (після екскурсії в музей) завдань.

Плануючи роботу, викладач повинен бути готовим як до озвучення власних пропозицій, так і до прийняття (чи неприйняття) слушних думок самих студентів.

Можливі форми роботи після відвідин музею:

1. Обмін враженнями.
2. Конкурс на найбільш оригінальну думку, пов'язану з відвідинами музею.
3. Оформлення фотовиставки за матеріалами екскурсії.
4. Написання статті в коледжанську чи місцеву газету.
5. Складання рекомендацій читачам "Як у ХХІ столітті читати твори Джозефа Конрада і отримувати від цього насолоду".
6. Організація диспуту за романом "Лорд Джім".
7. Проведення науково-практичної конференції, присвяченої Конраду.
8. Відкриття виставки художніх робіт за творами Конрада (ілюстрації, витинанки, вироби з солоного тіста тощо).
9. Складання кросвордів за творами Конрада.
10. Демонстрація художніх фільмів, створених за повістями і романами Конрада, з їх подальшим обговоренням.
11. Укладання відеотеки (художні фільми — екранізації творів Конрада).
12. Написання рецензій на екранізації творів Конрада.

13. Укладання збірки афоризмів Конрада.
14. Підготовка виставки книг Конрада з анотаціями.
15. Рекламування книг Конрада.
16. Проведення вікторини за творами Конрада.
17. Опис ілюстрацій художника Юрія Теплового до творів Конрада.
18. Презентація мультимедійних проектів "Джозеф Конрад: життя і творчість", "Музей Джозефа Конрада в Тереховому", "Джозеф Конрад у Бердичеві".
19. Інсценізація уривків з романів і повістей Конрада і представлення роботи акторів на театральній сцені.
20. Монтаж відеофільму "Джозеф Конрад" (фільм укладено на основі відеофрагментів).
21. Збір матеріалів про лауреатів премії імені Джозефа Конрада.
22. Проведення екскурсії "Знайомство з творами художників-мариністів".
23. Підготовка добірки україномовних поезій про сенс життя і поезій морської тематики.
24. Укладання ілюстрованого "морського словничка".
25. Створення куточка Джозефа Конрада в коледжі.

Ми наголошуємо: екскурсія до літературного музею не може бути спонтанним або неретельно підготовленим заходом; вона потребує доброї попередньої підготовки і не закінчується поверненням додому. Треба, щоб екскурсія стала подією, щоб у подальшому в юнаків і дівчат виникло бажання бути професійними екскурсантами літературних музеїв, тобто ми говоримо про формування нового виду *культурологічної компетентності* — вміння бути таким екскурсантом, який не тільки все бачить і чує під час екскурсії, але й аналізує бачене і чує, осмислює власні думки і почуття і прагне самостійно продовжити пошуки нової інформації з різних джерел з метою як власного розвитку, так і передачі іншим своїх вражень у цікавій формі.

Коментарі до проведення різних форм роботи після проведення екскурсії в музей Джозефа Конрада

Значимо, що реалізація всіх вищезазначених форм роботи, окрім першої, вимагає тривалого часу.

Обмін враженнями слід організувати одразу після закінчення екскурсії. Його необхідно здійснити з метою фіксації щойно отриманого матеріалу і узагальнення думок, налаштування на подальшу серйозну роботу. Уважно вислуховуючи враження студентів від екскурсії, викладач допомагає чітко виокремити почуття, які виникли під час її проведення; думки, які з'явилися по її закінченні. Доцільно пригадати експонати, які запам'яталися, їх добір, розташування, смислове та емоційне навантаження, вплив на екскурсантів. Необхідно звернути увагу студентів на екскурсовода як повпреда письменника перед гостями музею (професіоналізм, зокрема обізнаність з матеріалом, емоційність розповіді, вміння спілкуватися з відвідувачами). Наприкінці порекомендувати поділитися враженнями від відвідин музею з рідними і близькими, запам'ятати їх реакцію на повідомлення.

Після екскурсії через визначений час (2—3 дні) уже можна провести оголошений напередодні конкурс на найбільш оригінальну думку, пов'язану з відвідинами музею, і водночас презентувати мультимедійний проєкт "Музей Джозефа Конрада в Тереховому", фотовис-

тавку за матеріалами екскурсії. Присутніми можуть бути також ті, хто не брав участі в екскурсії. Як переконує власний досвід, такі форми роботи мають великий потенціал, оскільки здійснюється навчання, розвиток, виховання. Викладачеві треба вислухати кожного, подякувати за участь у конкурсі, акцентувати увагу присутніх на цікавих думках. Запропонувати подати кращі виступи і фотографії для публікації в коледжанській газеті і визначити відповідальних за виконання такого завдання (надалі всі заплановані заходи, пов'язані з даною екскурсією, варто теж висвітлити в газеті, це дисциплінує студентів, заохочує до активної творчої і дослідницької праці).

Бажано запропонувати домашній міні-кінотеатр (перегляд з батьками, рідними, друзями художніх фільмів, створених за повістями і романами Конрада). Студенти отримують диски, на яких записані художні фільми, і завдання — написати рецензії на екранізації. Як бачимо, водночас коледжанська відеотека поповнюється високомистецькими кінотворами провідних режисерів світу і популярних акторів. Укладаючи відеотеку, необхідно зазначити назву фільму; короткий зміст; твір Конрада, покладений в основу; режисера; акторів — виконавців головних ролей; рік випуску фільму; тривалість тощо. Пропонуючи домашній міні-кінотеатр, водночас заохочуємо батьків наших студентів до співпраці, окрім того, сприяємо налагодженню добрих стосунків між членами сімей.

Надзвичайно цікавим видається нам диспут за романом "Лорд Джім", підготовлений самими студентами. Перед диспутом доцільно виразно прочитати вірші про сенс життя, провести вікторину за романом, познайомити присутніх з власними ілюстраціями до роману, прочитати кілька сторінок з "морського словника".

До науково-практичної конференції студенти готують власні міні-дослідження, здійснені за творами Конрада; виставку творчих робіт ілюстративного характеру, а також кросворд за творами Конрада, читання описів ілюстрацій художника Юрія Теплового.

Багато сил і часу витрачається на підготовку інсценізацій уривків з романів і повістей Конрада і представлення такої роботи на театральній сцені. Робота ця складна з огляду ще й на те, що твори Конрада практично немає російською мовою (за винятком кількох, що з ними можна здебільшого ознайомитися через Інтернет); переклади творів Конрада українською, за нашими спостереженнями, взагалі відсутні. Після виступу на сцені студенти в цілому готові до аматорських зйомок. Цей вид роботи, як бачимо, завершується монтажем відеофільму, який складають 6—8 відеофрагментів. Створений відеофільм треба обов'язково показати студентам. Як правило, після демонстрації фільму проходить його обговорення.

Створенню куточка Джозефа Конрада передують накопичення змістовного різнопланового матеріалу. Відкриття куточка слід зробити урочистим, запросити гостей (з музею Джозефа Конрада, місцевих конрадознавців, бібліотекарів). Конрадознавці коледжу до відкриття можуть підготувати розповідь про результати своєї роботи, про експонати і обов'язково — художнє читання уривків з творів Конрада. Роботу кращих юних конрадознавців можна відзначити дипломами, подяками.

Як відомо, літературний музей — це книги, рукописи, особисті речі письменника, елементи певної історичної епохи; в музеях організовуються виставки, літературно-музичні вечори, відбуваються засідання клубу любителів літератури. Ми пропонуємо здійснити також

зворотний зв'язок — повернутися до музею через кілька років, звітуючи про роботу, поштох до якої дав музей. Така зустріч, безперечно, для працівників музею — найбільше визнання їх як професіоналів (творців музею і його пропагандистів).

Як бачимо, виокремлені і лаконічно описані нами форми роботи за літературною екскурсією дозволяють:

— навчити студентів працювати з різними джерелами інформації, використовувати набуті знання в різних соціумах;

— розвивати творчі здібності, критичне мислення, уміння проводити компаративний аналіз твору;

— розширити світогляд, коло літературних знань юнаків і дівчат,

— формувати в студентів оптимістичний погляд на світ; вміння вести диспут; висловлювати логічно і грамотно свої думки;

— виховати зацікавлення літературою рідного краю; шанобливе ставлення до талановитої людини, толерантність; бажання постійно навчатися і вдосконалювати свої вміння, а також працювати в групі однодумців тощо.

Варто зазначити, що більшість форм роботи були запропоновані самими студентами; між іншим, окремі форми з'явилися безпосередньо в ході роботи. Усі вони надзвичайно важливі для студентів педагогічного коледжу, оскільки виховують в них насамперед читачів — таких людей, які самі будуть пропагувати книгу, передусім серед дітей дошкільного віку і їх батьків.

Слід провести анкетування студентів-конрадо-знавців.

Обсяг журнальної статті не дає нам можливості детально розглянути всі види роботи за літературною екскурсією, однак безперечно є те, що заявлена нами тема вимагає подальшого розвідок. Так, наприклад, актуальною перспективою може стати з'ясування впливу різних форм роботи за екскурсією на розвиток читацьких інтересів студентів — майбутніх вихователів дошкільних закладів.

Література

1. Бедь М.М. Із літературно-критичної спадщини Джозефа Конрада / М.М.Бедь // Бердичівщина: поступ у третє тисячоліття: науковий збірник "Велика Волинь": праці Житомирського науково-краєзнавчого товариства дослідників Волині. — Т.22. — Житомир: М.А.К., 2001. — С.400—406.

2. Буланов А. Джозеф Конрад. / А.Буланов // Конрад Джозеф. Повести и рассказы. Волгоград: Ниж.-Волжск. изд-во, 1985. — С.621—622.

3. Гіжа Л. Неоромантична проза Джозефа Конрада і Юрія Яновського: автореф. дис... канд. філол. наук: 10.01.05 / Л.Б. Гіжа; Терноп. нац. пед. ун-т ім. В.Гнатюка. — Т., 2009. — 20 с.

4. Горда М.С. Морально-етичне виховання студентів педучилища в процесі вивчення літератури рідного краю: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.02 "Теорія і методика навчання" / М. С. Горда. — К., 1999. — 19 с.

5. Конрад Джозеф. Ностромо. — М.: Художественная литература, 1985. — 528 с.

6. Костриця М.Ю. Співець морської романтики. Джозеф Конрад / Микола Костриця, Житомир. наук.-краєзн. т-во дослідників Волині, Житомир. обл. краєзн. музей. — Житомир: Вид. М. Косенко, 2009. — 59 с.

7. Мірошниченко Л. Ф. Зарубіжна література. Позакласні заходи. 9—11 кл. : посібн. для вчителя / Л. Ф. Мірошниченко, Ю. М. Дишлюк. — Харків : Ранок, 2004. — 208 с.

8. Наукові основи методики літератури: навч.-метод. посібн. / [Волошина Н.Й., Бандура О.М., Гальонка О.А. та ін.]; за ред. Н. Й. Волошиної. — К. : Ленвіт, 2002. — 344 с.

9. Пасічник Є. А. Літературне краєзнавство в школі / Є. А. Пасічник. — К. : Рад. школа, 1965. — 132 с.

10. Пасічник Є. А. Методика викладання української літератури в середніх навчальних закладах : навч. посібн. [для студ. вищих навч. закладів освіти] / Є. А. Пасічник. — К. : Ленвіт, 2000. — 384 с.

11. Позакласна робота з літератури: Посібник для вчителя / Упоряд. В.Я. Неділько. — К.: Радянська школа, 1986. — 160 с.

12. Самойленко Г.В. Краєзнавство культурно-мистецьке та літературне : навч. посібн. / Г. В. Самойленко. — Ніжин: НДПУ, 2001. — 150 с.

13. Токмань Г.Л. Методика викладання української літератури в старшій школі: екзистенційно-діалогічна концепція : монографія / Г. Л. Токмань. — К. : Міленіум, 2002. — 320 с.

14. Урнов Д. М. Джозеф Конрад. / Д.Урнов. — М.: Наука, 1977. — 126 с.

15. Концепція літературної освіти. — Режим доступу: http://osvita.ua/legislation/Ser_osv/13508

Додатки до статті

Повідомлення про Джозефа Конрада (напередодні відвідин музею)

Класик світової літератури Джозеф Конрад (справжнє ім'я Теодор Юзеф Конрад Коженівський) народився 3 грудня 1857 року в селі Терехове (Бердичівський район Житомирської області). Тут у садибі-палаці жила його прабабуся Ева Пільховська. Через три дні хлопчика було охрещено у Кляшторі Босих Кармелітів у Бердичеві. В українському селі майбутній письменник прожив 3,5 роки.

За участь у підготовці антимосковського повстання 1863 року його батько Аполло Коженівський (польський письменник, борець за незалежність своєї Вітчизни) був засланий. Конрад рано (у 8-річному віці) втратив матір, а в 11 років став круглим сиротою.

Ще в дитинстві Джозеф полюбив море (таке сильне було враження від Чорного моря: малий Конрад вперше побачив море 1866 р. в Одесі). 1874 року хлопець їде у Францію, в Марсель, де протягом чотирьох років навчається морської справи. 1878 року як матрос потрапляє в Англію. 1884 року стає капітаном і приймає англійське підданство, плаває на вітрильниках Британського торгового флоту. Капітан далекого плавання Джозеф Конрад об'їхав чи не весь світ.

Письменником його зробило море. Конрад одночасно вів вахтовий журнал і писав романи, повісті. Свій перший твір він показав Голсуорсі, який був пасажиром Конрадового судна. Дж. Голсуорсі прихильно поставився до початківця, порадив писати далі.

У 1895 році Джозеф Конрад змушений був залишити морську службу (захворів на тропічну лихоманку). Він оселяється в Англії, одружується і повністю віддається творчій праці.

Конрад — співець моря. Глибший і тонший, ніж інші письменники-мариністи — Джек Лондон, Роберт Стівенсон, Костянтин Станюкович. Герої Конрада — люди мужні, витривалі, благородні, сильні духом, наділені високими почуттями, глибокими переживаннями. Вони часто мріють про подвиг і здійснюють його. Дія Конрадових творів відбувається серед морів і океанів, у тропічних країнах, на безлюдних островах. Найвідоміші його твори пригодницького характеру — "Ностромо", "Лорд Джім", "Тиньова смуга", "Серце п'їтьми", "Перемога", "Дуель", "Фрейя Семи Островів", "Примха Олмейєра", "Негр з "Нарциса", "Тайфун".

Окрім романів, повістей, оповідань, Конрад написав літературно-критичні статті про Альфонса Доде, Івана Тургенєва, Гі де Мопассана, Джона Голсуорсі, Мігеля де Сервантеса, Вільяма Шекспіра, Оноре де Бальзака, Стівена Крейна, Марселя Пруста, Анатолія Франса.

Огляд експонатів (музей у Тереховому)

"Щиро вітаємо дорогих гостей на Батьківщині Джозефа Конрада!" — так запрошує музей у Тереховому. "Бережіть землю! Такої землі, як наша, немає ніде в світі!" Ці слова письменника написані під його портретом. Конрад сам зустрічає екскурсантів.

Перша кімната

1. На стіні висять портрети матері Евеліни Бобровської-Коженювської і батька Аполло Коженювського, малого Конрада.

2. Є фото:

будиночка у Тереховому, де народився Конрад (сьогодні це приміщення Терехівської школи, на стіні встановлена меморіальна дошка, на якій є надпис, що тут 3 грудня 1857 року народився відомий англійський письменник); Кляштора Босих Кармелітів; 3-річного хлопчика (фото стоїть на століку; світлина зроблена в Тереховому); вулиць міст Бердичева і Житомира (у цих містах маленький Конрад бував зі своїми батьками).

Інтерес гостей викликають **копії** коронованої Папою Римським **ікони Матері Божої Бердичівської** (ікона сьогодні зберігається у Кляшторі Босих Кармелітів у Бердичеві); листа-посвяти маленькому синові від батька — "Синові у 85-у річницю московської неволі"; листа матері Конрада до свого чоловіка від 25.05.1861 року; до маминого листа маленький Конрадик зробив приписку, що йому "тут добре", бо бігає по городі, правда, "комарики кусають"; хлопчик обіцяє приїхати до татуня, "як дощик перестане" (збереглися чотири листи Евеліни до Аполло, написані з Терехового).

Відвідувачі спиняються коло шафи, де виставлені **раритетні видання**: 26-томник, виданий англійською мовою у 1924 році; 27-томник, виданий польською мовою у 1974—1976 роках; видання російською мовою, здійснені у 20—30-х роках ХХ ст., книги Джозефа Конрада, видані в різний час у Польщі, Англії, США, Франції, Індії, Японії; твори хрещеного батька Конрада — письменника Юзефа Крашевського.

У шафі стоїть картина "Морський прибіт", намальована за творами Конрада російським художником Андрієм Тронем (українцем за національністю).

Меблі (шафа, дзеркало, столик, крісла), на жаль, не автентичні, тому що царським урядом було багато конфісковано, інше продано поміщиком Тарасовим, однак у кімнаті відтворено обстановку сер. ХІХ ст. (старовинні меблі для музею взято з Бердичева).

Друга кімната

Фото: 17-річного Конрада (в цьому віці він покидає Краків, щоб пов'язати свою долю з морем); могили батька у Кракові; Марсельського порту (Конрад 4 роки плавав на французьких кораблях); Конрада з матросами на палубі корабля "Торренс"; портів, у які заходив Конрад, — Мельбурн, Сінгапур, Сідней, Бомбей, Калькутта; дружини Джессі, родини; будиночків в Англії, де письменник проживав із сім'єю; могили Конрада в Бишопсборні неподалік Кентербері (Англія); письменників Альфонса Доде, Івана Тургенєва, Гі де Мопассана, Джона Голсуорсі, Мігеля де Сервантеса, Вільяма Шекспіра, Оноре де Бальзака, Генрі Джеймса, Чарльза Діккенса, Антона Чехова, Віктора Гюго, Анрі Стендаля, Гюстава Флобера, Олександра Дюма, Фенімора Купера, Стефана Жеромського, твори яких Джозеф Конрад читав із захопленням.

Оригінали листів: сина Джозефа Конрада — Бюкса і видатного конрадознавця Дмитра Урнова — професора Донецького університету, датовані 1973 роком; книговидавця Уго Мурсії з Мілану (Італія), який

видав усі 30 томів творів Конрада, до терехівських школярів (конрадознавець вітає працю юних терехівських краєзнавців, які працюють над створенням музею).

Копії: диплома капітана Джозефа Конрада; списку команди корабля "Барка-Палестина", на якому плавав Конрад; шлюбного свідоцтва Конрада.

Карти: родоводу по материнській і батьківській лінії; місць перебування Конрада (польською мовою); морських подорожей Конрада — Азія, Африка, Америка, Європа.

Макети: вітрильника "Отаго", на якому плавав Конрад; штурвала.

Книги Конрада, видані різними мовами світу.

Медаль, виготовлена на честь Конрада і подарована Гданським морським конрадовським музеєм.

Бюст Конрада, виконаний житомирським скульптором Антоном Матвієнком у 1986—87 роках.

Літературно-критичні праці про Конрада (автори монографій Анжей Браун, Ян Ватт, Віктор Борисов). Серед авторів — бердичівлянин Борис Устименко, який під впливом Конрада написав свою "морську" книгу "Тридцять два румба" і який листувався з онуком Конрада Філіпом (в музеї зберігаються два листи Філіпа Конрада до Бориса Устименка).

Є матеріали про фільми, відзняті за творами Конрада.

Третя кімната

Портрет Джозефа Конрада, подарований музею 1991 року (автор — бердичівський художник Григорій Положевець).

Під портретом — полиці з **працями науковців** усього світу, присвяченими Конраду. Так, зокрема, представлено роботи учених з Данії, Швеції, Норвегії, Японії, Португалії, ПАР. Окрасою є наукова серія "Конрад: західні і східні перспективи", яку веде доктор філологічних наук, професор Люблінського університету Веслав Крайка. Так, над проблемою "Конрад і Достоевський" працює Марк Соколянський — професор з Любека (Німеччина), а професор Кейнджі Танака (Японія) предметом своїх досліджень обрав наукові статті, нариси, щоденники Конрада. Велику роботу з конрадіани проводять студенти і викладачі Колумбійського університету США, конрадознавець з Німеччини Елмар Шенкель (Лейпцигський університет), Іво Відан — професор Загребського університету (Хорватія), Зденек Біран — професор Празького університету, проф. Здзіслав Найдер з Польщі. Автором цікавих книжок про Конрада є Рената Віггерсхауз з Німеччини. Виставлено роботи українських конрадознавців Юрія Кагарлицького, Миколи Костриці, Валентини Цибульської, Вадима Скуратівського, Олексія Опанасюка, Володимира Гижого, Лесі Гижі, Сергія Яковенка.

У музеї представлено матеріал про **Миколу Юхимовича Шепелюка**, заслуженого працівника культури Польщі, який все своє життя віддав створенню музею. Микола Шепелюк (філософ, педагог, поет) працював учителем на Рівненщині і Житомирщині. І всюди цікавився краєзнавством. У Тереховому ентузіаст-подвижник натрапив на документи, пов'язані з Джозефом Конрадом. Твори цього письменника Шепелюк із захопленням читав ще в довоєнні 30-і роки. Микола Юхимович документально з'ясував, що дідусь і бабуся Конрада по матері жили в Оратові (нині це Вінницька область), а в Тереховому, де насправді народився Конрад, жила у своєму маєтку бабуся Евеліни; саме сюди приїхала народжувати свого первістка внучка — май-

бутня мати Конрада. Шепелюк вирішив створити музей у Тереховому. Це було дуже складно і навіть небезпечно, оскільки Конрад не прийняв петроградську революцію, тому в СРСР його називали буржуазним письменником-занепадником. Але Микола Шепелюк вірив: музей буде. Разом з помічниками (їх було чимало) більше 20 років Микола Юхимович збирав матеріали, працюючи з різними джерелами. Сьогодні в музеї понад 300 експонатів, присвячених Конраду. 5 грудня 1987 року музей відкрив двері для відвідувачів.

Музей у Тереховому знають у всьому світі, адже музей має зв'язки з Любліним, Нью-Йорком, Лондоном, Парижем, Сеулом, Берліном, Любеком, Стокгольмом, Токіо. Особливо теплі стосунки склалися з Польською академією наук та з музеєм літератури імені Міцкевича. Музей бере участь у міжнародних конференціях. 26 червня 2006 р. в Терехове, наприклад, приїхали делегати IV Міжнародної конрадовської наукової конференції, яка проходила в Любліні. Це були вчені з Польщі, Німеччини, Англії, Франції, Швеції, Італії, Туреччини, Індії, Південної Кореї, Японії, США, Канади, Йорданії. А 26—29 вересня 2007 року у Тереховому проходила Міжнародна науково-краєзнавча конференція, присвячена Конраду. Були проведені екскурсії для науковців. Відомий конрадознавець Вєслав Крайка сказав, що історія створення музею і його збереження, як і біографія Миколи Шепелюка, а також нинішня наукова робота музею мають право стати темами для дипломних та курсових робіт.

Справді, багатотомні видання творів Конрада — перше важливе джерело для наукових літературних студій насамперед юними дослідниками. Саме тому в музеї працюють учні шкіл Бердичева і Бердичівського району, готуючи свої роботи для захисту в МАН. У музеї зберігаються учнівські дослідження про Конрада.

У 1993 р. за значні заслуги в пропаганді життя і творчості Джозефа Конрада, а також за активну участь у вивченні історії рідного краю музеєві села Терехове присвоєне звання "Народний".

У 2000 році директором музею став **Михайло Михайлович Бєдь**. Історик за освітою, Михайло Михайлович професійно досліджує історію Бердичівщини. Він активно співпрацює з періодичною пресою. Готуючи матеріали з конрадїани, Бєдь відкриває нові сторінки біографії славетного земляка. Так, Михайло Бєдь цікавиться питаннями: Мопассан в оцінці Конрада, роль Джона Голсуорсі у становленні Конрада як письменника, Конрад і філософ Бертран Рассел, психологізм романів Конрада, родина Джозефа Конрада, Конрад і Польща, Конрад і Україна тощо. Стаття "Джозеф Конрад про підприємництво" М.Бєдя, вміщена в газеті "Ріо-Бердичів" (2007 №42), — це невелике дослідження про методи господарювання головного героя — власника срібних копалень Чарлза Гулда (роман "Ностром"). Конрад наголошує: фундаментом, на якому може вирости багатство людини, повинні стати її компетентність і порядність. Михайло Бєдь переконаний: Конрад був своєрідним пророком, адже ще на поч. ХХ ст. заявив про згубні наслідки збройних переворотів і революцій, метою яких є насильницьке захоплення влади й ігнорування законів соціально-економічного розвитку суспільства. Письменник вважав, що лише мирними, правовими засобами повинні бути врегульовані і вирішені соціальні конфлікти. Аргументовано і емоційно розповідає Михайло Бєдь про життя Конрада — незвичайне, сповнене цікавих і ризикованих пригод.

Оригінальні думки, пов'язані з відвідинами музею (роздуми і питання студентів)

У музеї твори Конрада польською, німецькою, англійською, японською, російською мовами. Чому немає творів, перекладених на українську мову? (*Богдан Кудравець*)

"Пам'ятай, що куди б ти не плив, типливеш до Польщі", — так писав юному Джозефу дядько Тадеуш Бобровський. Я вважаю, що твори Конрада, хоч і написані по-англійськи, — це надбання передусім польської літератури. А ще переконана, що патріотичне виховання повинно починатися в ранньому дитинстві в сім'ї (*Анастасія Катинська*).

Життя і творчість Конрада мають колосальний виховний вплив на підростаюче покоління. Так, ми знаємо, що Томас Манн назвав Конрада не тільки першим повістярем епохи, але й стилістом англійської мови. Але до 21 року Конрад не знав англійської! Цю мову він вивчив самотужки. Яка сила волі, цілеспрямованість, віра! Чим не приклад для кожного з нас: усе життя вчитися (*Алла Чумак*).

Вражає скромність і самокритичність Конрада. На торгових вітрильниках і пароплавах ходив Конрад до Індії, Австрії, Малайського архіпелагу, Африки. Скільки, здавалось би, вражень — вистачить не на один роман. Однак письменником Конрад став тільки в 38 років. Багато років морський офіцер писав у каюті, але нікому не показував написане, вважаючи його недосконалим. Редагував наполегливо і вперто. Мусив винести на суд сучасників тільки художньо досконалий текст. І тут мимоволі з'являються аналогії з сучасними авторами. І стає сумно й незатишно на серці... Хочу також нагадати тим моїм ровесникам, які вважають себе ледь не письменниками (скомпонувавши с'як-так кілька віршів), що найкращий суддя написаному — це час. Отож не поспішайте виносити на люди те, що завтра у вас же викликатиме лише сором (*Лілія Січенко*).

У музеї побували Дмитро Павличко і Юрій Щербак, які у книзі відвідувачів визначили три джерела творчості Конрада — українська земля, велич англійської мови, сила польського духу. Я замислилася над думкою. Хочу низько вклонитися українській землі, яка в ранньому дитинстві так напоїла чудодійною животворною снагою маленького хлопчика, що він не міг не писати, що він писав так, як, власне, ніхто ні до нього, ні тим паче після нього писати не міг. Що ж то за сила така дивовижна у тобі, рідна земле? (*Олена Дудник*).

У моєму серці живуть слова відомого російського конрадознавця Дмитра Урнова: "Він думав по-французьки, писав по-англійськи, марив по-польськи". Марив по-польськи... Це стан, коли людина звертається до рідної мови, можливо, у реальному житті її забувши, а от на підсвідомому рівні... У стані, коли розум уже не контролює дії, раптом зринають слова саме рідної мови. Рідна мово, ти воістину незбагненна таємниця, яку, очевидно, ніколи не розгадати лінгвістам укупі з психологами, соціологами, філософами, теологами (*Анна Кравчук*).

Німецькі, англійські, польські кіномитці екранізували твори Конрада — "Лорд Джім", "Серце п'їтьми", "Кінець неволі", "Ностром", "Секретний агент", "Дуель", "Перемога". Чого цього не зміг зробити український кінематограф? Я не хочу чути банальне: "нема грошей". Немає на культуру, на освіту, на науку. А звідки ж тоді гроші у наших "достойників", які входять у список найбагатших людей планети? (*Ярослав Мазур*).

Конрад — син польського повстанця, французький матрос, капітан Британського флоту. За плечима в цієї людини — 5 континентів, 19 кораблів, моря, океани, які він борознив і юнгою, і капітаном. Герберт Уеллс казав,

що саме життя Конрада є готовою книжкою без фантастичного домислу. Дякуючи музеєві, я долучилася до цієї книжки. І думаю, що читатиму її все життя (*Елізавета Крилова*).

Канадський конрадознавець Стівен Бродські створив ілюстрації до творів Конрада. Я думаю, що теж, наспражені цікавими і розумними творами геніального земляка, проілюструю кілька повістей і романів (*Марина Тодорук*).

Я вважаю, що коли письменник-мариніст, класик світової літератури народився на нашій землі, то він є славним сином України (*Ольга Сорока*).

Екскурсивод наголосив, що море стало піснею, долею, життям, натхненням Конрада. Ці слова зродили в моїй душі питання: а що для мене може стати піснею, долею, життям, натхненням? Я зрозуміла: треба поспішати жити повноцінним, цікавим, осмисленим і духовним життям, а не, як живе багато моїх ровесників, — плутатися у віртуальному світі, "у павутині". Треба пізнати себе і реалізувати, пам'ятаючи, що дорога до мрії може бути довгою і складною — як у Джозефа Конрада (*Валерія Пушкарук*).

Мені сподобалися слова житомирського поета Валентина Грабовського, сказані від імені Конрада: "Блукач морів, аж двадцять літ сумлінно / Уздовж і впоперек я борознив моря. / І хоч здавалося, що вирваний з корінням / Із ґрунту рідного — я до землі запраг" (*Олена Томашевська*).

"Бережіть нашу землю! Такої землі, як наша, ніде більше немає" (з листа Конрада до дядька Тадеуша Бобровського). Про яку землю пише Конрад? Ми знаємо, що Тадеуш Бобровський жив в Україні, отож переконливо заявляємо: це про нашу українську землю говорять письменник, це вона найкращий у світі чорнозем, це її треба берегти, щоб не виснажилась, щоб залишалася рахманною навіки-віків. А чи не до нас це звертання? До нас, молодих українців? Не можна нам стояти осторонь, коли землю зневажають і коли її відбирають в українців (*Оксана Щепанська*).

Екскурсивод сказав, що батько Конрада був драматургом (писав сатиричні комедії, які з успіхом ішли на сцені Житомирського театру), перекладачем (перекладав на польську мову Віктора Гюго, Олександра Грибоєдова). За проектом батька в Житомирі здійснено планування і прокладання відомих житомирських бульварів. Так ось в якому містечку середовищі народився і зростав майбутній письменник. А чому про Аполло Коженювського ми нічого не знаємо? Треба берегти зодчих своєї країни і знати про них! Це ж приклад для наслідування. Людина ще в дитинстві повинна мати приклади, які спонукають до творчості (*Олена Дем'янчук*).

Я була вражена подвигом Миколи Шепелюка. Яка це, очевидно, була наполеглива, смілива людина. А який патріот України! Микола Шепелюк залишив після себе непроминуший слід. Виявляється, і в маленькому селі можна так багато зробити для Батьківщини (*Марина Войтова*).

Сподобалося, як схвильовано, аргументовано веде екскурсію директор музею — великий ентузіаст, справжній подвижник, людина ерудована і патріот України Бедь Михайло Михайлович. Він стільки знає напам'ять! (*Інна Томашевська*).

Ілюстрації Юрія Теплового до творів Джозефа Конрада

Багато думок викликала в мене ілюстрація до повісті "Серце пітьми". На передньому краї, спиною до глядачів, стоїть Куртц. Він середній на зріст, худорля-

вий, в лівій опущеній руці стиснута рушниця, права — піднята догори. Справа від Куртца — частокіл, на якому — людські черепи. Навпроти — гурт туземців зі списами. Люди сидять, уважно слухають Куртца, усміхаються. Очевидно, готуються до ритуального танцю на честь Куртца чи вже закінчили його. Чому Куртц не показує своє обличчя? Що на ньому, обличчі цієї страшної людини? Ненависть, презирство, зверхність, жорстокість? А які очі? Чому туземці захоплено дивляться на свого мучителя і вбивцю? Їх багато, а він один. Так, він озброєний. Але ж і в них є зброя. Позаду туземців — правічний густий ліс. А над ними — похмура небо. Як сталося, що одна людина може тримати в радісній покорі багатьох? Чи таке може бути тільки серед чорношкірих? А в Європі — ні? а в Україні?

Цілий спектр почуттів викликала у мене ілюстрація до повісті "Фрейя Семи Островів" — тривоги, замилювання, печаль. На палубі брига стоїть Джеспер, високий, сильний, стрункий. Обома руками він обіймає ніжну і тендітну маленьку Фрейю, тулить її до серця. Обоє пишноволосі, натхненні, щасливі і насторожені. Її погляд спрямований на узбережжя, його — на море. Вслухаються, чи не чигає небезпека. Кругом триси. Закохані в замкнутому колі. Їм звідси не вийти. Відчуття небезпеки огортає глядача. Місячне проміння освітлює Джеспера і Фрейю. Десь далеко-далеко світло, а тут, на бригові, сіро, темно. Герої приречені. Ніколи їм не бути разом. Може, це їх останнє побачення.

Екранізації творів Джозефа Конрада

Говорити сьогодні про популярність творів Конрада просто, адже їх не тільки читають, а й екранізують. Від 1919 року й дотепер створено понад півсотні фільмів за сюжетами його книг.

— Фільм Рідлі Скотта "**Дуелянти**" (1977) — призер Канського фестивалю. Головні ролі в фільмі виконували актори Харві Кейтель і Кіт Керрадайн.

— У знаменитому фільмі "**Апокаліпсис сьогодні**" (1979), що його знято за мотивами "Серця пітьми", Френсіс Форд Коппола переніс події на час в'єтнамської війни і зробив головних героїв військовими. Головного героя грає Мартін Шин, Куртца зіграв Марлон Брандо.

— Ближчою до тексту екранізацією "**Серця пітьми**" є однойменна стрічка британського режисера Ніколаса Роуга, знята ним для американського телебачення в 1993 році. В головних ролях знялися Тім Рот і Джон Малкович.

— Польсько-англійський проект режисера Анджея Вайди "**Тіньова смуга**" (1976) — це екранізація однойменної повісті Конрада. В головній ролі — alter ego письменника — знявся молодий польський актор Марек Кондрат.

— Фільм "**Саботаж**" (1936) — екранізація за мотивами роману "Секретний агент", реж. Альфред Хічкок. Головні ролі в фільмі виконували актори Сільвія Сідні і Оскар Хомолка. У 1996 році на основі цього ж твору було знято однойменний фільм із Бобом Хоскінсом, Патріцією Аркетт та Жераром Депардьє у головних ролях.

— Фільм "**Секретний агент**" (1996) — екранізація однойменного роману, реж. Кристофер Хемптон. У головних ролях Боб Хоскінс, Патрісія Аркетт, Крістіан Бейл, Жерар Депардьє і Робін Уільямс.

— 2005 р. в Чехії знято кінофільм за повістю Конрада "**Перемога**", головну роль у якому (українки) зіграла киянка Іванна Ілленко.

— За романом Конрада "**Лорд Джім**" польський композитор Р.Твардовський створив оперу (поставлена 1976).

Це цікаво!

— Коли малий Джозеф захворів, його забрав до себе у Новофастів Сквирського повіту дядько по матері Тадеуш Бобровський, який згодом відвіз небожа на лікування до Одеси. Хлопчак уперше побачив море... Що за ним — інші країни, інші землі? Згодом, уже на схилі літ, Дж.Конрад запише: "Мені було дев'ять літ чи близько цього, і я, сидючи над картою Африки того часу, ткнув пальцем у білу пляму, яка приховувала нерозгадану таємницю цього континенту, і сказав собі з абсолютною певністю і вражаючою твердістю, котра уже давно в моєму характері: — Виросту і побуваю тут!" І побував!

— За свідченнями сучасників, батьки кликали сина саме іменем Конрад — на честь героя поеми Адама Міцкевича "Дзяди".

— За життя Джозефу Конраду довелося почути немало докорів. Зокрема, докір про те, що він, мовляв, зрікся батьківщини, здобувши славу англійського письменника. На цей докір Конрад відповів: "Я належно вшанував батьківщину, здобувши визнання і довівши англійцям, що шляхтич з України ... знайде, що сказати їхньою мовою". Мало минути трохи часу, якихось 100—150 літ, щоб стало очевидним: ні письменник не зрікся Вітчизни, ні вона його.

— Залишившись у душі польським патріотом, Конрад 1924 р. відмовився прийняти титул британського лорда.

— Джозеф Конрад дружив з представниками тодішніх літературних і мистецьких та видавничих кіл, чиї імена давно вже стали знаковими. Це Андре Жід, Едвард Гарнет, Бертран Расел, Генрі Джеймс, Джон Голсуорсі, Стівен Крейн, Канінгем Грем, Френк Н. Даблдей, Норман Дуглас, Форд Медокс Форд, Жан Обрі, Генрі Джеймс і Герберт Д. Уеллс.

— Джозеф Конрад змальовував безмежні морські простори, людську волю, боротьбу — не тільки з природними стихіями, а й з темними силами часу, у який жив, протиставляючи дійсності своїх вигаданих власною фантазією героїв з майже надлюдською напругою почуттів, переживань.

— Конрад оспівував мужніх тубільців з "нецивілізованих" екзотичних країн, людську гідність і честь, незрадливу дружбу, засуджував грабежі, колоніалізм та расизм.

— Конрад вірив у можливість морального вдосконалення людської природи, про це він пише у своїх творах.

— Конрад володів почуттям космічного. Сторінками його книг іде всемогутня таємнича Доля, саме їй повністю підкоряються люди.

— Джозеф Конрад був першим письменником в англійській літературі, який порушив тему повернення до рідного дому.

— Конрад вперше в Європі почав писати про міжнародний тероризм.

— Конрада можна назвати великим прогнозістом світу.

— Ще за життя Джозефа Конрада його твори були високо поціновані критикою та європейськими письменниками.

— Томас Манн писав: "Коли я чую, як мене називають "першим повістярем епохи", я закутую голову. Дурниці! Ним був не я, ним був Джозеф Конрад, це належало б знати!" Корній Чуковський роздумував: "Знавці літератури ставлять його набагато вище таких популярних письменників, як Уеллс... чи Бернард Шоу". Габріель Гарсія Маркес зізнався: "І в Конраді, і в Сент-Екзюпері мене приваблює властива їм обом

манера дивитися на дійсність таким чином, що вона бачиться поетичною навіть тоді, коли могла б здаватися вульгарною".

— Конрад жив в Україні (на Житомирщині, у Чернігові, Львові, бував у Києві та Одесі, у с. Казимирівка Київської губернії).

— Природу, життя і побут України Конрад відобразив у багатьох творах: "Емі Фостер", "Дві сестри", "Князь Роман", в книзі "Зі спогадів"; в напівавтобіо-графічному романі "Тіньова межа".

— Твори Конрада перекладені майже всіма мовами світу (українською його перекладали С.Вільховий, М.Калинович, Г.Касьяненко, М.Лисиченко, В.Петровський, ГМ. Ропіківський, Е. Хоменко, О. Мокровольський, Л. Гончар та ін.).

— В Україні творчість Конрада досліджували М.Калинович, Г.Костенко, Г.Майфет, А.Ніковський, С.Родзевич, В.Цибульська та ін.

— У фільмі "Чужий" космічний корабель називається "Ностромо", як і в романі "Ностромо" Джозефа Конрада. Цікаво також, що назва міста з цього ж роману Сулако стала назвою космічного корабля у сіквелі "Чужого".

— ЮНЕСКО внесла 150-ту річницю з дня народження Джозефа Конрада до календаря знаменних дат у 2007 році.

— У 2007 році з нагоди 150-річчя Джозефа Конрада Національний банк Польщі випустив комплект ювілейних монет.

— По смерті письменника з'явилося багато літератури про нього, його творчість. У сімдесяті роки минулого століття стався справжній "конрадівський бум".

— У 70-ті рр. ХХ ст. у Великій Британії засновано Міжнародне конрадівське товариство.

— У США видається журнал "Конрадiana".

— Пам'ятник Джозефу Конраду встановлено у польському місті Гдиня на узбережжі Балтійського моря.

— У Сан-Франциско (Каліфорнія) є площа Джозефа Конрада.

— 2007 р. з нагоди 150-річчя від дня народження Конрада Польща заснувала для українських письменників премію його імені, першим її отримав Тарас Прохасько.

— У 70-х рр. ХХ ст. в англійській періодиці опублікована серія фоторепортажів "Тут народився Джозеф Конрад" кореспондента газети "Земля Бердичівська" Віктора Коржюка.

— Музей Джозефа Конрада відкрито 2008 р. в місті Бердичеві. Музей діє у тимчасовому приміщенні нижнього храму Костелу Непорочного Зачаття Пресвятої Діви Марії, що розташований на території Монастиря Босих Кармелітів. Як свідчать метрики, саме тут майбутнього класика було охрещено.

— Музейна кімната пам'яті Джозефа Конрада в ЗОШ №15 міста Бердичева почала діяти 19 вересня 2008 року (тоді проходили ІХ Дні польської культури у Бердичеві). Ідея її створення належить директору школи Ванді Івасюк. Інтер'єр кімнати-музею оформлений у "морському стилі": блакитні шпалери, гардини кольору моря, риболовна сітка на стіні з імпровізованою рибою, стенди у вигляді бірюзових хмарок, чайки під стелею, годинник з написом "Welcome on Board" у вигляді рятувального круга, на циферблаті якого зображені чотири морські вузли і компас...

Цитатник (уривки з праць сучасних конрадознавців)

"Справжній співець моря, який стоїть в одному ряду з такими визнаними мариністами, як Генрі Мелвілл і Джек Лондон, Роберт Льюїс Стівенсон і Костянтин Ста-

нюкович, Джозеф Конрад виступає в англійській літературі як письменник-романтик. Герої його творів наділені винятковою напруженістю почуттів і переживань. Письменник веде своїх героїв на простір океанів, в тропічні країни і на острови, де ще не ступала нога цивілізованої людини. Романтична мрія про подвиг, високе почуття обов'язку пронизує життя конрадівських героїв, визначає кожен їх вчинок. Джозеф Конрад оспівує мужність і силу волі: на палубі створених його уявою кораблів розігруються сцени боротьби не тільки зі стихіями природи, але й зі зловісними чорними силами суспільства, які калічать кращі властивості людської натури" (А. Буланов) [2; с.622].

"Конрад вважав, що коли письменник хоче створити чудовий роман, то він повинен писати про пошуки щастя. Автор мусить змалювати всі шляхи і способи, якими люди йдуть до своєї мети, описати всі законні і незаконні дії, змалювати почуття покірності або бунтів, розкрити усі маніпуляції, оцінити погляди персонажів, їхнє життя. Усе слід подавати в русі, в динаміці. Прагнення письменника мусять бути благородними. Конрад зневажав авторів з "бездушним побудженням неосвіченої душі" (М.Бедь) [1; с.400—406].

Тексти відеофрагментів, створених за повістями і романами Джозефа Конрада

Джозеф Конрад. "Дуель"

I сцена

Леоні. Я тебе прошу, Адель, умов Армана розповісти тобі про справжню причину цієї дуелі, яка ледь не закінчилася трагедією.

Адель. Я теж хочу знати, чому мій майбутній чоловік напередодні весілля не сказав мені про дуель, в якій міг би загинути і...

Леоні. ...звістка тебе так шокувала, що ти, забувши про все, дві милі бігла, щоб заборонити Арману йти на поєдинок.

Адель. А ви, Леоні, щось знаєте про цю загадкову дуель? Ви ж рідна Арманова сестра.

Леоні. На жаль.. Хіба тільки те, що суперечка між двома офіцерами — Феро і д'Юбером — тривала 16 років. Так-так, Адель, протягом 16 років мій брат і Феро не раз виходили на поєдинок, щоб убити один одного, але, на щастя, залишились живими, хоч кожна дуель закінчувалась кривавими ранами. Це була легендарна дуель через загадкову образу. На фронті і в містечку всі тільки й говорили та й говорять про цю дуель. Кожен додає своє. Вигадок не перелічити. І ніхто не знає справжньої причини ворожнечі.

Адель. А може, це фатум?

II сцена

Адель. Дорогий Армане, скажи мені, твоїй дружині, що сталося між вами — тобою і Феро — 16 років тому?

д'Юбер. Добре. Тобі, тільки тобі, Адель, я розкажу. Слухай. Ми були лейтенантами — я і Феро. Лейтенанту Феро здалося, що я образив його.

Адель. І це все?

д'Юбер. Все.

Адель. Ти не жартуєш?

д'Юбер. Ні.

Адель. А ти справді його не ображав?

д'Юбер. Звичайно, ні, Адель. Я прийшов у салон, щоб передати Феро наказ генерала — сидіти під домашнім арештом.

Адель. І він через це образився? Але ти просто виконував наказ.

д'Юбер. Саме так, дорога. Він дуже образився: мовляв, я скомпрометував його перед салонними дамами. І задержуватий, імпульсивний Феро захотів дуелі.

Адель. А чому ти на неї згодився?

д'Юбер. Я спочатку його вмовляв, звертаючись до голосу розуму. Але коли він почав кричати: "Негідник! Негідник!", а потім ще й кинувся на мене з шаблею, то, ти розумієш, уникнути дуелі — це означало показати себе боягузом.

Адель. Отож ти пішов на дуель і переміг.

д'Юбер. Так. А звідки ти знаєш?

Адель. Перебіг усіх дуелей мені розказала Леоні.

д'Юбер. Он як.

Адель. Тоді Феро запроглася поквитатися?

д'Юбер. Відновити собі славу непереможного дуелянта. Він не зник капітулювати. Мене він вважав просто везучиком, тому й ставився зверхньо, зневажливо.

Адель. Авжеж, ти — нікчема, боягуз-штабіст, що не нюхав порошу, а він, Феро, — уособлення всіх чеснот: простий, чесний, відважний бойовий офіцер.

д'Юбер. Так.

Адель. Чому ти нікому не розповів про причину першої дуелі?

д'Юбер. І що б я сказав? Адже я викликав би до себе лише співчуття, жалощі. Мовляв, попався лейтенант Арман д'Юбер у підступній сіті нищої людини, заядлого дуелянта, який вбиває свої жертви, навіть не знаючи, чи справді хтось із нещасних щось мав проти нього і чи взагалі нещасний знав про нього — Феро.

Адель. Ти не хотів жалощів. Жаліють слабких. А ти ж сильний.

д'Юбер. Прошу, не іронізуй.

Адель. А як ти думаєш, чому мовчав Феро?

д'Юбер. А що він сказав би? Те, що йому здалося, що я нібито образив. Це смішно. А для офіцера — принизливо, бо звучить по-дитячому.

Адель. Він теж не захотів бути слабким.

д'Юбер. Я тобі скажу, Адель, ця давня історія, яка насправді не вартує ламаного гроша, постійно отруювала мені життя. Ми виходили на поєдинки не тільки тоді, коли були лейтенантами, а й тоді, коли стали полковниками і навіть генералами.

Адель. Скільки разів ти його рятував!

д'Юбер. Не перебільшуй!

Адель. Я кажу правду. Скільки разів ти його міг просто пристрелити, але завжди залишав живим, а він про тебе розпускав плітки, більше того — завжди хотів убити по-справжньому.

д'Юбер. І все-таки я йому завдячую.

Адель. Чим? Довідавшись, що йому загрожує смерть, ти пересилив себе і пішов до міністра, людини мерзенної, з якою не те що домовлятися — говорити не можна. І переконав міністра, і знову врятував Феро. А він напередодні нашого весілля розшукав тебе, щоб знову викликати на дуель. Це якась маячня. Невже Феро такий примітивний і закомплексований, такий нерозумний?

д'Юбер. Я знову повторюю: я йому завдячую. Коли я, як хлопчик, заховався в тебе, Адель, я хотів знати, чи любиш ти мене.

Адель. А ти що, сумнівався?

д'Юбер. Так. Я ж старший від тебе, багато разів поранений. У мене стільки недоліків. А ти — це саме божество, сама досконалість! Ти — втілення всіх чеснот.

Адель. А я й не знала.

д'Юбер. Я хотів пересвідчитися, що твоє почуття щире (у щирості свого кохання я не сумнівався). І мені допоміг Феро.

Адель. Феро?

д'Юбер. Так. Адже, дізнавшись про небезпеку, яка нависла наді мною, ти побігла до мене. Щоб врятувати.

Адель. Я страшенно злякалася, що можу тебе втратити.

д'Юбер. Дякую, кохана. Я такий щасливий.

Адель. І я.

д'Юбер. Тільки попрошу тебе — нікому не розповідай, що пенсію для Феро даю я, а не держава. І так буде до кінця його днів. Не можу ж я допустити, щоб людина, яка зробила мене щасливим, померла з голоду! Домовилися?

Джозеф Конрад "Лорд Джім"

Марлоу (*сам*). Воістину дивовижний хлопець. Сидів переді мною і присягався, що його не злякало б ніщо у світі. І головне — сам вірив у свої слова! Це було напручуд наївно і водночас жахливо! Він був переконаний, що міг гідно зустріти будь-яку небезпеку. Змалку готував себе до різних несподіванок, що можуть трапитися людині на морі і на суші. Він пишався своєю передбачливістю, вигадував собі нові небезпеки і способи захисту, очікуючи найгіршого, загартовуючи те найкраще, що жило в ньому... Пишався своєю далеко-глядністю. А ним, своїм сином-моряком, пишався батько — старий священник... (*Підходить до столу, за яким сидить Джім.*)

Джім. А як би ви вчинили на моєму місці? Не знаєте... І ніхто не знає... Зрозумійте, я не хочу виправдовуватися. Але мені хочеться пояснити. Хочу, щоб хто-небудь зрозумів... Бодай одна душа.

Марлоу. Я не священник. І не суддя.

Джім. Невже ви гадаєте, що я думав про себе, коли за моєю спиною міцно і спокійно спало 800 душ? Людей було втричі більше, ніж могло поміститись на шлюпка. Я знав, що ось-ось залізна перетинка не витримає і потік води залле сонних... Скажіть, чи можна полагодити перетинку за 5 хвилин? А за 50? І де б я взяв людей, які б не побоялися спуститися вниз, у прірву, у безодню? А чи змогли б ви чи хтось інший вдарити перетинку молотком? Ви вважаєте мене боягузом через те, що я стояв бездіяльно. А що б ви вчинили? Ви не можете сказати. Відповіді немає. Потрібно мати бодай трохи часу. І людей... Що я мусив робити?

Марлоу. Вам не хотілося закричати?

Джім. І тоді б люди у страху опрокидалися зі сну. Чи добре було б нажахати отих усіх людей, яких я сам не міг врятувати? Для яких порятунку не було... Мене охопило відчуття безпорадності. І раптом саянуло: а що, як устигну добігти до ливових талрепів, щоб перерізати їх і врятувати шлюпки? І я побіг... Шлюпки не піддавалися... Крім мене, ще кілька чоловік — шкіпер, механік, ще хтось — боролися за звільнення однієї шлюпки. Вони лазили навколішках, борюкалися, штовхалися, ладні вбити, ладні вчепитися один одному в горлянку, вони збожеволіли від страху, їх стримувала лише смерть, що німотно стояла над ними.

Марлоу. Тільки два матроси не покинули судна, що спинилося на своєму шляху. Вони б загинули, якби так судилося. Але вони вижили.

Джім. Я отямився: мене кликали допомогти з тією шлюпкою. Треба було підняти шворень. Я поміг. Наближався шквал. Вони відштовхнули шлюпку від судна. Стрє на шлюпці почали кричати: "Стрибай, Джордже, стрібай!" Вони кричали до механіка. Того не було ніде. Стрибнув я. Через хвилину я ладен був вистрибнути з цієї шлюпки і попливти назад, далі, далі... до судна... щоб побачити...

Марлоу. Що? Передсмертні страждання? Навіщо назад?

Джім. Моє серце краялося від страждань за 800 чоловік, яких вночі застала нагла і жорстока смерть.

Марлоу. Не карайтеся більше. Адже ви знаєте, що французька канонерка врятувала судно.

Джім. Знаю. Коли мені про це сказали, я відчув полегкість...

Марлоу. О 9-ій ранку до судна підійшла французька канонерка, яка побачила прапор, — це серанг судна здогадався подати сигнал біди. Коли французькі офіцери піднялися на палубу, на судні не було паніки. Коки готували, як завжди, їжу. Правда, палуби були забиті, мов кошари. Люди в заціпенінні мовчали. Французи зробили все, що могли. Життя людей було врятоване.

Джім. Я теж врятував собі життя. Сам. Навіщо? Що варте життя, коли немає честі?

Марлоу. Візьміть гроші і тікайте звідси. Це гроші ваших симпатиків. Вам 24 роки. Тікайте негайно... Інакше вас засудять. Вас визнають винним.

Джім. Втекти? Куди? Нащо? Ні! Я пройду шлях власної ганьби до кінця...

Джозеф Конрад. "Фрейя Семи Островів"

Оповідач сидить і читає лист

Оповідач (*читає*): Ви пам'ятаєте старого Нельсона? (*відкладає лист*) Чи пам'ятаю я Нельсона? Так, я пам'ятаю цього доброго і запобігливого перед голландськими властями данця. У нього була донька — красуня Фрейя. Висока, струнка, з пишним довгим світлим волоссям. Вона пречудово грала на роялі. І була закохана в англійського дрібного торгівця — красеня Джеспера Еллена, власника найкращого у світі брига "Боніто".

Входить Нельсон

Нельсон. Фрейя кохає Джеспера? Ні, Фрейя розумна дівчина. Вона не закохана. Вона просто проводить з Джеспером Елленом час. Хлопець її розважає. Адже ми живемо, одрізані від усього світу... Вона не може кохати Джеспера. За що? Адже він англієць. Розумниця Фрейя повинна покохати тільки голландця (*відходить вбік*).

Оповідач. Джеспер пофарбував бриг найкращою фарбою. Білий бриг із золотою смужкою був величним. Цей бриг повинен був стати їхнім будиночком — плавучим будиночком, на якому Джеспер хотів проплавати все своє життя з Фрейєю. Він був сміливим, бистрим, енергійним — справжнім капітаном брига "Боніто". Джеспер любив бриг і Фрейю.

Входить Фрейя

Фрейя. Ми з Джеспером протягом двох років рухували дні, коли мені виповниться 21. Чого саме 21? Бо тоді я буду спроможна відповідати за свої вчинки. Ми вирішили таємно обвінчатися, адже знали, що батько буде проти нашого шлюбу, нервуватиме. Я хотіла зменшити той біль, що його мав спричинити небажаний і, на думку батька, навіть небезпечний шлюб. Я подумала, що після вінчання батькові доведеться просто змиритися. Час примирить нас (*відходить вбік*).

Оповідач. Вона хотіла втекти до Джеспера тільки по досягненні 21 року. І ця впертість їх погубила. Якби вона пішла на бриг з Джеспером, коли він, довіряючись інтуїції, просив кохану не чекати ті кілька місяців, які віддаляли їх від щастя, тоді все було б добре. Якби вона послухала його всього лиш раз. Однак Фрейя нікого не слухала. Вона слухала лише себе.

Фрейя (*виходить наперед*). Небезпека дихала мені в обличчя. Небезпеку звали Хімскірк. Цей підстаркуватий лейтенант з неприхованим презирством і зверхністю ставився до мого батька. На мене він теж дивився як на людину, нижчу за соціальним станом від себе. Однак він

постійно приходив до нас, щоб побачити мене. У мрях він, певно, бачив мене своєю покірною дружиною. Ми з Джеспером називали його тарганом. Голий череп, довжелезні вуса — як у таргана (*відходить вбік*).

Оповідач. Хімскірк був злий і нахабний. Ще б... адже він голландець, а не, як Джеспер, англієць чи, як Фрейя, її батько, данці. Чого злий? А всі нерозумні люди, які бачать коло себе розумних і щасливих, стають злими. А може, злий від того, що був низьким, опецькуватим і страшним. Шпинуючи, це чудовисько підгледіло поцілунок Фрейї і Джеспера. Голландець осатанів. Він, тільки він, Хімскірк, має право на Фрейю. І вона його полюбила б, якби не цей клятий англієць Джеспер Еллен.

Фрейя (*виходить наперед*). Хімскірк почав говорити мені про свої почуття. В його словах було багато злості. Потім він став обнімати мене і цілувати. Мені стало гидко, і я вдарила його в обличчя. І він запам'ятав цей ляпас.

Оповідач. Хімскірк вирішив знищити Джеспера, але так, щоб ніхто про це не здогадався. Хімскірк зруйнував бриг. Бриг розбився об риф. Дивна випадковість. Так говорили. І ніхто навіть не запідозрив Хімскірка у трагедії.

Входить Джеспер

Джеспер. Два роки у сп'янінні я чекав дня, який для мене тепер ніколи не стане. У мене немає брига. Я негідний кохання Фрейї. Я не можу вознести її на п'єдестал. П'єдесталом був мій білосніжний бриг (*відходить вбік*).

Нельсон (*виходить наперед*). Він днями сидів на березі і безумно дивився на свій понівечений бриг. Він дивився на бриг, на цю руїну, що застигла між морем і небом. Він став схожим на тінь. Шкіра і кості. Очі ввалилися на дюйм і погасли (*відходить вбік*).

Джеспер (*виходить наперед*). Їхати до Фрейї? Нащо? У той день, коли єдина річ, яка належала мені у світі, загинула на цьому рифі, я зрозумів, що я завжди буду в очах коханої тільки дитиною, не мужем. Вона мене вже забула. Бо хто я для неї? Слабак, невдаха (*залишається на місці*).

Фрейя (*виходить наперед*). Він так сказав? Тоді він любив тільки свій бриг. А мене — не любив (*залишається на місці*).

Оповідач. І горда дівчина зрозуміла, що їй нема заради чого жити. Так, для неї великим нещастям була загибель брига. Але трагедією стало небажання Джеспера бачитися з нею. Вона думала, що він її ніколи не любив. А він її любив дуже-дуже, свою Фрейю. Вони обоє були занадто горді. Їхніми діями керувало серце, а не розум.

Джозеф Конрад "Серце п'їтьми".

Марлоу (*виходить на авансцену*). Пройшло вісім років, а я все ще так зримо пам'ятаю річку Конго... Шестеро чорношкірих вервечкою піднімалися по стежці. Вони йшли повільно, кожен ніс на голові корзину з землею. У кожного на шиї був залізний ланцюг. Окрім того, всі чорношкірі були з'єднані спільним ланцюгом. Вони будували залізницю... Інші прокладали дороги... Я ба-

Тамара Бабийчук. Екскурсія в музей Джозефа Конрада в Тереховом

Рассматривается вопрос организации и проведения экскурсии в музей Джозефа Конрада для студентов педагогического колледжа. Описываются разные формы работы после проведения экскурсии.

Ключевые слова: внеклассная работа, литературное краеведение, экскурсия в музей, воспитание и развитие, видеофрагменты.

Tamara Babiychuk. The Excursion to the museum of Joseph Conrad in Terekhovo

The question of organizing and conducting of tours to the museum of Joseph Conrad for Students of Teacher's College is considered. The various forms of work after the tour are described. The Excursion to the museum of Joseph Conrad in Terekhovo

Keywords: extra-curricular activity, literary country studies, the tour to the museum, upbringing and development, videofragments.

чив на узбіччях мертвих туземців. Деякі з них загинули від кулі. Хто їх убив? Білі. За що? За спробу втекти від каторжної роботи чи за спробу спротиву? Я чув стогони людей. Я знав, що вони нас ненавидять. Я бачив, як вони обстрілювали нас стрілами, як вони кидали в нас списи. Але здебільшого вони нічого не робили, а мовчки корилися. (*відходить вбік*).

Входить Куртц

Куртц. Я Куртц. Я першокласний агент. Працюючи в самому серці країни слонової кістки, я даю прибутку більше, ніж усі агенти разом. Як мені це вдалося? Про це потім. Даю слово, я розкажу вам про свій метод. Я маю великий авторитет серед членів правління Європейської корпорації. Міжнародне товариство з просвіти дикунів навіть доручило мені написати рекомендації з керівництва роботою в подальшому. І я виклав свої думки дрібним почерком аж на 17 сторінках. Я озвучив думку: білі повинні бути в очах чорношкірих надприродними істотами, могутніми богами. Тренуючи свою волю, білі можуть досягти необмеженої влади. Основні мої правила безперечного підкорення: риторика і ритуали. Я міг словами наелектризувати натовп, зробити його назавжди керованим і покірним собі. Ось вам і результати риторики. А при чім тут ритуали, спитаєте ви? Я час від часу примушував туземців влаштувати на власну честь церемоніальні обряди, чаклунські танці. Все це тривало цілу ніч. Ви тільки подумайте: сотні роззяцькованих людей співали мені панегірики (*відходить вбік*).

Марлоу (*виходить на авансцену*). Навіть коли він був смертельно хворим, коло його будиночка табором стояли туземці. Вони не тільки його щоденно навідували. Вони перед ним плазували — перед людиною, в якої був девіз: "Знищуйте цих тварюк!" Тварюками Куртц називав чорношкірих. І він знищував туземців. За найменший непослух — смерть.

Куртц (*виходить на авансцену*). Так, я умів і завоювати, і наводити страх на туземців. Я прийшов до них і приніс з собою грім і блискавку. Нічого подібного вони в житті не бачили. Я був страшний. І вони мені покорилися. Хочете знати, чого бажав я зазнати в житті? Багатства і слави. Я їх здобув. Я міг би стати поетом, органістом чи журналістом. а може, актором. Я став агентом і шукав слоновою кісткою (*відходить вбік*).

Марлоу (*виходить на авансцену*). Він постійно ганявся за слоновою кісткою. Куртц був наполовину англієць, наполовину — француз. Він був одним із нас, він був таким, як ми. Він був кращим від нас, адже він міг усі свої слова перевести в дію. Він був переможець. Дика п'їтьма проникла в серце Куртца і підкорила собі цю людину.

Хто ми, що самовільно прийшли в цю країну, порушили тисячолітню тишу, первісну природу, що не тільки вторглися в життя аборигенів, а перетворили це життя на жах? Хто ми? Я прислухався до п'їтьми. І найбільша п'їтьма була в нашому серці. Я запам'ятав останні слова дивовижного, легендарного Куртца: "Жах!" Думаю, що можу їх пояснити. В останню мить свого життя Куртц зрозумів, якою п'їтьмою було його життя (*залишається на авансцені*).

Джерельній базі — широку основу*

Лариса Корж-Усенко,

кандидат педагогічних наук,

доцент кафедри педагогіки

Сумського державного педагогічного

університету ім. А.С. Макаренка

Ознайомлення з працями О.Лук'яненка, присвяченими проблемам Родоцентричної педагогіки, одразу переконує: перед тобою людина мисляча, до того ж мисляча самобутньо, цікаво. Уявляю, як складно їх авторів донести ці ідеї до науково-педагогічної громадськості, насамперед до сучасного педагогічного Олімпу. Хтось, прочитавши ці праці і знайшовши слово "волхв", відразу закриє їх (подалі від "гріха"); хтось заперечить ключові ідеї з принципових християнських позицій; хтось знайде ознаки містифікації чи то претензій на перегляд "святая святых", тобто принципів природовідповідності Я. Коменського та культуро-відповідності А. Дістерверга і т. д., і т. п. Однак кожного разу істина залишатиметься за О. Лук'яненком. Залишатиметься тому, що подібні думки й переконання — від поверхового, а то й упередженого прочитання цих праць, отже хибні у своїй суті. Справді-бо, ніяких претензій в наукових ідеях О. Лук'яненка немає. Тим паче він ніскільки не прагне заперечити і, так би мовити, перекреслити ані Я. Коменського, ані А. Дістерверга, ані будь-якого з інших видатних педагогів. Він зіставляє свої ідеї з їхніми, відштовхується від них та, не повторюючи їх, шукає і знаходить те, чого не знайшли до нього. І тут немає нічого дивного, адже справжня наука й має бути такою. Отже дуже похвально, що редакція "Української літератури в загально-освітній школі" підтримала ідеї та пошуки молодого вченого, дала можливість своїм читачам, насамперед ученим-педагогам, учителям-практикам, студентам педагогічних училищ та університетів почути його, висловити на сторінках часопису свої думки з приводу проблем родоцентричної педагогіки, обговорити їх, зробити відповідні висновки та узагальнення, накреслити подальші перспективи їх розв'язання.

У працях О. Лук'яненка, особливо його історико-теоретичних розвідках "Родоцентрична педагогіка" (Полтава, 2008), мою увагу привернув забутий за радянських часів генетичний підхід у розв'язанні проблем освіти та виховання. Звичайно, що у цих розвідках не дано вичерпних відповідей навіть на ті питання, які поставлені в них. Та це й зрозуміло: ґрунтовні, усебічні дослідження цих питань ще попереду. Але й постановка даної проблеми уже заслуговує на особливу увагу. Заслуговує тому, що без глибокого знання обставин формування характеру та духовного світу дитини, без знання того, що закладено в цьому характері та духовному світі її родом, розмови про увагу і повагу до особистості учня — не що інше як пустопорожні балачки, адже в такому разі ми йдемо супроти самої природи психічного і духовного складу дитини, замість створювати обставини її природного самовияву і становлення та розвитку диктуємо їй свою волю, насаджуємо їй свої ідеї, калічачи її душу, викликаючи злісний опір, роздратування, нервозність. Досягнувши ж свого, знову-таки замість того, щоб формувати яскраву особистість, виховуємо бездумного, слухняно-покірнього виконавця. Такого ж, як переконливо

доводить О. Лук'яненко, освіта та виховання в стародавній Русі-Україні не знали. Тож чому забули про це? Тож кому потрібна така педагогіка? Вельми цікаві думки з цього приводу висловили студенти Сумського державного педагогічного університету ім. А.С. Макаренка, які вивчали праці О. Лук'яненка і слухали його лекції з Родоцентричної педагогіки. Наведу кілька з них:

"Я завжди любила дітей. Знаходила з ними втіху. Мріяла ще з дитячого садка вчитися "на вчителя". Мене мої близькі відмовляли, але я здійснила свою мрію, вступивши до педагогічного університету. Спочатку заняття видалися мені важкими, і я стала шкодувати, що не дослухалася до думки своїх родичів. Але після зустрічі з Олександром Вікторовичем мої переконання знову змінилися. Це він дав мені зрозуміти, чи дійсно я готова стати вчителем? Чи дійсно це моє покликання? Чи готова я взяти на себе таку відповідальність? Прослухавши лекції Олександра Вікторовича, я з гордістю можу сказати: "Готова!" Я дуже вдячна йому за ту розмову, якої мені не вистачало, за його допомогу "знайти себе" (В. Єдленко).

"Після зустрічі з О. Лук'яненком я відкрила для себе багато нового. Насамперед я зрозуміла, що вчитель має бути не лише педагогом, а й учнем. Отже, навчаючи дітей, ми маємо вивчати, знати їхні душі, думки й почуття, тобто вивчати їхній світ і виходити з нього у своїй роботі. Як майбутній учитель, я завжди маю пам'ятати, що дітей потрібно вчити не "за книжкою", а необхідно відкривати їм свою душу, щоб вони могли черпати з неї знання, ідеї, натхнення. До дитини необхідно ставитись як до особистості зі своїми поглядами на життя, адже від самого народження в дитині закована інформація покоління, яку ми повинні знати, рахуватися з нею, виходити з неї у своїй щоденній роботі" (Ю. Даценко).

Отже, ідеї О. Лук'яненка, побудована на їх основі методика викладання сколихнули і розбудили в студентських душах їх природне, родове ество, викликали його на співпрацю. Значить, це і є той шлях, яким маємо прямувати, розбудовуючи освітньо-виховні утворення в сучасній національній українській школі і насамперед у викладанні української літератури.

Та разом з тим слід зауважити: обмежена джерельна база досліджень О. Лук'яненка з Родоцентричної педагогіки обмежила й гостроту постановки та розв'язання проблем, з нею пов'язаних, їх місткість і значимість. Ідеї Родовідповідності та Родощанування властиві не лише звичаям та обрядам стародавньої ведичної Русі-України. Вони — сутність і козацько-старшинських родів, родів українських культурно-освітніх діячів та господарників-благодійників, якими були Ханенки, Острозькі, Галагани, Старицькі-Лисенки-Черняхівські, Драгоманови-Косачі, Симиренки, Харитоненки, Терещенки, Кандиби (Олександр Олесь — Олег Ольжич) і т. д., зрештою, й звичаєвого укладу українських родин загалом. "Люди старої України" О. Оглобина, "Паралельний світ. Дослідження з історії уявлень та ідей в Україні XVI—XVII ст.", "Українська шляхта" Н. Яковенко, "Українська народна

педагогіка" М. Стельмаховича, ще ніким не опрацьовані численні архівні матеріали мають відкрити перед О. Лук'яненком, а також учителями-словесниками широкі можливості з'ясування ідейних, світоглядних, морально-етичних та психологічних основ формування цих родів, їх призначення в історичній долі України, в спадкоємності національних духовних та історико-соціальних цінностей у формуванні національної свідомості різних верств та прошарків українського суспільства. "Перенесення родинних стосунків на широке поле, пояснення стосунками в родині відносин усередині держави, класу, стану, будь-якої соціальної групи середньовіччя та ранньомодерного часу є надзвичайно плідною методою, бо допомагає збагнути низку зв'язків і стереотипів, що поєднували людей у часто незбагнених для нас спільнотах минулого"¹, — доходить після вивчення особливостей родинного укладу козацьких старшинських слобідських полків XVII—XVIII ст. В. Маслійчук.

Неабияке значення для дослідження основоположних підстав Родоцентричної педагогіки мають й ідеї В. Петрова та Олега Ольжича. В. Петров, зокрема, наголошував, що рід в уявленнях наших далеких пращурів становив нерозчленовану єдність живих-померлих-ненароджених, тобто такого поняття як "смерть" у сучасному їй розумінні у них не було, адже згідно з тими уявленнями людина жила вічно, переходячи з однієї форми буття в іншу. Вона ставала деревом, травою, квіткою, сонцем і т.п. Відтак світ у такому разі сприймався і розумівся лише у зв'язку з "приналежністю до роду, за зв'язком на підставі кровної спорідненості (материнства, дідівства, синівства, сестринства і т.д.)"². Отже, родовий за своєю суттю такий світогляд не характеризувався поділом на живу й мертву природу, у ньому не було жодної різниці між людиною, твариною, річчю, явищами природи, бо ж усе це становило один рід. "Немає взагалі людей, немає тварин, рослин, ріки, вогню, гори, — так визначає особливості цього світогляду В. Петров. — Та або та тварина, ця ріка, цей вогонь належать до даного або іншого роду. До роду належать не лише люди, але й усе з ними зв'язане"³. Саме такими уявленнями пройнята наша мова, література, культура і духовність загалом. Тому ці ідеї повинні визначати спрямування і зміст не лише уроків природознавства, а й історії, літератури, мови, образотворчого мистецтва, музики та співів, різного роду позакласних та позашкільних виховних заходів.

Наведу фрагмент уроку зв'язного мовлення, підготовлений студенткою нашого університету Т. Сень. Він був присвячений пам'яті жертв Голодомору 1933 року в Україні. Проводила вона його біля могили, у якій покоїлись односельці-прадіди, прабаби, діти й баби тих вихованців. Після історичної довідки про голод 33-го у їхньому селі учителька повела своїх вихованців до могили, біля якої росла білокора берізка. Вона-то й стала предметом особливої уваги учнів та їх учительки. "Чи звичайна ця берізка? Чи просто тріпочуть на вітрі її листочки?" — звернулася вона до учнів. Потім зробила паузу, щоб дати дітям зібратися з думками. Коли ж третьо-класники пройнялися створеним учителькою настроєм, пригадали розповіді своїх батьків про тих, хто покоїться в могилі, один за одним стали відповідати: "Ні! Це не звичайна берізка. То — дух наших предків. Шелестом її листочків наші прадідусі і прабабусі благають нас пам'ятати про них і зробити все, щоб не допустити злочинів, які вчинив Сталін перед нашими рідними, перед усім українським народом". "А чи можна зламати гілочку цієї берізки"? — знову звертається вчителька до учнів. "Ні! — тремтячими голосами відповідають вони. — Бо їй тоді болітиме, адже її соки — то кров наших предків, а гілочки — то їх руки". Ось так діють принципи та ідеї ро-

доцентричної педагогіки сьогодні. Так на їх основі збагачується словниковий запас учнів, розвивається їх образно-логічне мислення, формується ставлення до свого роду не лише як кровної, а й ідейно-духовної єдності, відтак і світогляд та життєва позиція підростаючих поколінь українців. Зрозуміло, що О. Лук'яненкові слід взяти це собі на озброєння, слід вивчати і узагальнювати це у своїх працях, збагачуючи Родоцентричну педагогіку новими ідеями, новим змістом.

Добре послугують виконанню такого завдання й статті Олега Ольжича "Український міт" та "Українська історична свідомість". В основі українського національного світогляду він виокремлював *Ідею Слави* як основний його стрижень, який духовно об'єднував українців у єдину родину. "Цей міт роду, як би ми його називали, можна історично ствердити як великий рушій свідомості української і знайти в ньому притаманне українське охоплення сути національної спільності... Поняття роду ховає в собі теж ідею покликання народу"⁴ — читаємо в "Українській історичній свідомості". До того ж Олег Ольжич підкреслював, що світосприйняття і світорозуміння українців, українська духовність загалом позначені мужнім і активним началом, що духовний зміст української особистості визначає виразний і сильний бойовий порив. Думкам та ідеям Олега Ольжича, як бачимо, співзвучне й розуміння О. Лук'яненком роду не лише як кровної спорідненості, а насамперед як спорідненості ідейно-духовної, що й має бути покладено в основу пошуків нових форм і методів вивчення української літератури в школі. Однак обмеживши себе періодом ведичної Русі-України, її звичаями та обрядами, "Велесовою книгою", він не вийшов на проблеми героїчного, козацького змісту Родоцентричної педагогіки, чим створив у своїх читачів дещо спрощене уявлення про них. Цю тезу О. Лук'яненкові також слід взяти на озброєння, поглибити і розгорнути її у своєрідну сукупність поглядів на українське національне виховання, спроектувавши їх на особливості вивчення тих чи інших предметів у сьогочасній українській школі.

Плідні для Родоцентричної педагогіки ідеї знайде дослідник і в таких працях, як "Дух нашої давнини" Д. Донцова, "Призначення України" Ю. Липи, "Феномен України" О. Братка-Кутинського, "Історія української школи і педагогіки" О. Любара, М. Стельмаховича, Д. Федоренка, "Українська козацька педагогіка" О. Губка та Ю. Руденка, студія деяких інших авторів, етнографічних матеріалах.

Розширення джерельної бази дослідження основоположних підстав Родоцентричної педагогіки і формування на їх основі освітньо-виховних утворень, як бачимо, скерує О. Лук'яненка 1) на поглиблене вивчення саме національних витоків тих чи тих положень та ідей його праць, 2) виведуть дослідника на нове коло ідей і проблем, що 3) спонукатиме його та його однодумців до нових пошуків у формуванні питомо українських родоцентричних утворень в сучасній національній освіті та вихованні.

Посилання

¹ Маслійчук Володимир. Провінція на перехресті культур. Дослідження з історії Слобідської України XVII—XVIII ст. — Х., 2007. — С. 78.

² Петров В. Передхристиянські релігійно-світоглядні елементи: Генеза народних звичаїв та обрядів // Енциклопедія українознавства. Загальна частина. — К., 1994. — С. 247.

³ Там само.

⁴ Ольжич Олег. Незнаному воякові. Заповідане живим. — К., 1994. — С. 253.

Основна мета — національно свідомою особистістю

Світлана Дубровська,
учитель-методист
Сумської гімназії № 1

Ідея природного світогляду та родового обов'язку, яку обґрунтовує та обстоює у своїх публікаціях О. Лук'яненко, спонукає до пошуків перебудови на цих підставах усієї системи національної освіти та виховання, які покликані повернути до життя і утвердити в ньому український національний характер, національну природу повсякденного укладу українського національного буття і т. д., і т. п. У цій нелегкій, але благородній та відповідальній роботі він пропонує виходити з принципів Родовідповідності, Родошанування та Родоцентризму праукраїнської педагогіки, які базувалися на пізнанні світу крізь призму родових цінностей, на культурі Роду загалом і знаходили своє вираження в обряді як раціональній системі освітньо-виховних дій. Рід же в такому разі О. Лук'яненко потрактовує як безкінечний інформаційний потік і глибинну генетичну пам'ять, в основі яких такі цінності, як Бог, душа, мораль, закон і божественне призначення. Це, на нашу думку, сьогодні більше пропагується церквою, аніж школою.

До речі, окрім тем "Українські народні думи", "Г.С. Сковорода" у шкільній програмі з української літератури лише романи "Собор" О. Гончара та "Жовтий князь" В. Барки давали достатньо можливостей для узагальнення про цінності роду, про душу, родову мораль, духовність, але Міністерство освіти та науки України вилучило його з цієї програми. Отже, "Собор" О. Гончара, як і "Жовтого князя" В. Барки конче необхідно повернути в шкільні програми. О. Лук'яненко цілком слушно, а головне — обґрунтовано пропонує різні види навчально-виховної діяльності учнів і вчителя, які повертають нас до першоджерел та засад педагогіки стародавньої Русі-України. Серед них — ознайомлення учнів з правилами побудови родинного дерева, а відтак і вивчення свого родоводу, вивчення народної духовної та матеріальної культури, розвиток її принципів та ідей на уроках, у позакласній та позашкільній роботі тощо. На жаль, сучасні програми з різних шкільних предметів дуже далекі від цього. Їх укладачі нехтували й досі нехтують сформованими упродовж віків національними звичаями освіти і виховання, адже заперечувати, робити вигляд, що того чи іншого явища немає, легше, аніж відроджувати їх. Скажімо, ідея Родовідповідності, а у зв'язку з нею й українська національна державна ідея, про що говорить О. Лук'яненко в історико-теоретичних розвідках "Родоцентрична педагогіка" (Полтава, 2008), закладені в самій суті таких предметів, як "Я і Україна", "Людина і світ". Однак укладачі програм та автори підручників з них не дослуховуються до потреб і голосу часу, замовчують, обходять їх увагою. Відтак справа національної освіти і виховання багато в чому втрачає, а школа далеко не повністю виконує своє призначення щодо формування національної свідомості, життєвої та громадянської позиції підростаючих поколінь українців. З наслідками такого космополітизму і винародовлення ми зустрічаємося на кожному кроці. А їх же, за організації освіти і виховання на справді національній, а не голослівній, безпредметній та декларативній чи то

чужоземній основі, могло б і не бути. Тому й погоджуємося з твердженням О. Лук'яненка про те, що тисячолітні традиції українського національного виховання спрямовували становлення і розвиток людини та суспільства у потрібному напрямку, розвиваючи народоправні начала у повсякденному житті цієї людини та цього суспільства, що саме на основі принципу Родовідповідності відбувалось формування справжнього громадянина-патріота.¹

Пояснюється це ще й тим, що значна частина українців не вважає за потрібне бути патріотом, адже легше виїхати за кордон у пошуках раю, аніж будувати цей рай на своїй землі. Отож нові системи освіти, сформовані на національних підставах, нам дійсно потрібні. Сучасні ж трансформації школи, зокрема спрямування вищих навчальних закладів до Болонської угоди, ведуть до кардинальних змін у національній системі освіти та виховання, позбавляючи її, насамперед, саме національного змісту. Ідеї Родовідповідності, Родошанування, Родоцентризму у такому разі були б природнішими, доцільнішими. Та, на превеликий жаль, як уже говорилося, ними у нас знехтувано, хоча для цього не було, немає і бути не може ніяких підстав і виправдань. Маємо зробити усе, щоб їх відродити і, розвинувши на сучасній основі, повернути у своє рідне лоно, тобто сучасну українську школу.

Ця необхідність диктується і характером взаємин між учнем та вчителем. Аналізуючи їх, О. Лук'яненко ставить питання людської сутності, сутності дитини та місця учня в навчальному процесі: дитя і дід — носії родової пам'яті, але дід — носій родової пам'яті, десятикратно помноженої. Тож і в сучасній школі ставитися до учня слід крізь призму цієї пам'яті, тобто крізь призму культу Роду. До того ж учитель має формувати на цих підставах не слухняного виконавця його волі, як це часто у нас буває, а Людину-Творця.

Як на нашу думку, заслуговує на увагу й прагнення О. Лук'яненка знайти основи національної педагогіки у сміливому, справді новаторському поєднанні принципів Г. Сковороди, Л. Силенка, В. Сухомлинського, Ш. Амонашвілі, М. Щетиніна з принципами народної педагогіки. Таким чином і забезпечується взаємозв'язок, взаємообумовленість традицій і новаторства в сучасній освіті та вихованні.

Нове бачення проблем і завдань української національної освіти і виховання, нові підходи до організації навчального процесу на підставах Родоцентричної педагогіки є слушними і, безперечно, важливими на сучасному етапі становлення вітчизняної школи і української нації загалом. Необхідність їх формування на запропонованих О. Лук'яненком підставах Родоцентризму має єдину мету — сформувати національно свідомою особистістю, відповідальну за все, що передано нам попередніми поколіннями нашого українського Роду.

Посилання

¹ Докладніше про це див.: Лук'яненко Олександр. Родоцентрична педагогіка: історико-теоретичні розвідки. — Полтава, 2008. — С. 18.